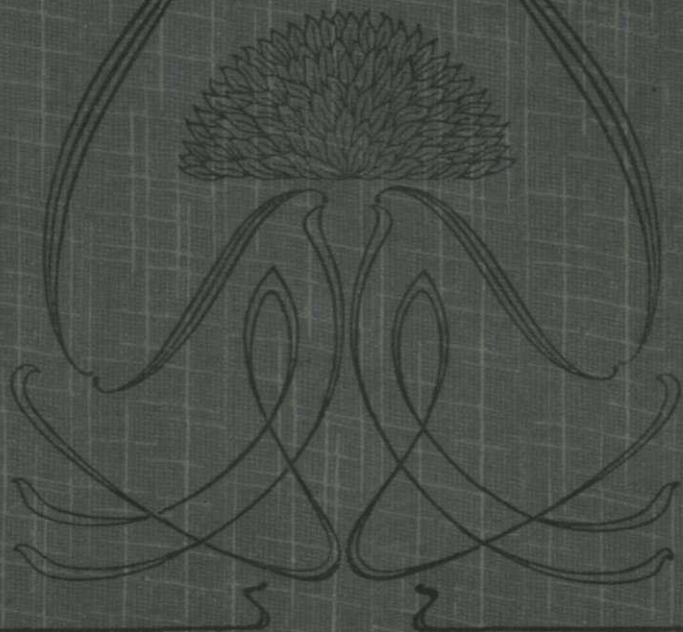

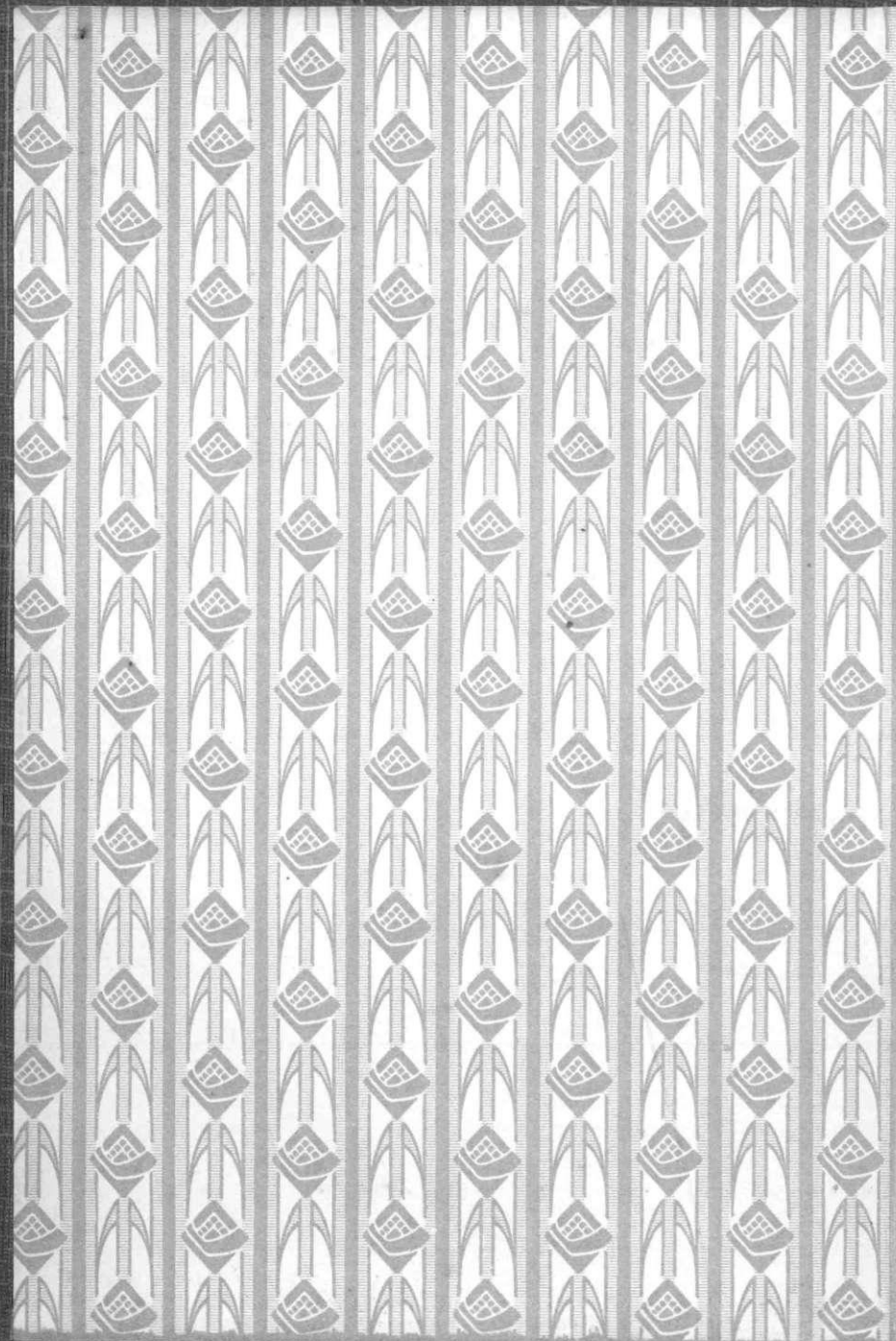
Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

105772

1

JANEZ TRDINA
BAHOVI HUZARJI
IN
ILIRI

IZ MOJE KNJIŽNICE

DR. TINE DEBELJAK

Janeza Trdine zbrani spisi

I.

Bahovi huzarji in Iliri

V Ljubljani 1903

Založil L. Schwentner.

Bahovi huzarji in Iliri

Spomini iz moje profesorske službe na Hrvaškem
(1853 — 1867).

Napisal

Janez Trdina.

277601

V Ljubljani 1903

Založil L. Schwentner.

105772

Knjižnica in muzej

Knjižnica in muzej

Natisnil Iv. Pr. Lampret v Kranju.

105772

FZC 5744/

1951

395195044

Pregled vsebine.

	Stran
Predgovor	VII
I. Varaždin. Ponemčena hrvatska gospoda. Prvi pojavi Bahovih huzarjev	1
II. V središču Hrvatske. Ilirski duhovniki — vzor rodoljubja, naprednosti in značajnosti. Silna važnost ilirstva za duševni podvig in napredek hrvatskega naroda	75
III. Bah hoče ponemčiti Hrvate s pomočjo birokracije. Njen duh, značaj in šušmarstvo. Zapreke germanizaciji	105
IV. Hrvatska Reka in reška gimnazija. Kleman	151
V. Slavjanski in nemški profesorji reške gimnazije. Brez-uspešni naporu Bahovih huzarjev	179
VI. Ravnatelj Štefan Vidic	233
VII. Šolski nadzornik dr. Anton Jarc	261

Popravek. V frazi: „proti meni se je izrazil (ali rekel)“ je prepozicija proti na par mestih pomotoma spremenjena v **nasproti**.

Predgovor.

Že precej po prihodu svojem na Hrvaško sem se bil namenil, da popišem vse važnejše pripetljaje, katere bom videl ali slišal, ter jih priobčim v kakem slovenskem listu ali pa tudi v posebni knjigi. Doba je bila tožna ali jako zanimiva! Dunajska vlada je hotela Hrvate ponemčiti, poslavši jim vse polno nemških ali kolikor toliko ponemčenih birokratov, po večini slovenske krvi, ki so s surovo silo pregnali narodni jezik iz vseh državnih uradov in višjih učilnic. Mene je neizrečeno mikalo zvedeti, kako se bodo ponašali ti uradniki, kojim so dali Ogrji ime „Bahovi huzarji“ in kako bodo varovali in branili proti njim hrvatski „Iliri“ svoje narodne pravice in svetinje. Pazil sem torej jako pozorno na vse pojave tujega nasilja in domorodnega odpora in popuščanja. Marsikatero reč sem si bil tudi zapisal, da se mi ne izmakne iz spomina. Te svoje opazke sem zdaj zbral, in jih dajem na svetlo v tej knjigi, koji sem dal naslov „Bahovi huzarji in Iliri“. Kar pripovedam v njej, potrdijo mi bratje Hrvatje brez dvojbe, da je resnica. Jaz popisujem to, kar sem

videl sam na svoje oči in čul na svoja ušesa. Priobčujem pa tudi mnoge take reči, katere so mi pravili moji slovenski in hrvatski prijatelji in znanci. Ti možje so bili resni in ugledni poštenjaki, kojim sem smel brezpogojno verjeti. Jediní izjemek je moj varaždinski tovariš (Franta), ki se je rad lagal, kadar ga je ščegetal kak nemški „vic“. Svoje pustolovščine mi je pravil dostikrat ali vsak pot nekoliko drugače. Njegovi rojaki so sodili, da prodaja rad tuje doživljaje za svoje.

V svoji knjigi se spominjam mnogih uradnikov in učiteljev s pravim imenom njihovim. Ali vselej mi ni bilo mogoče povedati resničnega imena, ker tisti možje še živé, ali pa bi bil mogel razžaliti z istinitim nazovom njihovim sorodnike njihove. Nekoja taka imena sem izpremenil samo nekoliko, n. pr. Zorkar, major Huber, dijak Kočar, profesor Hiler. Popisani roman Ivana Slobodina je, žal, povse resnična povest, ali pravih imen nisem smel naznaniti, nekaj radi sebe samega, še bolj pa zato, da bi ne užalil kakega uda častite in vse hvale dostojne Šumičeve rodovine. Čisto novo ime sem dal tudi profesorjema Beni-Hukepaku in negodniku Prijapu-Šufterletu. Izbral sem tako ime, ki jima pristaja in ju označuje bolje nego tisto, katero sta prejela od svojih roditeljev.

V jedni reči pa moram javno priznati svojo nevednost. V knjigi govorim o mnogih uradnikih, ali skoraj nikoli nisem povedal, kaj so bili, to je, na koji službeni stopinji in v katerem dijetnem razredu so se nahajali. Službene naslove njihove sem že zdavnaj pozabil. To bi se zdelo pravim Meternihovim birokratom neoprosten greh, ali jaz se nadejam, da mi ga naši demokratični

čitalci ne zamerijo prehudo. Melinčević je bil menda referent pri deželni vladi. Za nesramni preskok v nemški tabor ga je doletela sijajna nagrada. Postal je, če se ne motim, nekak svetnik, nemara dvorski, ali za gotovo tega ne morem trditi. O vsemogočnem Švabu vem, da je bil podpredsednik najvišjemu deželskemu sodišču, čigar nominalni predsednik je bil po starem zakonu ban. Ali njegovima glavnima somišljenikoma in pomočnikoma ne vem več pravega naslova; znano mi je zdaj le še toliko, da sta bila Šmid in Rulic višja sodna uradnika in da je deloval Rulic v Slavoniji. Strangfeld je stal v prvi vrsti Bahovih birokratov in sovražnikov hrvatskemu narodu, ali službene ganaslova mu več ne pomnim. O Ulepiču mi je ostalo v spominu samo to, da se je bavil z zemljiščno odvezo. O velesimpatičnem Iliru Ilijaševiću govoriti mi je bolj obširno. On je bil šolski svetnik pri deželni vladi in nadzornik glavnih in realnih šol zagrebških. Jaz ga imenujem nadzornika narodnih šol sploh. Tako smo ga zvali takrat vsi in to po pravici, kajti imel je na svoji skrbi osnovo in razvitek vseh narodnih, to je vseh glavnih in začetnih šol v mestih in na deželi. Ilijašević ni nadziral le zagrebških učilnic, nego je zahajal rad, kadar je utegnil, na pr. na dopustu tudi v druge narodne šole, da se uveri, kako se izvršujejo težnje, navodila in zapovedi njegove in banove. Ta odlični mož je letos umrl v visoki starosti. Vse hrvatske novine so ga hvalile in povzdigovale kot preizvrstnega rodoljuba, pesnika in pisatelja šolskih knjig, ali, kar je meni znano, prezrle so skoro vse njegove izredne pedagoške sposobnosti, vrline in zasluge. On je bil prvi ustanovnik in brižljiv oče do malega vseh narodnih šol na kmetih. Mesta

in trgi so imeli že tudi pred l. 1852. svoje učilnice, ki pa so borno životarile in hirale, dokler jim ni vdihnil Ilijašević novega, svežega življenja, da so se mogle kosati z najboljšimi nemškimi v Cislajtaniji. Povsod so mi zatrdili močje vseh stanov, da so dobili svoje veselje za narodno šolstvo posredno ali neposredno od Ilijaševića in njegovih prijateljev in privržencev. On je znal vneti in oduševiti istega bana Jelačića za narodno šolo in prosveto, kojo je pospeševal vrli ta junak na vso moč skrbno skoro do zadnjega vzdihaja svojega navzlic vsej politični popustljivosti in onemoglosti, kojo so mu očitali tudi najboljši prijatelji v mračni dobi Bahove grozovlade. Krivo so poročale tudi nekoje novine, da se je Ilijašević 1857. l. sam odpovedal državni službi radi neprenosnih političnih prilik. Jaz sem vprašal našega nadzornika Jarca, če je Ilijašević sam hrepenel po kanonikatu? On se je zasmel ironično in dejal: Ilijašević je bil povišan proti svoji volji in želji. Vlada je ukrenila: Promoveatur ut amoveatur! „Ilijašević ist ein sehr fähiger Mann, aber zu exaltiert. Solche Schulräte kann die Regierung nicht brauchen.“

J. T.

Bahovi huzarji in Iliri.

I.

Varaždin.

Ponemčena hrvatska gospoda.

Prvi pojavi Bahovih huzarjev.

Leta 1853. sem dovršil svoj uk na Dunaju in se dal izprašati še isto leto. Potrdili so me o božiču za vso gimnazijo. Že o počitnicah mi je došlo iz Trsta povabilo tamošnje nemške gimnazije ravnatelja Vidica, naj pridem za suplenta na njegov zavod. Priporočili so me bili moji dunajski znanci: doktor Čižman, suplent Legiša in še nekateri drugi. Dva dni potem pa mi je ponudil nadzornik Jarc službo na Hrvatskem, v gimnaziji varaždinski. Jaz nisem dolgo premišljal in omahoval, na katero stran se mi je obrniti. V Trstu bi moral razlagati vse po nemški, v Varaždinu pa je vladal takrat kakor po vsej Hrvatski v šolah še narodni jezik, ki se je imenoval ilirski. Vroče rodoljubje in mržnja na silovito nemščino sta mi veleli, da grem v Varaždin. Še zdaj se dobro spominjam, kako neizrečeno radostno mi je spotoma poskakovalo srce, da pridem med brate Hrvate v središče jugoslavjanskega³³) gorišča za dom in rod in

Pripomnje. 1. Jaz pišem tuja imena tako, kakor jih izgovarjamo Slovenci. Tega pravila se drže vsi ruski pisatelji. Treba, da jih drugi Slavjani posnemajo.

2. Jaz pišem slavjanski, ne „slovanski“. Ogromna večina slavjanskih narodov in pisateljev veli: Slavjan, slavjanski. Ugovarja

prisegal sem sam v sebi, da se bom boril tudi jaz z vsemi silami svojimi v njihovih vrstah zoper nastopajočo povodenj germanizacije, za svete pravice njihove in naše narodnosti. Prišedši na svoje mesto sem se uveril le prehitro, kako grozno sem se motil, da najdem na Hrvatskem splošno oduševljenje za slavjanske ideale in ravno tako splošno srditost na Nemce in njihove podreptnike. Moja zmota je bila gotovo odpustna, kajti preteklo je komaj pet let, kar so se bili vzdignili Hrvatje za svoje pravice tako iskreno, viharo in ponosno, kakor se je spodobilo prvoboriteljem južnoslavjanske svobode in glavnim boriteljem habsburške monarhije.

Prišedši v Varaždin sem se pogovarjal dalje časa s poštnim upravnikom. Ogovoril sem ga po slovenski, on me je razumel, ali odgovoril mi je po nemški. Jaz ga prosim, ako ne zna slovenski, naj govori po hrvatski, koji jezik mi je že toliko časa znan, da ga bom razumel. Smehljaje se mi veli upravnik zopet po nemški:

se, da to ni pravilno. E, pravilno ni niti „Slovan“, „slovanski“ nego Sloven, slovenski, kar je pa dvoumno. Taka imena so konvencionalna. Pustimo torej češko obliko!

3. Jaz pišem „čed dalje bolj“, ne pa kakor je zdaj navada „čim dalje bolj“. Ta novica se mi ne zdi opravičena. Narod je ne govori nikjer. Jaz ne vem, zakaj se je uboga besedica „če“ tako zamerila našim pisateljem, da so jo popolnoma zavrgli.

4. Jaz pišem „boje, bojda“, ne pa po sedanji šegi „baje“. Povsod, kjer izgovarja naš narod samoglasnika *a* in *o* pravilno, govori se: boje, bojda. Ta beseda, mislim, da ni v rodu glagolu bajati (srbski: bajagi je turcizem), najbrž je skraćena iz „bojim se, da“.

5. Jaz pišem: „Po slovenski“, „po hrvatski“ i. t. d., ne pa: „po slovensko“, „po hrvatsko“ i. t. d. Kar je meni znano, govori naš narod povsod, koder izgovarja čisto vse samoglasnike: po slovenski i. t. d., ne pa po slovensko. Tega pravila se drže i mnogi drugi Slavjani.

Janez Trdina.

E, gospod, jaz znam dobro i slovenski, i hrvatski, ali tu pri nas v Varaždinu je navada, da se z gospodi govori po nemški. Do malega vsi bi se razžalili, da jih vprašate kaj po hrvatski. Jaz se od osupnosti stresem in zaječim: Bog se usmili, kaj res ni na Hrvatskem nič bolje nego pri nas na Slovenskem? Upravnik pokima z ramama in zatrdi: Prav tako je, kakor sem rekel. Midva tega ne izpremeniva: „Deutsch ist nobel, slawisch ist für's gemeine Volk.“ Mož je govoril bridko resnico. Stanoval sem najprej v veliki gostilnici „pri jagnjetu“ ali pravzaprav „Zum Lamm“. Gospodinja in vsi služabniki in služabnice so se pomenkovali z gosti in med sabo samo po nemški. Nekateri so bili po rodu trdi Nemci, drugi pa ponemčeni Slovenci iz južne Štajerske. In kakor „pri jagnjetu“ je bilo tudi v vseh drugih velikih gostilnah. Povsod sem čul nemški pogovor, nemško računanje. Radi deževnega vremena sem sedel precej prvi dan po prihodu v Varaždin več ur v kavarni. Niti v njej nisem slišal ni jedne hrvatske besede, na mizah ni bilo ni jednega slavjanskega lista. Na isto sramoto sem se nameril pozneje v vseh boljih, to je v vseh gosposkih prodajalnicah. Trgovci in trgovke so govorili s svojimi rodovinami in služabniki povsod po nemški, s prostimi kupci so se menili seveda, ker se drugače ni dalo, po „hrvatski“, to je po bezjaški ali kajkavski, ali gosposkemu človeku niso privoščili domače besede. Ko sem potreboval krojača, svetovali so mi, da naj grem k Apelu. Bil sem ž njim drugače prav zadovoljen, ali tudi on je nemškutaril z vso svojo rodbino in pomočniki. Moj črevljar je bil Slovenec, nemščino je lomil, da Bog pomози, ali ga dolgo nisem mogel pregovoriti, da bi se pomenkoval z mano po domače. Proti

zimi je prišlo v Varaždin krdelo nemških igralcev. Gledališče si je priredilo v neki gostilnici. Večkrat sem se napotil tja tudi jaz, ne radi glume, nego da opazujem poslušalce in poslušalke. Na moje veliko veselje se ni zbralo nikoli mnogo občinstva, prostor je ostal često napol prazen. Ali vsi gospodje in vse gospe in gospodične, koje sem slišal, so se pogovarjali po nemški; nikdar nisem čul iz nobenih ust hrvatskega glasu. Izprehajaje se po mestu sem se čudil silni njegovi prostranosti. Večje hiše so se nahajale le v sredini okoli gimnazije, po drugod so bile z večine pritlične, pripravne za jedno rodbino. Zdelo se mi je, da Varaždin po prostoru ni dosti manjši od Ljubljane, dasi je imel samo nekaj čez osem tisoč prebivalcev. Ulice so kazale narodno lice, napisu so bili hrvatski, ali na mestu tako izprani in zamazani, da se niso mogli čitati. Vse velike gostilne pa so si dale načečkati samo nemška imena in vse gosposke prodajalne oznanjale so svoje blago samo po nemški. Šele 1854. je odprl krčmar Matušin pivarno, na kateri je bilo napisano pod „Bierhalle“ in z drobnejšimi črkami „Pridvorje piva“. Mala trgovina in proste krčme so bile brez napisa, v njih se je glasila povsod le narodna govorica, in se je razlegalo ob praznikih in tržnih dneh veselo narodno popevanje. Tudi te tržnice in beznice so me mikale, ker bi se v njih najlažje seznanil z narodnim običajem in značajem. Vendar jih nisem pohajal dosti, nekaj zato, ker so me gledali srepo, nezaupno, največ pa radi tega, ker v teh primitivnih krčmah nisem dobil nikjer dobre pijače, še manje pa jedi, ki bi mi dišale in ugajale. Kadar sem prišel tja, čul pa sem gotovo vsakikrat hude izbruhe srditosti na trafike in kolek: oboje je bilo Hrvatom do

1848. l. neznano. Sploh se je trdilo, da so bile smodke in duhan pod prejšnjo vlado ne le ceneje, ampak tudi mnogo bolje, in zdaj ustavljeno pridelovanje duhana da je dajalo lepe in stanovitne dohodke hrvatskemu kmetu, za katere ni dobil od novih gospodarjev nikakega nadomestila ali plačila.

V svojem novem stanu sem se hitro in prav prijetno udomačil. Moj ravnatelj Štefan Muzler, duhovnik zagrebške vladikovine, je bil mož tako blagega srca, da ga štejem med najboljše ljudi, katere sem poznal v svojem življenju. Rodil se je v Slavoniji iz rodbine, ki se je priselila pred 100 leti v to plodno krajino in se popolnoma poslavjanila, bivši nekdanj napol francoska, napol nemška. Stara domovina ji je bila Alzacija. Ko sem se oglasil prvokrat pri svojem predstojniku, poklonil sem se mu po slovenski in se mu zarekel, da se bom trudil na vso moč, da se naučim kar se dá brzo šolski jezik ilirščino. On me je potolažil, da mi radi jezika ne bo treba si preveč beliti glavo. Dijaki me bodo lažje razumeli nego trde štokavske Hrvate. Dobra tretjina je štajerskih Slovencev, torej vaših rojakov, vsi drugi pa so bezjaki ali kakor zdaj pravimo Kajkavci, katerih narčeje je bolj podobno vašemu nego ilirskemu jeziku. Muzler mi je to govoril po nemški. Ko pa sem ga prosil, da bi se pomenkoval z mano vselej po ilirski, me je objel in povabil v svoje stanovanje na kozarec vina. Ostal sem pri njem nekoliko ur. Iz dolgega pogovora ž njim sem uvidel, da je jako duhovit in izobražen mož, ki je čital ne le latinske klasike, ampak je poznal tudi novejšo literature. Ilirski in nemški je govoril in pisal jednako gladko in pravilno. Kakor mnogi drugi Hrvatje vseh stanov, je bil tudi Muzler odličen

govornik. Razlagal je svoje misli brez pripravljanja tako lepo, logično in umljivo, da se ga človek nikdar ni naveličal poslušati. Svojim učiteljem je izkazoval vsigdar pravo očetovsko prijaznost, pomagal jim je v vseh neprilikah s svetom, priporoko in dostikrat tudi z denarjem. Duhovniške dolžnosti je pošteno izpolnjeval, hliniti pa se ni maral in ni znal. V društva je rad zahajal in, kamor je prišel, je bil sprejet povsod z glasno dobrodošlico radi izredne svoje odkritosti in ljubeznjivosti. Obedoval je po navadi doma, večerjat je hodil k Matušinu, pri katerem so se zbirali okrog njega do malega vsi varaždinski rodoljubi. Z učiteljskim zborom pa, žal, da nisem mogel biti tako zadovoljen, kakor z ravnateljem, ker je bil preveč neskladen in pisan in premalo napreden in naroden. Med učitelji so bili trije patri frančiškani in brez Muzlerja še trije drugi duhovniki. Potrjen je bil za pravega profesorja samo en učitelj, vsi ostali smo bili suplenti. Prišli smo iz jako različnih krajev. Trije smo se rodili na Slovenskem: jaz, duhovnik Cenc in pravoslovec Zorkar, ki sta bila Štajerca. Oba sta nas konec leta zapustila: Cenc je dobil doma kapelanijo, Zorkar pa se je preselil na Ogersko v Veliki Varadin, kjer ga je potrdil minister za sodnega uradnika, dasi je imel samo en izpit. Med mojimi tovariši nahajal se je tudi Čeh Franta R., ki ga je vrgla usoda po mnogih zgodah in nezgodah v varaždinsko gimnazijo. Priroda mu je podelila lepe darove, ki mu pa niso pomogli, ker je bil preveč len in lahkoživen. Proti meni je govoril vedno na vsa usta, zato sem mu le preveč verjel in zaupal, zlasti tudi radi tega, ker se je delal narodnjaka. Ž njim in z Zorkarjem sem se najrajši in največ družil in bi se bil še bolj, da mi ju ni odvrčala njihju večna

zaljubljenost. Franta je bil premotil lepo vdovo, ki ni bila brez cvenka. Varaždinske gosposkične so ji zdele pridevek „Todtenkopf“, ker je imela jako svetle lase. Od daleč se je res videlo, kakor da bi bila njena glava brezlasa lobanja. Spoznavši, da je Franta vetrenjak, ki ne dobi nikoli stalne službe, pobegnila mu je na Dunaj. Mesto nje zaljubil se je zdaj v rudečelaso krasotico, ne baš radi dražesti njenih, nego ker je zvedel, da napravlja njena mati najokusnejši golaš in bifstek v vsem Varaždinu. Ali niti ta zveza ni dolgo trajala; razdrla se je, še predno so ga začeli vabiti na golaš in bifstek. Udal se je potem „svobodni“ ljubezni, za kojoj je bilo dovolj prilike, odkar sta začela osrečevati deželo nemški absolutizem in nemška birokracija. Zorkar je bil mnogo bolj srečen v ljubezni. Njemu ni bilo treba iskati ljubice, ponujale so se mu kar same, dasi ni bil nič posebno lep in prikupljiv. Razun gospodinje zaljubile so se vanj še druge gospe, nekatere so hodile k dijaški maši samo zaradi njega. Ko je odhajal iz Varaždina, dobil je v spomin prav čeden kupček zlatih prstanov, ki so mu na Ogerskem gotovo dobro zalegli poleg borne uradniške plače. Franta in Zorkarja sem prosil, da bi se razgovarjali med sabo že radi vaje po ilirski. Njima je bilo tem lažje nego meni, ker sta poučevala na gimnaziji že preteklo leto. Zorkar ni nasprotoval, bil je dober narodnjak, poln krasnih spominov z leta 1848. Franta pa se ni dal pregovoriti, mislim, da zato ne, ker po ilirski ni mogel pripovedovati svojih brezštevlnih slanih šal in anekdot tako duhovito in šegavo kakor po nemški. Rodil se je v Taboru med trdimi Čehi, ali oče, cesarski uradnik, in c. kr. šole so ga vzgojile po nemški. Radi njega pomenkovali smo se

torej vsi trije po nemški, kar je bilo, bogme, dosti bedasto. Jaz sem imel oba ta dva tovariša za prava prijatelja. O Zorkarju mislim, da se nisem motil, Franta pa se je pokazal takega figovca proti meni, da me prime še zdaj nejevolja, kadar se ga spomnim. V obraz se mi je hlinil in sladkal, za hrbtom pa me je povsod črnil in ometaval z najgršim blatom. Nosil je na jeziku med, na srcu led. Hujskal in dražil je proti meni vsakega znanca in vsako znanko, sosebno pa našega ravnatelja. Toda tega je dičilo razun drugih tudi to svojstvo, da ni verjel ničesar nobenem n ovaduhu in potuhnjenemu tožniku. Na koncu leta je šel Franta z deželsko hrvatsko ustanovo na Dunaj, da se pripravi za profesorski izpit. Te narodne novce je zapravljjal v kavarnah in beznicah, šola in učenje pa sta ga tako malo mikała, da še čez pol leta ni poznal nobenega svojih učiteljev. Izgubivši ustanovo naselil se je za telovadnika v Döblingu blizu Dunaja. Potem je nekam izginil in šele čez več let po ponovljenju ustave se je pokazal v srbskem Pančevu in bil sprejet za suplenta v narodno gimnazijo. Čital sem v „Politiki“, da je izdal v tej službi srbski jezik in srbsko pravico zahtevaje, da se uvedi v gimnazijo mesto srbščine magjarski jezik. Kako se mu je godilo pozneje, ne vem. Če je še živ, nahaja se najbrž med udi tajne policije.

Varaždinska gimnazija je imela torej že na začetku šolskega leta 1853—1854 štiri tuje učitelje, domačinov je bilo osem. Patre je konec leta vlada sramotno zapodila, češ, da so nevedni bedaki. Pravi vzrok pa je bil, ker niso znali dobro nemški. Ovadil jih je ministerstvu njihov tovariš, duhovnik Goldkragen, ki si je zaslužil ta priimek s svojim gorečim hrepenenjem, da bi se dočepal zlatega ovratnika, ki je kitil uradne

predstojnike. Goldkragen je bil jako nadarjen človek, ali brez narodnega duha in značaja. Ilirski je govoril in pisal prekrasno in vendar ni tlela v njegovem mrzlem srcu ni najmanjša iskrica rodoljubja in domoljubja. Meni se je to zdelo strašno čudno, ker si do takrat nisem mogel misliti korenitega znanja narodnega jezika brez narodnega čuvstva in domovinske ljubezni. Med Slovenci še nisem nameril nikoli na tako prikazen, med Hrvati pa sem našel pozneje še marsikoga, ki je bil povse jednak Goldkragenu. S tožbami proti patrom je hotel ta človek razobesiti in razšopiriti pred vlado svoje nemško mišljenje in skrb za nemški jezik, ki sta bila pod njo glavni pogoj za povišanje v službi. Z nemščino se patri res niso mogli pohvaliti, zato so bili pa tem boljši latinci. Ta jezik jim je tekel glaje nego materinski, sosebno patru Pavlu, ki je slovel po pravici za spretnega latinskega pesnika. Več njegovih pesnij je bilo tudi natisnjenih v hrvatskih listih. Heksametre je usipal kar iz rokava, kakor kak novodoben Ovidij. Za stavo jih je naredil nekoč boje sto v jedni uri. Vsi so bili po obliki in jeziku popolnoma pravilni. Latinščine se je pater Pavel tako navzel, da je uravnaval po tem jeziku vse svoje misli. Hrvatski govor mu je bil poln latinizmov. Na samem je bil vaje, da je govoril glasno sam s sabo in vselej le po latinski. Ko sem služil jaz na Hrvatskem, latinski jezik ni bil še izgubil vse veljave v društvenem življenju. Po latinski so se pogovarjali radi med sabo sosebno duhovniki, pa tudi stari profesorji, odvetniki in drugi izobraženci. Do leta 1848. je bila latinščina uradni jezik v vseh višjih šolah in državno-deželskih uradih. Na županijskih skupščinah so jo rodoljubi ilirski jeli že prej izpodrivati, ilirski

jezik pa je razglasil in upeljal za urade in šole pravzaprav šele ban Jelačić l. 1848. Nemški profesorji in novinarji so se rogali hrvatski in ogerski latinščini, imenovali so jo Kuchellatein. Kakor v vsem, je sikala i v tej reči iz njih zloba, glupost in nevednost. Latinski je govorila vsa hrvatsko-ogerska inteligencija moškega spola in tudi mnoge izobražene gospe in gospodične. Ni čudo, da je bilo v toliki množici dosti ljudi, ki so rabili mesto konstrukc. akus. cum inf., mesto quin in quo minus vedno in povsod le quod in ut. Ali Štrosmajer, nadzornik Ilijašević, Slovak kanonik Mojzes (poznejši škof v Banski Bistrici), profesor Veber-Tkalčević, profesor Mesić in še mnogi drugi so se odlikovali s klasično latinščino, koji, bogme, niso bili kos vsej avstrijski nemški učenjaki skupaj. More se trditi po vsi pravici, da je znal najslabši hrvatsko-ogerski šestošolec bolje latinščino, nego večina odličnjakov v cislajtanskih gimnazijah. Dobro se še spominjam, s kakim čudom in strmenjem je gledal na Dunaju v jezikoslovnem semenišču hrvatske kandidate rojeni Prusak, profesor Gryzar. Latinski jezik jim je tekel iz ust spretno in gladko, kakor materinski. Nemški tovariši so bili proti njim borni začetniki, ki so latinski jecljali, ne pa govorili. Pogostoma se je izpodtikal celo sam profesor Gryzar, ker mu ni prišla precej prava beseda na misel. Izneбивši se patrov, obrnil je Goldkragen vso svojo jezo in iznajdljivo spletkarstvo proti ravnatelju Muzlerju, ker mu je bil na potu, ker je hotel tudi njega izpodriniti, da zasede sam njegovo mesto. Začela se je tiha ali srdita vojna. Obrekoval je Muzlerja na vse pretege proti vsakemu človeku, najhuje pa seveda proti uradnim licem. Črnil ga je pismo

gotovo tudi državni vladi in Klemanu, glavnemu germanizatorju v L. Tunovem ministerstvu. Očital mu je, da je pijanec in babjek, da je njegov bog veseljak Bak, boginja pa blondna Venera. Jaz sem poznal dobro vrline in slabosti svojega ravnatelja in morem zatrditi po duši, da ga nisem videl nikoli pijanega in nikdar nisem čul, da bi ga bil videl kak drug človek. Z ženskim spolom je sploh kaj malo občeval. Če je nanesla prilika, da je moral s katero govoriti, vedel se je vselej resno in pristojno, da se ni mogel nihče pohujševati ali si o njem kaj slabega misliti. Morda je imel res kako srčno zavezo, ali znal jo je prikrivati tako previdno in uspešno, da živ krst ni vedel zanjo. Goldkragnu se spletnje ta pot še niso posrečile. Splezal je na službeni lestvici za jedno prečnico više, ali ravnateljstva ni mogel zasačiti. Svojega strupenega semena pa vendarle ni posejal zastonj. Na Muzlerja jelo je paziti od takrat sto zvedavih in bistrjih oči. Zaman se je ponašal prijazno in spoštljivo proti novim nemškim uradnikom in njihovim podrepnikom. Gledali so ga pisano in sovražno, ker so zavohali v njem trdnega Ilira in Slavjana. Sosebno jih je jezilo, da si je znal pridobiti v vsaki družbi ugled in ljubezen. Nova vlada sploh ni marala popularnih ljudij, najmanj pa popularnih narodnjakov. Politična policija je zapisala Muzlerja v črne bukve že l. 1854. Ker pa se je vedel tako izredno pametno in moško, mu še več let ni mogla do živega. V dunajski vladi pa je dozorel že takrat neomajni sklep, da ga je treba o prvi zgodni priliki odstraniti.

Omeniti moram še dva svoja tovariša zato, ker sta bila za tisto dobo tipična zastopnika gosposke hrvatske mladeži. Jeden se je rodil v Karlovcu, drugi v Križevcih.

Stanovala sta zajedno, ker sta si bila že od detinstva iskrena prijatelja. Viharno leto 1848. je potegnilo tudi to dvojico v svoj vrtinec. Prešnil ju je vroči duh ilirstva, bila sta neutrudna pevca hrvatskih davorij in strastna udeležnika protimagjarskih demonstracij. Človek bi mislil, da taka dva korenjaka za živo glavo ne bi hotela zameniti svojega jezika za tujo govorico. Meni sta bila oba velesimpatična, ker sem ju smatral za najiskrenejša ilirska rodoljuba. Ali kako nemilo in strašno sem se motil! Na šetališču sem sedel blizu njiju, ali v gošči, da se nismo mogli videti, razložil sem pa dobro vsako besedo njunega pogovora. Pomenkovala sta se — po nemški in se zadovoljla tako krepko v svojo švabščino, da se jima ni izmaknil nobeden naroden glas, dasi sem ju poslušal gotovo pol ure. Tudi kasneje sem ju čul o raznih prilikah, da sta se pogovarjala na istem jeziku in tudi brez hrvatske primesi. To me je tako razkačilo, da me je naposled jeza premagala in sem očital Karlovčanu kar na vsa usta švabomanstvo in narodno izdajstvo. On mi odgovori porogljivo: „Kaj se ti blede! Jaz sem morda stokrat bolji narodnjak, nego ti! Jezik je samo oblika, glavna reč pa je duh, in duh moj je naroden, ne pa švabski. Jaz poznam brez števila mladih in starih ljudi, ki govore zmerom po nemški, pa jih štejejo vendar vsi med najboljše rodoljube in po pravici. Dokazali so z denarnimi in krvnimi žrtvami svoje resnično, kot solnce čisto rodoljubje, vi Kranjci pa ste taki bedasti kritikastri, da bi jih razlajali za izdajalce. Zanaprej presočaj ti rajši sebe in svoje rojake, nas Hrvate pa pusti na miru, ker nas ne razumeš!“ Priznati mi je po duši, da takega patriotstva res ne razumem. To

morem lahko pojmiti, da se stari Dalmatini, pošteni hrvatski domoljubi, razgovarjajo med sabo po italijanski. Ti možje se niso učili v tujih zavodih nikoli materinskega jezika, slovnice in sintaktičnih pravil, nedostaja jim tudi znanstvenih terminov, tehničnih izrazov, za izobraženi pomenek torej ne morejo biti sposobni. Ali moja tovariša Karlovčan in Križevčan sta znala izvrstno ilirski jezik in pravila njegova, pa sta vendarle zavrgši sladko materino besedo občevala med sabo na nemškem jeziku, na jeziku naših najhujših sovražnikov! No, bodisi, da sta sama! Ali tako so se vedli in se vedó, žal, še dandanes i premnogi drugi hrvatski mladiči in možje, sosebnó v Zagrebu in po vsej Slavoniji, ne le v Oseku, Vukovaru in Zemunu . . .

Že prvi mesec sem se bil v Varaždinu prav udobno ustanovil in privadil. Prvo stanovanje sem si dobil pri nekem malem uradniku. Zraven moje izbe je gostoval neki Primorec, birokrat, ki je hotel z mano le nemškovati, tudi gospodinja je govorila z mano po nemški. Zapazivši, da se ona in birokrat še bolj ljubita nego zapoveda krščanska dolžnost in da jima naklada moja prisotnost razne neprijetne obzire, jima nisem hotel kaliti sreče in sem se preselil k upokojenemu majorju Huberju, pri katerem sem ostal do konca prvega šolskega leta. Ta mož je bil rojen Moravec, za svoj materinski jezik je smatral češčino, dasi jo je v svoji dolgi vojaški službi že močno pozabil ali pa pomešal z inimi slavjanskimi narečji. Mnogo let je preživel na Laškem, tam si je našel tudi nevesto. Dostikrat mi je pravil, da on dobro razume, zakaj Italijani tako sovražijo nemško vlado. Narodnosti jim baš ni zatirala, oficirji so se celo zvečiné poitalijanili, da so govorili

še med sabo največ po laški. Ali strahoviti davki so pritiskali Lombardijo in Benečijo; vsaka gruda zemlje, vsako drevo, vsaka trta je bila vpisana in obdavčena! L. 1848. je služil major pod zastavami bana Jelačića. Od konca mu je vzbujala smeli njegova pisana vojska, najbolj pa se je krohotal, ko je poveljnik Benko stopil pred zagorske kmete, oborožene z domačim orodjem ter jih pozdravil z besedo: „Junaci!“ Ali v bitvi pri Valenči se je uveril, da so bili ti prosti možje tega pozdrava popolnoma vredni, kajti so s svojimi vilami zmagoviti zapodili z borišča krdelo ogerskih huzarjev, ki je bilo močnejše od njihovega. Sicer mi je pripovedoval zgodbe te vojne nekoliko drugače, nego sem jih čital v nekem hrvatskem listu. Oddelek, pri katerem je služil, moral je sramotno bežati pri Stolnem Belgradu in Gjuru in tudi njega bi bili Madjari vjeli, da ga ni otel in odnesel ranjenega na svojih plečih zvesti sluga, neki repeški rudar. Huber je imel čvetero otrok, tri hčerke in sina. Z materjo so govorili vsi po laški, z očetom in z drugimi ljudmi pa po nemški razven sina, ki je pohajal realko in se pomenkoval prav rad tudi po hrvatski. Upokojenih častnikov je živelo takrat precej v Varaždinu radi nevelike draginje in prilične društvene svobode in udobnosti. Rodbine njihove so bile še bolj ponemčene nego Hubrova. Nekatero njih gospodične niso znale niti pisati po hrvatski. Ko sem vprašal najstarejšo majorjevo hčer, če zna ilirski, mi je dejala: Jaz bi se bila rada naučila, toda kako? Nune, ki so me učile, niso znale ni same tega jezika; jaz sem se učila samo nemški brati in pisati in tako tudi druge gospodične. Z deklicami prostega stanu se je pač onegavilo nekaj i po hrvatski, ali mislim, da je tudi njim

to malo zaleglo, ker so bile naše učiteljice prebedaste babe. O neki priliki mi je povedala ista majorjeva hčerka, da ne zna moliti očenaša. Jaz sem kar zazijal od čuda in vprašal, kako je to mogoče, ali je ni naučila te molitve mati, če ne mati pa vsaj šola? Ona mi odgovori malomarno: Ni mati, ni šola! Mati moli očenaš po latinski, kakor se ga je doma naučila. A kaj če meni latinščina! V šoli so se le otroci učili nekaj moliti, že ne vem, kaj. Naš gospodičen se pa nuna ni drznila nadlegovati s takimi rečmi. Da se je lotila mene, „so hätt' ich ihr so a Watschen gegeben...!“

Pri majorju sem samo stanoval, na hrano sem hodil v gostilnico, ki se je zvala menda „pri belem volu“. Gostilničar in vsi njegovi ljudje so bili trdi Nemci in jim ni bilo mari, da bi se kaj hrvatski naučili. Ko sem očital to zanikarnost točajju, mi je dejal: Čemu bi se očili hrvatski, saj tega jezika ne potrebujemo! Prosto ljudstvo, ki zna samo hrvatski, ne zahaja k nam, gospodje pa govore vsi nemški in večkrat sem čul, da bi se mnogi silno razžalili in jezili, ako bi jih ogovoril kak olikan človek po hrvatski. Te besede so me silno raztogotile, ali sem se pomiril kmalu, opazivši, da se nahajajo med gosti i odlični ilirski rodoljubi. Seznanil sem se že prve dni s sodnima uradnikoma Čepulićem in Tuškanom. Ta je bil jako zal mož, lepega vedenja, tih in tako skromen, da so ga bedaki razglašali za — bedaka. Da ni bil slaboumen, dokazuje že to, ker je občeval ž njim prav rad Čepulić, ki ga moram vsekako prištevati največjim razumnikom in veščakom, koje sem spoznal v trojedni kraljevini. Mož je bil tanke, suhe rasti, ostrih črt v obrazu, širokega čela in bistrh, duhovitih očij, iz katerih je sevala, kadar je bil za-

dovoljen ali nezadovoljen, ali srčna radost in oduševljenost ali pa bliskavica s strelami in grmenjem. Ker smo sedeli za isto mizo, seznanili in sprijaznili smo se brzo ter za vselej. Ko sem povedal Čepuliću, da sem prišel na Hrvatsko zato, da bom učil bratovsko mladino na narodnem jeziku, podal mi je roko in me imenoval sotrudnika v narodnem delu. Prisvojil si je bil ta mož ogromno znanje tujih jezikov, da ni imel ni med Hrvati tekmeča, dasi se Hrvatje sploh kaj lahko nauče jezikov in se je nahajalo med njimi že od nekdaj dosti ljudi, ki so govorili nemški, magjarski, laški, latinski, francoski, angleški tako točno in izvedeno, kakor svojo materinščino. Tudi Čepulić je znal vse te jezike, ali ne le govoriti, ampak jih tudi pisati tako pravilno, da ga je moral vsak zastopnik teh narodov smatrati za svojega rojaka. Takrat, ko sva se midva seznanila, učil se je španjolski in portugalski in je že toliko se izuril, da je mogel čitati brez izpodtike vsako knjigo teh dveh znamenitih romanskih narodov. Ko sva si postala že bolj domača, me je vprašal, katere knjige prebiram, da se izvežbam v pismeni ilirščini. Rekel sem mu, da spise Vukove, Kačića in stare Dalmatince: Gundulića, Palmotića, Bunića Vučićevića in sploh vse, kar morem dobiti v roke. Čepulić se zasmije: Kaj, tudi Bunića? On je res klasik, spada med najboljše stare lirike, ali je velik grešnik pred katoliškim sodiščem. O ljubezni govori včasih precej odkrito. V pesmi, ki slavi njedra drage vile, se veli: U premilu — vašem krilu — sniežani se put nahodi i. t. d. Tako je znal Čepulić na pamet cele kitice in tudi cele strani iz inih starohrvatskih pesnikov, zlasti pa iz ljubimca Kačića in iz srbskih narodnih pesmij. Sploh je po-

znaval korenito vso zgodovino hrvatsko-srbske literature. V njegovem društvu se je mogel naroden poslušalec mnogo naučiti. Ta genijalni mož se je rodil v primorskem Bakru, ali velikanskih njegovih sposobnosti niso hoteli videti in nagraditi niti Bahovi Nemci, niti njih hrvatski nasledniki. Zdel se je obojim enako nevaren radi svoje odvažnosti in duševne samostalnosti. Vsekako bi se spodobilo, da se tega prvaka slavjanske nadarjenosti in značajnosti spomnijo Bakrani in vsi hrvatski Primorci ter mu postavijo dostojen spomenik na bregu hrvatskega morja, kateremu je prerokoval tako rad in pogostoma najsijajnejšo bodočnost. Čepulić se je bavil s politiko resno in stanovitno in s svojim bistrim očesom je zazrl prestolnico hrvatskega naroda že 1854. leta v primorskem, vsemu svetu odprtem Spletu.

V nekoliko tednih sem se seznanil z Varaždinom in z varaždinsko županijo in tudi z njenimi prebivalci. V mestu se je živelo takrat še jako prijetno in poceni. Prostrana ravnina dajala je dovolj živeža kmetu in meščanu. Tudi Varaždinci sami so imeli dosti svojega polja in znatne črede goved in prascev. Na jesen se je založila vsaka hiša z zabelo, presnino in z vsake vrste drugimi živili, sosebnost z zeljem in prekajeno svinjino. Mnogi meščani so si služili prihodke tudi z rokodelstvi in obrtni, v mestu so se nahajale i nekatere male tovarne. Hudo zadolženih rodbin bi bil opazovalec skoro zaman iskal, jako mnogi ljudje pa so imeli kolikor toliko prihranjene gotovine in svoje srebrnine, starih šmarnih tolarjev in petic skrivalo se je dovolj na dnu skrinj in kovčegov v starih nogavicah. Niti v gostilnicah se nismo mogli pritožiti na draginjo

in jedi so se pripravljale na vso moč snažno in skrbno. „Pri belem volu“ smo godrnjali včasih samo radi tega, ker nam je stregla kuharica prepogostoma z racami in goskami! Moji pojmi o varaždinski narodnosti so se v tem času izbistrili in popravili. Mnenje, da sem prišel v ponemčeno mesto, je izginilo. Uveril sem se, da prebiva v njem poleg skoro osem tisoč hrvatskih domačinov le nekoliko stotin gosposkih ljudi, ki govore po nemški, ali znajo zvečine prav dobro tudi svoje bezjaško narečje. Ta dva razreda nista rada občevala drug z drugim. Prosti narod ni zahajal v gosposke gostilnice, prodajalne in kavarnico, gospoda pa istotako ne v proste krčme in drobne tržnice. V rokodelcih je vladala že stara navada, da so si hodili v mladosti dela iskat tudi na Ogersko, sosebno v Kanižo, kjer so se naučili lahko magjarski. Ali nikdar nisem zapazil, da bi se bili s tem jezikom bahali in se služili ž njim brez potrebe. Po magjarski so se pomenkovali le z magjarskimi vojaki in romarji, ki so potovali v Marijo Bistrico, med sabo pa vedno in povsod le po domače, to je na bezjaškem narečju. Po bezjaški se je ljudem tudi pridigalo, mestna gosposka pa je upotrebljala v svoji pisarnici že ilirski jezik. Ta jezik takrat ni ugajal vsem duhovnikom. Nekateri so trdili, da ni hrvatski, nego vlaški. Neki župnik je zastokal vpricho mene: Gaj nam je povlašil naš lep hrvatski jezik. Strah me je, da za jezikom pride na vrsto naša sveta rimo-katoliška vera; Zagrebčani nam povlašijo tudi vero. Ilirščine pa bezjaški gospodje niso pisali dosti pravilno; ilirske so bile često samo oblike, besede pa kajkavske ali pa tudi tuje, dočim se je v slogu posnemala latinščina. V potnem listu, ko sem ga prejel na koncu šol-

skega leta od mestnega županstva, se je čitalo n. pr.: stališ — ledičan, oči — škure, vlasi — škure i. t. d. Goldkragen me je jel nagovarjati, da bi se zapisal v mestno kazino, katere ud je bil on. Jaz sem dejal: Če je društvo narodno, se vpišem, drugače pa ne! Šel sem gledat. Na mizi je ležalo vse polno nemških novin in časopisov, slavjanskih sem iskal zaman. Na nekaki polici se je valjal cel kup zagrebških „Narodnih novin“, ali vse številke so bile še v zavitkih. Videl sem, da si je družba ta list pač naročila, ali da ga nihče ni maral čitati. Vprašal sem slugo, kje je „Neven“, „Gospodarski list“, „Srbski dnevnik“. On je pokimal z ramami in dejal kar naravnost: Naše društvo je nemško. Pri nas se čitajo samo nemške knjige in novine in tudi naš zapisnik je nemški. To se ve, da me tak sovražen zavod ni mogel mikati in še dandanes se čudim, da so ga podpirali s svojo udnino nekateri hrvatski gospodje, ki so sloveli za narodnjake.

S Čepulićem in Tuškanom sem se zabaval prav prijetno, ali samo opoldne pri obedu in še to ni dolgo trajalo. Tuškan si je našel drugod hrano. Čepulića so pa zvbili znanci medse za drugo mizo. L. 1854. sem bil bolj srečen. Seznanil sem se bil z rodoljubi, s katerimi sem občeval lahko po več ur na dan. Prvi je bil Čeh Vaclav Mařík, hišni učitelj pri pl. Petru Horvatu. Učil mu je jedinca, dečaka jako bistro glave in čudovitega spomina. Mařík je ves gorel za domovino in slavjanstvo. Za domovino je smatral ves slavjanski svet. Hrvatje so se mu tako priljubili, da je hotel med njimi živeti in umreti. Prosil je deželno vlado učiteljske službe in jo je tudi dobil v Ludbregu. Dečko je silno jokal in žaloval, da se je moral ločiti od pre-

dragega vzgojitelja. Treba mi je tu še pripomniti, da je g. Horvat večkrat prav nujno opominjal Mařika, da mu mora poučevati otroka na narodnem jeziku in v narodnem duhu. Taki izgledi so bili zelo redki v oni dobi. Tudi midva z Vaclavom sva se dogovorila, da bodeva občevala vedno le po ilirski brez tuje primesi in tega pravila sva se tudi verno držala. Šetala sva se zajedno skoro vsak dan. Pogovor je nama tekel največ o mučnem razvoju in počasnem napredku češke in hrvatske književnosti. O vzrokih te tužne pojave so se nama misli popolnoma strinjale. Oba sva jih nahajala na Dunaju. Sploh se mi je omilil Mařik radi svoje odkritosti in svobodnjaštva svojega: vselej je to, kar je mislil, tudi govoril. Le malo pozneje nego z Vaclavom zasnoval sem znanje in občevanje z mladim pravnikom Milanom Bubanovićem, čigar roditelji so živeli takrat v Varařdinu. Ta angel v človeški podobi se je rodil v Križevcih; če se ne motim, je bil unijat. Kdor ga je le količkaj poznal, moral ga je smatrati za vzor poštenega, rodoljubnega, po najvišjih idealih hrepenečega mladeniča. Iz ust mu ni prišla nikdar podla beseda in v življenju njegovem ni bilo ni koraka ni dihljaja, ki se ne bi bil ujemał in zlagal z najstrožjo npravnostjo. Svoj hrvatski narod je ljubil tako strastno, da bi bil pripravljen vsak trenutek dati zanj svojo kri, svoje življenje, svojo dušo in more se reči tudi svoje izveličanje. Ž njim se nisva pomenkovala nikoli nič drugega nego o usodi hrvatske domovine, o tožnih prilikah za hrvatsko knjigo, o prerazličnih načinih in sredstvih, kako bi se dalo in moralo pomagati nesrečnemu hrvatskemu narodu, ki je padel baš tista leta žuleče madjarske sužnjosti pod še mnogo trji in pogubnejši jarem nem-

škega absolutizma in nemške, vsako tujo narodnost gazeče birokracije. Milan se je hotel ves posvetiti zgodovini svojega naroda, da mu pokaže v njenem zrcalu pota, po katerih mu je hoditi, in nevarna brezna, kojih se mu je ogibati. Že se je uvrstil med sotrudnike vrlega zagrebškega „Nevena“, in urednik Pravs ga je pozdravil s srčnim veseljem kot bodočo zvezdo prvega reda na obzorju narodnega slovstva. Ali kalica smrti — sušica — kojo je bil prinesel z Dunaja, razvijala se je v Varaždinu tako brzo, da je moral leči v grob, predno je še dovršil svoje nauke. Tretji znanec, s katerim sem se jel družiti 1854. l., se je zval Popović. Po obrti je bil trgovec, po rodu pa Srb in seveda pravoslavne vere. Brez politike Popović ni mogel živeti. Razpravljal je z vsakim prijateljem in znancem državno in narodno stanje in vsake vrste politična, jezikovna in socijalna vprašanja. Poslušal in lovil je sobesednika tako pozorno in spretno, da je spoznal prav hitro vse njegove nazore in misli. Svoje nazore in misli pa je znal prikrivati tako vešče, da jih nihče ni mogel lahko pogoditi. Često se je ironično režal in smehljal, ali se ni moglo vselej na tanko vedeti, čemu in zakaj. Kakor v politiki, bil je Popović tudi v svoji trgovini jednako skrit, prekanjen in premeten. Ni torej čudo, da si je brzo opomogel. Kje se je rodil, vzgajal in učil, mi ni nikoli povedal, sam ga pa tudi nisem maral vprašati. To pa vem, da je znal več jezikov, med njimi tudi grški, ne le novo- nego i starogrški, čemur sem se najbolj čudil: Iz pogovorov, ki sva jih imela drug z drugim, sem toliko razvidel, da je strasten rusoljub, vroč privrženec velikosrbske misli in zaklet sovražnik tiste vlade, ki je trdila, da jo preganja nesreča zato, ker je prepoštena. Ali teh rečij

mi ni povedal sam, moral sem jih uganiti iz posameznih besed, vzdihov, klicajev, psovk, kletev in namigljajev. Sosebno z Judi se je Popović rad pričkal in prepiral. Svetila se mu je rajska blaženost na obrazu, kadar jih je prav krepko ugnal s svojimi ujedljivimi dovtipi, opomnjami in zofizmi. Konec septembra sta prišla v Varaždin za suplenta moja dva najboljša prijatelja, Žepič in Valjavec. Z Žepičem sva si zajedno najela stanovanje pri poštнем uradniku Galiniju, z Valjavcem pa sva se pogodila za hrano s poštarjevo ženo. In tako sem občeval vsak dan z obema, in ni bilo ni konca in kraja našim pomenkom o narodnih vprašanjih in slovstvu. Mesto pustolovca Frante smo imeli v gimnaziji zdaj že tri Čehe: Kořinka, Folprehta in Špačka. Prva dva sta bila že izpitana in potrjena za vso gimnazijo. S temi Čehi se nisem družil tako rad, ker so govorili z mano le po nemški. Vendar smo presedeli skupaj vsak večer marsikatero uro, do malega vselej v društvu ravnatelja Muzlerja, katerega smo vsi ljubili kakor očeta. Goldkragna ni bilo več na zavodu, odšel je na boljšo službo proti jugu. Takrat sem si bil pridobil že polno dobrih znancev i v mestu i po vsej okolici, tudi v Medjimurju, ki je spadalo zdaj pod oblast hrvatskega bana. Znanje se je naredilo navadno na svatbi. Gostoljubni hrvatski gospodje so nas vabili neprenehoma v svoje hiše in zidanice. Napotili smo se k njim često že dopoldne, pa smo pri njih kosili, južinali, včasih tudi večerjali. Pripeljali smo se domov vselej šele ponoči. Te veselice so se v mestu nekoliko bolj skrčile in skrajšale, na deželi pa so trajale dolgo, zlasti pri Muzlerjevih prijateljih. Sploh smo prejemale največ povabil po Muzlerjevi priporoki in radi njega, brez njega nismo šli na

nobeno gostbo. Zdaj sem imel najlepšo priliko, da spoznam hrvatsko domače življenje in mnoge prezanimive zame povse nove hrvatske šege. Teh ne bom popisoval, ker so Slovencem že precej znane in ne spadejo v to mojo knjigo. Dve reči pa moram vendarle omeniti: „bilikum“ in pobratimstvo. Bilikum (zdaj se navadno veli „dobrodošlica“) je velika dostikrat ogromna čaša, ki jemlje kdaj pol litra, če ne več. Beseda je prišla iz nemškega jezika: Willkommen. Nemški so še nekateri drugi termini hrvatskega gostoljubja. Odkod ta čudna prikazen? Hrvatje so mi trdili in gotovo po pravici, da izvira iz dobe turških vojn. Hrvatom so hodili onda včasih „na pomoč“ tudi nemški vojaki. Ti „pomročniki“ so besneli po deželi čisto huje nego Turki. Kdor je hotel odvrniti od sebe grabež, moral jih je dobro gostiti in napajati. Čim večja je bila vinska posoda, tem bolj je udobrovoljila te nevarne zaveznike. In tako so se pojavile v hrvatskih gradovih, župniških in mestih tiste velikanske čaše razne podobe, katerim se zdaj vsak tujec tako čudi. Jaz pa se jim nisem le čudil, nego se jih tudi strašno bal, kajti je moral človek, ki je bil prvokrat povabljen v kako hišo („prihodnik“), izpiti na dušek ves „bilikum“ do dna. Ta dolžnost je nastopila šele proti koncu obeda, torej potem, ko je gost že prej mnogo pil od žeje in radi neprestanih zdravic. Nasledek izpraznjenega bilikuma je bila skoro vselej pijanost, ki mnogim pivcem ne škodi dosti, meni pa je nakopala vsak pot silnega mačka, včasih pa tudi pravo, teden trajajočo bolezen. Radi te nevarnosti mi je prevelika hrvatska gostoljubnost nekako omrzela, da sem ostal zmernemu uživanju vina zvest prijatelj do današnjega dne. Velikih gostij sem se jel ogibati, po-

vabila sem zanemarjal; če pa so prilike tako nanesele, da sem moral priti, priporočil sem se proti koncu obeda „po francoski“, to je, vzel sem klobuk in pobegnili natihoma proti domu. Vino ljudi hitro seznanili in spriznani, saj z boga dostikrat celo najhujše sovražnike. Hrvatske gostbe so naklonile tudi meni vse polno novih prijateljev. Gosti smo se začeli pogovarjati o hrvatski domovini, o usodi njeni in drugih plemen slavjanskih, in skoro se je pokazalo, da gori v vseh isti sveti ogenj rodoljubja, isto oduševljenje za narodno čast, samostalnost in svobodo, ista ideja slavjanske vzajemnosti, pa tudi ista mržnja na naše skupne sovražnike. Jeli smo si podajati roke, polniti kupice, napijati si zdravje in sklepati bratovščino s prisrčnimi besedami in poljubi. Leta niso delala nikoli zapreke. Pobratil sem se često zaporedoma z mladimi kapelani in uradniki, z zastavnimi gospodarji in župniki, pa tudi s sivimi starci, ki so stali, kakor pravimo, že z eno nogo v grobu. To se ve, da so se pele ob takih prilikah tudi domoljubne pesmi in se glasili iskreni govori, polni krasnih mislij in narodnega ponosa in zanosa. Na teh gostbah sem dobival vedno novih dokazov, da so Hrvatje rojeni pevci in govorniki, s katerimi se malokateri narod more kosati. Kakor me je veselilo, da sem si dobil toliko rodoljubnih pobratimov, zdelo se mi je po drugi plati jako čudno, da so kazali to rodoljubje skoraj le pri čaši na gostbah in o slovesnih prilikah. Iste može, ki so me zamikali včeraj s svojimi patriotičnimi ditirambi, videl sem danes tako mlačne, da so jim mrzeli pogovori o domovini in so govorili s svojimi znanci brez potrebe po — nemški. Takih vinskih rodoljubov imamo tudi na Slovenskem, ali Hrvatje so

jih vsekako prekosali i po številu i po mlačnosti. Na gostbe so prihajale seveda i hrvatske gospe in gospodične. Videl sem mnogo lepih obrazov, rajskih oči, vabljevih ust in zapeljivih oblik. Bilo je dovolj prilik za moško srce, da se uname in — ujame. Nikjer nisem našel navade, da bi bili sedeli gospodje zase in dame zase. Prireditelji so poskrbeli, da je dobila po mogočnosti, vsaka gospa in gospodična soseda, ki jo o premorih obeda zabaval in ji delal kratek čas. Če se je dalo, so sedeli neoženjnni poleg neoženjenih, vdovci poleg vdov, soprogi poleg sprog. Iz take sosesčine razvila se je marsikdaj ne le ljubezen, ampak tudi resna zaveza, ženitev in možitev. Ni sumnje, da so Hrvatice gosposkega stanu res dražestne ženske, katerim se noben junak ne more lahko upirati. Kazi jih samo jedno svojstvo, ki je pa tako važno, da jim jemlje polovico vrednosti. To žalostno in sramotno svojstvo pa je njihova navada, da se pomenkujejo med sabo in z vsakim izobraženim človekom — po nemški! Na gostbah vladata torej dva jezika. Službeni del je naroden, to so pozdravi, napitnice, zdravice, petje, govori, ki so vsi brez izimka hrvatski. Ravnotako brez izimka nemški pa so pomenki med damami in njih sosedi. Od kod izvira ta grozna napaka in nespobnost? Gotovo jo je zakrivila največ bedasta domača vzgoja. Gosposkim materam se je zdela nemščina bolj imenitna nego hrvatski jezik, ki ga govori vsak kmet in pastir. Trudile so se na vso moč, da se jim hčere nauče nemški in da ne pozabijo, silile so jih govoriti nemški z vsakim, kdor je ta jezik razumel. V Varaždinu je ponemčevala gosposko mladino tudi samostanska šola; med nunami nahajalo se je takih, ki niso znale nič hrvatski. Neko-

liko krivde leti tudi na ilirske rodoljube, ki so se rogali gospodičnam, ako so govorile domače bezjaško narečje. Kakor v Varaždinu, razgovarjale so se gosposke ženske tudi v Zagrebu in Karlovcu. Dejale so, če jih je kdo grajal radi nemščine: „Me ne znamo ilirski, ako pa govorimo svoje narečje, nam se gospodje smejejo in nas oponašajo. To je edini vzrok, da se menimo ž njimi po nemški. Med sabo govorimo doma rade po domače. Me vemo, da smo Hrvatice in se ne sramujemo svojega rodu, tega pa nečemo, da bi se nam gospodje rogali . . .“

Nekoč sva se menila o narodnih prilikah na Hrvatskem z mestnim uradnikom Vekoslavom Z. Jaz sem ga vprašal, odkod je prišla ta strahovita izpremena narodnega duha od leta 1848. Takrat je vladalo oduševljenje po vsej Hrvatski, kakoršnega ni bilo v nobenem drugem slavjanskem plemenu, sedaj pa nahajam povsod molk, ravnodušnost, tožen hlad za vse višje ideale. O narodnih vprašanjih se ljudje nečejo skoro ni pomenkovati. Vekoslav mi odgovori flegmatično: To ni nič čudnega. Naš narod je kakor vreme. Včeraj je bučala nevihta, viharji so lomili stoletna debla in najtrdnejše strehe, danes pa je tiho, da se čuje brenčanje vsake mušice. Leta 1848. se nam je streglo po življenju. Košutova stranka nas je hotela ugonobiti. V taki sili se postavi v bran i najbornejši strahopetec, nikar kak narod s tako vojno silo, kakor jo ima hrvatski. Usoda pa nam je naklonila tisto leto i mogočne zaveznike, najprej prejasno dinastijo in nje junaške vojske, pozneje se je pridružila še mogočna Rusija. Z njih pomočjo smo tako prestrašili objestne Madjare, da se niso usodili prekoračiti meje naše domovine. Mi pa smo

jih poiskali in poščegetali še daleč za Blatnim jezerom, na pr.: pri Švehatu, v Budapešti, na srednjem in dolnjem Dunavu, na srednji in dolnji Tisi, in smo končali vojno v dalnjem Banatu. Ali duobus litigantibus tertius gaudet. Ta tertius je bil puntarski Švaba. Slavjani so priredili slasten obed, da slove zmago svoje pravice. Za mizo pa sede nepovabljeni Švaba in zahršči Slavjanom: Poberiti se odtod! Vi niste svobodni gospodarji nego moji sluge! Pečenko in potico bom zalagal jaz, vi pa se nasitite s krompirjem in zeljem in hvalite Boga, da vam dovolim še te jedi! Taka usoda je doletela najbolj baš nas Hrvate, dasi smo jo najmanj zaslužili. Ali kaj čemo? Premalo nas je in preslabi smo, da bi se upirali. V vojni smo se strašno iztrošili. Izgubili smo gotovo trideset tisoč junakov na boriščih in v bolnicah, in žrtvovali smo za dom in rod vso gotovino, katero smo si prihranili, vso zlatnino in srebrnino, katero smo omislili v spomin in na veselje svojim ljubim, ženam in otrokom. Borili pa smo se ne le zase, ampak tudi za državo. A nagrada!? To, da nam poplavljajo deželo tuji uradniki, ki nam izganjajo narodni jezik iz šol in uradov; to, da nam sodijo tuji sodniki po tujih zakonih, katerih nikdar niso dokončali narodni poslanci; to, da nam nalagajo neprenehoma nove davke, nova bremena, katerih noben zbor ni dovolil, mi moramo molčati in trpeti, ker smo brez moči proti toliki sili. Naši zavezniki so se pretvorili brez naše krivde v najsrditejše sovražnike in preganjalce in svoji silovitosti so dali ime „kultura“, za katero zahtevajo celo našo hvaležnost. Ali „svaka sila do vremena“. Zrušila se bo morda prej nego mislimo i Bahova mogočnost, kakor se je zrušila še

vsaka vlada, ki je prezirala narodne solze in narodne kletvine . . .

⌘ Ta umni odgovor mladega domoljuba sem si zapisal precej, ko sem prišel domov, ker mi se je zdelo, da izraža mnenje vse poštene hrvatske inteligencije o novih naredbah in reformah dunajske vlade. Treba je, da si ogledamo notranjo in vnanjo politiko te vlade nekoliko bolj natanko. Po zadušenju ogrskega punta je bilo zadnjikrat mogoče dati vsem „kronovinam“ jednako upravo, ki bi bila trajala morda še več vekov. Moralo pa bi se to storiti na podlagi svobode in enakopravnosti. Ali Avstrija ni imela nobenega državnika, ki bi bil razumel duh svojega časa in pravo korist svoje države. Zmagala je volja plesnivih aristokratov in vsakemu napredku sovražnih prelatov. Uboga suščeva ustava, ki je životarila le na papirju, umrla je z lahko smrtjo; nad Avstrijo je zavladal 1852. leta najstrožji absolutizem. S to državno obliko pa je bil sklenjen še vselej centralizem z vsemogočo birokracijo in germanizacijo. Absolutna vlada je želela vedno vse narode ponemčiti. To dokazuje doba Marije Terezije, Jožefa II., Frančiška I. Vendar pa se tako silovito in srdito kakor zdaj ni še nikoli postopalo s tujimi narodi in jeziki. Vlada je nakanila posiliti ogromni večini svojih podložnikov govorigo manjšine. Taka govoriga je že sama po sebi abotna in jalova, in sredstva, s katerimi se je delovalo, že zanaprej niso obetala nobenega uspeha. Ta sredstva so bili uradi, šole in vojaščina.

Odkar svet stoji, niso vzeli uradi še nobenemu narodu jezika. Nekaj več moči ima šola, ali samo v mestih, na deželi tuji pouk obstoja za narodni jezik brez nasledka. Istotako se ne doseže z vojaščino ničesar.

Ako se pošljejo slavjanski vojaki v nemške kraje, naučijo se, ako ostanejo tam dalj časa, tamošnjega narečja, ali s tem znanjem ne ponemčijo, prišedši domov, nobenega rojaka. Ako se polki pomešajo, da služijo v njih poleg Nemcev mladiči druge narodnosti, ne razvije se iz tega nikoli ponemčenje, nego separatizem: Nemci bodo občevali z Nemci, Čehi s Čehi, Hrvatje s Hrvati i. t. d. Narodi poginejo le, ako se iztrebijo s silo, drugače pa nikoli ne, če se le količkej zavedajo. Ista usoda jih čaka le še, ako se raztresejo po prevelikem prostoru in se priseli mednje tuja narodnost, ki jih prekaša po številu in obrtnosti. Tako so poslavjanili Rusi sever svoje domovine v Evropi in Aziji. V Amurju in usurskem okraju so našli kakih 25.000 Tunguzov raznih plemen, v desetih letih je prišlo med nje več nego 100.000 Rusov, pa ni čudo, da je danes Amurija skoro čisto slavjanska dežela. Po tem načinu so se ponemčili i polabski Slavjani. Mnogo so jih Nemci pobili, mnogi so pobegnili proti vzhodu med svobodne brate; med tiste, ki so ostali, privlekli so tuji vladarji, sosebno pa škofje in samostani, toliko nemških naselnikov, da so prvotni prebivalci prišli v manjšino. Istotako so se razširili Angleži v Severni Ameriki in Avstraliji. Ako je kaka zemlja gosto naseljena, ji ne preti nikoli nobena resna nevarnost od tujih naselbin. Prusaki se zaman trudijo z mnogim denarjem in zversko krutostjo ponemčiti svoje Poljake. Poznanjska, zapadnopruska in šleska pokrajina so že povsod tako napolnjene z ljudmi, da ne preostaja skoro nič več prostora za nove koloniste. Tudi so Poljaki teh dežel zdaj že tako zavedni, da se ne bodo dali nikoli ponemčiti. Glavni zastopnik novega sistema je bil

minister Bah, renegat, ki se je iz nemškega liberalca prelevil v najtrjega absolutista, iz skrajnega racijonalista in skeptika v rimokatoliškega tercijala in klečeplaza. Bistrega razuma in korenite izvednosti ni imel ta človek v nobeni reči (razun morda v odvetniških zvi-jačah), tem več pa predrznosti in doktrinarstva. Naredil si je tak račun, da se dadé izobraženi stanovi tujih narodov ponemčiti že v 10, najkasneje pa v 20 letih; predno poteče pol stoletja, pa bo vsa Avstrija nemška in tako močna, da bo lahko izvršila vse svoje naloge in želje. Zapodivši Turke v Azijo, spravila bo pod svojo oblast ves balkanski poluotok. Rusijo je Bah sovražil že od nekdanj veliko bolj nego njegov tovariš Švarcenberg, ki je baje izustil krilate besede, da se bo svet čudil avstrijski nehvaležnosti proti Rusiji. Da se je vršilo vse po Bahovi volji, razdrla bi se bila sveta alijanca že leta 1852. Vem, da se nahajajo poročila, ki govore nasprotno. Tem se ne more nič verjeti, kajti Bahova glasila niso zakrivala nikdar njegove mržnje na Rusijo. Njegovi razpaljeni mečti se ni zdelo nič težko vreči to neprilичno državo nazaj za Dnepr in ji vzeti vse nekdanje poljske dežele. Svojo notranjo politiko je začel Bah izvrševati s tem, da je ponemčil brez odloga v Galiciji, na Ogerskem in Hrvatskem najvišje urade in šolske zavode. Da bi nadelovali in gladili pot Nemcem, jel je pošiljati v Galicijo cela krdela Čehov; Slovenci pa so se mu zdeli posebno pripravní, da pomagajo nemštvu do veljave v Hrvatski in Slavoniji. Svojih bratov Poljaki, Rusi in Hrvatje ne bi gledali tako grdo kakor trde Nemce, od njih bi laglje in rajše sprejemali nemški jezik. Mnogo čeških uradnikov je moralo iti tudi na Ogersko širit nemško kulturo, vendar so dobili

tu glavno ulogo pravi Nemci, ker je bilo na Ogerskem vse polno nemških kolonij in nemških mest. Nekoliko Nemcev je podarila Bahova vlada tudi Hrvatom, namestivši jih v višjih službah kakor za kvas. Sploh si dobil za Bahove dobe v vzhodni polovici države povsod posamezne uradnike vseh avstrijskih narodnosti. Domačinov dunajska vlada seveda ni mogla popolnoma prezreti. Če so znali nemški, jih je prav rada jemala v službo. Bili so jim potrebni že zato, da rabijo tujim uradnikom za tolmače. Na Hrvatskem in Ogerskem se je uradovalo nekdanj vse po latinski, na Hrvatskem pa od 1848 do 1852 samo ilirski. Mnogi starejši akti so bili torej pisani po latinski in po ilirski. Ker so se potrebovali često tudi za novejše razprave, moralo je biti v vseh uradih kolikor toliko takih gospodov, ki so ta dva jezika dobro razumeli. Tuje uradnike so izobraženi Hrvatje imenovali navadno Nemce, ker so govorili največ po nemški, pisali službene listine po nemški, sodili po nemških vzorcih in je bila sploh vsa uprava prikrojena po nemških šegah in zakonih. Hrvatski kmetje jih pa niso zvali Nemce, nego Kranjce, ker so znali ž njimi govoriti „po kranjski“, to je po slovenski. Tudi ima v hrvatskih in srbskih deželah beseda „Kranjec“ često mnogo širji pomen nego na Slovenskem. Čul sem Srbina, ki je zatrdil, da so Hrvatje pravzaprav Kranjci, ker so kranjske, mislil je reči, katoliške, vere. Na Ogerskem pa se je rodilo za te nove, nezaželjene goste zaničljivo ime „Bahovi huzarji“, ki se je udomačilo kmalu tudi na Hrvatskem. Bahovi huzarji smo bili torej vsi tujci, katere so zanesli politični vetrovi preko Sotle in Litve. Nekateri so prišli že prej, nego se je preklicala ustava, n. pr. šolski nadzornik

Jarc 1851., ki ga je poslal Hrvatom Kleman, njegov bivši tovariš v ljubljanski gimnaziji, zdaj pa glavni uradnik in germanizator v Tunovem ministerstvu. Odprava ustave je podrla zadnji slabi jez, ki je še zapiral pot v Translajtanijo. Zdaj ni prešel skoro noben dan brez selitve. Največ tujih uradnikov je navrelo v mesta, zlasti v Zagreb in Reko; na deželo so dali le posamezne, ki so bili vselej Slovenci, ker so bili drugi za tako službo povse nesposobni radi neznanja jezika. V mestih se je Bahov sistem brzo in precej lahko udomačil, ker so bila kolikor toliko že prej ponemčena. Saj je znala nemški skoro vsa hrvatska gospoda, vsa hrvatska inteligencija. Hrvatski uradniki so govorili skoro vsi prav dobro nemški in mnogi so znali nemški tudi dosti pravilno pisati. V trgovini je vladal po vsej deželi že od nekdanj nemški jezik, izimši Primorje, kjer je vladala italijanščina, in nekoliko i dolnjo Slavonijo, koder si je priborila že nekaj veljave srbščina. Nemški so govorili ne le do malega vsi Judje, ampak tudi mnogi rokodelci in obrtniki tujega rodu. Na Hrvatsko je dohajalo vsako leto na stotine in tudi tisoče nemških knjig, časnikov in časopisov, ki so se hlastno kupovali in čitali. Hrvatske dame so bile vse zaljubljene v prazne in sentimentalne nemške romane. Stokrat boljše francoske in angleške romane so čitale le v vodenih nemških prevodih. V Zagrebu in po vseh večjih mestih (razun Primorja) prirejale so se za gospodo le nemške zabave, nemški koncerti, nemške pesmi, nemške igre; kdor je hotel veljati za omikanega človeka, moral je znati in govoriti nemški; gosposki ženski spol je bil na Hrvatskem mnogo huje ponemčen nego n. pr. pri nas na Kranjskem in Primorskem. Božestveni, ne-

prehvalni mladenič Milan Bubanović je bridko žaloval proti meni, uredniku Pravsu in vsakemu rodoljubu, kako poredkoma se poprašuje v knjigarnah po hrvatskih knjigah. Iliri so se dvignili najbolj zoper silovite Madjare in njihov jezik, ne pa tudi ob enem zoper ravno tako ali pa še bolj nevarno nemščino. L. 1848. so se rodoljubi, ki so prepevali hrvatske davorije, razgovarjali često po nemški s svojimi rodovinami in znanci. Ilirom se je zdelo potrebno, da branijo koristi in pravice svojega naroda ne le v „Slavenskem Jugu“, ampak tudi v „Südslawische Zeitung“, češ, radi svetovne važnosti nemškega jezika. Bahova nemščina je torej našla v Zagrebu, Oseku in še v nekojih večjih mestih rahla, dobro pognojena tla, da se prime, razraste in zavlada v vseh višjih uradih in prosvetnih zavodih. Glavni zaupni mož dunajske vlade je bil Korošec Š v a b. Poslala ga je v Zagreb za podpredsednika najvišjega sodišča menda že l. 1852. Ta poveljnik Bahovih huzarjev in nadzastopnik germanizacije je kar vriskal in skakal od veselja, da je našel stolno mesto hrvatske kraljevine tako ponemčeno in skoro mrtvo za narodne ideale. Dejal je: „Zagreb ni nič drugačen nego naš Celovec; razun najprostejših ljudi znajo vsi meščani nemški.“

◀ L. 1853. in 1854. je izpremenila Avstrija tudi svojo vnanjo politiko. Na dnevni red je stopilo takrat orijentsko vprašanje. Ruski car Nikolaj I. je hotel olajšati bolgarskemu narodu pretežki jarem sužnjosti. Turčija pa je našla kmalu mogočne zaveznike: francoskega cesarja Napoleona in Angleže, katerim so se pridružili skoro tudi Sardinici. Sploh pa je vstala proti Rusiji posredno ali neposredno vsa Evropa razun napoljske kraljevine. Sveta alijanca se je razbila na kosce. Avstrija

je poslala silno vojsko ne le v Galicijo, ampak tudi v Valahijo, katero so morali Rusi zapustiti. Bolj potuhnjeno in skrivaj se je pripravljala zoper Ruše tudi Prusija. Iz poluslužbenih glasil dunajske vlade se je dalo povzeti, da misli tudi ona naravnost napovedati carju Nikolaju vojno. Ali zadnji trenutek se je nekako premislila, zbala se je po vsej priliki, da bruhne buna na Ogerskem, pa morda tudi v slavjanskih deželah. Nakopala si je s tem omahovanjem težke brige in velike nevarnosti, ker se je zamerila na vse strani, kakor Rusiji tako tudi Franciji in Angliji. Naprtila pa si je tudi velikanške stroške za vojsko in vendar se je nahajala že prej v silnih denarnih stiskah in neprilikah. Te zadrege se je hotela osvoboditi s posojilom, ki ji je prineslo ne le 500 milijonov, kakor je bilo uganjeno, nego celó 611 milijonov. To posojilo se je zvalo dobrovoljno ali za mnoge in premnoge, n. pr. za vse uradnike je bilo prisiljeno. V Varaždinu je poklical k sebi veliki župan našega ravnatelja Muzlerja in mu oznanil, da mora podpisati on 500 gold., izmed profesorjev pa vsak, ki je potrjen v službi, po 200 gold., suplenti pa po 100 gold. Uradnikom se je več let jemalo vsak mesec nekoliko goldinarjev od plačila, ki so je dobivali, dokler se je dopolnila vsa svota, katero so podpisali za posojilo. In tako se je godilo tudi v inih mestih. Pritiskali in silili so se za denar tudi drugi ljudje, sosebno bogatini. Iz nekaterih se je denar iztlačil s silo, iz drugih pa z velikimi obeti, z dobrikanjem, z razlaganjem neizmernih koristi, ki jih doleté, ako si naklonijo z večjim posojilom milost vladajočih gospodov. Denarjev se je dobilo po takem načinu dovolj, vse potrebe so se mogle pošteno poravnati in namiriti. Ali za dolgo

to velikansko posojilo ni moglo zadoščati, ker so zahtevale nove reforme v upravi in preustroju države vedno novih milijonov. Trebalo je torej poviševati stare in vpeljavati nove davke in doklade. Že l. 1854. so mi tožili varaždinski meščani, da morajo vsake kvatre več plačevati. Ta novina je bila Bahovi politiki jako nevarna, kajti prosto ljudstvo sodi dobroto kake vlade povsod po davkih in dohodkih. Ako so davki nizki, zaslužki pa dobri, vele soglasno kmet, delavec in meščan: Pri nas se vlada pametno in pošteno. Ako pa se davki povišujejo, dohodki pa zmanjšujejo, gre en glas po vsej deželi: Naša vlada je slaba! In baš tako se je godilo v Bahovi dobi. Vsako leto so davki rasli, zaslužki padali. Bilo je, kakor da se je zaklela zoper novi sistem ista priroda. Od l. 1849. do 1860. so si sledile skoro same slabe letine. Dunajske gospode pa niso nič motile take reči. Brezobzirno so v notranji in v vnanji politiki dajali duška svoji mržnji proti Slavjanom. Oficijozna glasila so bila polna tega sovraštva in najzlobnejših klevet. Ali treba priznati, da je vlado podpiralo v tem tudi javno mnenje nemške inteligencije. Skoro vse nemške novine v Avstriji in zunaj Avstrije so pisale zlobno in lažnjivo dan za dnem zoper Rusijo in o vsaki priliki tudi zoper avstrijske Slavjane. V dunajski „Österreichische Zeitung“ je pisaril zoper naš narod najhuje ameriški pustolovec Warrens, ki je prihitel v Avstrijo, da bi ribaril v kalni vodi tisočake, kar se mu je od konca tudi posrečilo. Časnik „Wanderer“ je kazal od kraja proti Slavjanom hvalevredno nepristranost, ali orijentsko vprašanje mu je zmešalo vso pamet, preskočil je v turkoljubni tabor, se ve, da ne zastonj. Mastne nagrade so se vsipale takrat vsem renegatom.

Med tujimi novinami je služila Bahovi vladavini najbolj spretno „Augsburger Allgemeine Zeitung“, iz nje so zajemale rade tudi dunajske novine. Ta list je izpovedal kar naravnost, da je to, kar dela proti Poljakom Prusija, jako malenkostno proti ogromnemu delovanju Avstrije, ki hoče vse svoje narode ponemčiti. Najeti dopisniki so naznanjali od vseh strani, kako srečno ji napreduje ta zgodovinski posel in poklic. Iz Krakova je pisal tak najemnik v „Österreichische Zeitung“, da v malo letih bo v mestu govoril nemški vsak človek, le kak star patricij se bo še upiral duhu časa in neizogibno usodi ponemčenja. Tako neumnost je poročal tudi v „Presse“ neki Vestfalec z Reke. Najbolj nesramno so udrihale nemške novine seveda po Rusiji. Kar kosale so se, katere bodo prinašale o njej grje in debelejšje laži. Ne-prenehoma so prežvekavale bedasto trditev, da se 1848. in 1849. l. niso ruske vojske čisto nič odlikovale na Ogerskem, Rusi da si niso priborili nobene zmage. Prišli so v deželo le plenit in zapustili so jo z brezštevlnimi vozovi ugrabljenega blaga. Avstrija jim ne dolguje nikake hvaležnosti, ker so ji došli na pomoč iz gnjusne sebičnosti i. t. d. Prikazali so se takrat na Dunaju in drugje nove vrste zgodovinarji in kritiki, n. pr. Büdinger, Feifalik, Philips i. dr., ki so metali blato seosebno na Čeha in Kraljedvorski rokopolis. Ti tepci niso pomislili, da ostane ta rokopolis krasno, velepoetično in zgodovinsko delo, pa naj izvira iz srednjega veka ali iz zadnjega stoletja. Vladala je sploh tendencija v vsem avstrijsko - nemškem slovstvu. Halmova gluma „Der Fechter von Ravenna“ se je igrala ex offo ne le na Dunaju, ampak tudi v mnogih drugih mestih, če me ne vara spomin, tudi v Zagrebu. Neki brezobrazen

političen mazač pa se je celo predrznil načrčkati knjižuro, v koji je dokazoval, da se kaznujejo Magjari po pravici, ker so se vzdignili zoper dinastijo in državo, ravno tako po pravici pa tudi Hrvatje, ker so se vzdignili zoper Magjare in kraljestvo Ogersko! Ali minister Bah ni hotel vladati samo absolutno, temveč tudi pobožno, na rimokatoliški podlagi. Za geslo si je bil izbral besede: „In cruce spes mea.“ Na Dunaju se je vozil vsak dan k maši, včasih je bil celo pri treh mašah. Ginljivi pobožnosti njegovi so se čudile vse tercijalke, še bolj pa posvetnjaki, ki so hodili v cerkev samo zaradi njega, kakor nekatere varaždinske gospe radi Zorkota. Bah je smatral cerkev za najmočnejši steber države, zato je sklenil najtesnejšo zvezo z avstrijskimi škofi. Trudil se je na vso moč, da izpolni vse želje njihove, vse zahteve rimske stolice. V tej težnji mu je bil najzvestejši pomočnik minister uka in bogočastja Lev Tun, češki rojak, katerega so razglašali Čehi za velikega rodoljuba. Roka roko umiva. Vlada je pogodovala cerkvi, cerkev pa vladi. Hrvatski vladika Strosmajer seveda ni mogel biti zadovoljen z Bahovim sistemom, ali je moral molčati, drugače bi ga bila divja struja reakcije pogoltnila brez koristi za njegov narod. Večina škofov pa je služila absolutizmu brez upora in godrnjanja, nekoji celo s srčnim veseljem, kakor n. pr. zagrebški nadvladika Havlik. Po želji in povabilu vlade so se zbrali avstrijski škofje na Dunaju in sestavili okrožnico, v kateri so šibali z ostrimi besedami ideje, ki so naredile 1848. l. toliko šuma in prevratov. Obsodili so tudi hrepenenje zatiranih narodov po enakopravnosti. Borbo za jezik in narodnost so razglasili za neopravičeno in menda celo grešno.

Pravim „menda“, ker besedila več ne pomnim natanko. Ta okrožnica se je prečitala v vseh cerkvah, ali se občinstva nikjer ni dosti prijela, nekaj zaradi preveč abstraktnih misli in težkega sloga, še bolj pa radi slabih prevodov na narodne jezike. Rodoljubna hrvatska duhovščina jo je sprejela z veliko nejevoljo in ji ni prišlo nikoli na misel, da bi se ravnala po njej. Na Slovenskem je imela bolj žalostne nasledke. Poznal sem več mladih duhovnikov, katere sta oduševila za slovenstvo Koseski in leto 1848., ki so se pa zdaj po škofovski izjavi popolnoma ohladili za svoj jezik in svojo narodnost. Ali Bah in Tun se nista zadovoljila s to okrožnico, sklenila sta l. 1855. s papežem konkordat, ki je dal cerkvi skoro vse pravice, ki jih je želela, med drugimi tudi nadziranje srednjih šol. V slavjanskih deželah se konkordat ni čutil dosti, ljudje se niso menili zanj in duhovščina tudi ni nič nagajala, še na Kranjskem ne. Škofu Volfu je bil zopern vsak verski fanatizem, on je hotel imeti red in poštenje v cerkvi in prijateljstvo tudi s posvetno inteligencijo. Neki Čeh mi je pravil, da je izpraševal župnik na podlagi konkordata tako čudno njegovo nevesto, da se je od srama kar tresla in začela jokati. Ali to je bila izimka. Drugi Čehi, ki so se takrat ženili, se niso mogli tožiti na nobenega duhovnika. V dobi konkordata sem se oženil tudi jaz, pa priznati moram po duši, da ni duhovščina ne meni ne moji nevesti delala nobenih sitnostij in nespodobnostij. Tudi v gimnaziji smo cerkveni nadzor kaj lahko prenašali. Nadzornik je prišel v šolo, poslušal četrte ure, se poklonil in odšel. Ali Nemci so zagnali strašen krič radi konkordata. Razglasili so ga za izdajstvo nemške kulture, za umor

duševnega napredka, za polnočno temo. Grmelo, ropotalo in šumelo je v vseh le količkaj samostalnih listih in pojavilo se je brezštevila brošur, ki so napadale ta avstrijski ugovor. Ravnotoliko, če ne še več, pa je izhajalo knjig, knjižic in listov, ki konkordata niso mogli prehvaliti. Često so imele te razprave naslov: „Thron und Altar“, ker se je v njih dokazovala nujna potreba, da se prestol in oltar, to je država in cerkev vzajemno podpirata in da je to za obe najsvetejša dolžnost. Hrvatska duhovščina se za konkordat ni baš ogrevala, ali mu niti ni nasprotovala. Misel posvetne inteligencije pa je bila ta, da se treba boriti najprej za jednako-pravnost, za povrat svobodnih institucij, sploh za izgubljene narodne pravice. Šele, kadar se dosežejo te poglobitve reči, pridi na vrsto tudi odprava konkordata. Hrvatski razumniki torej niso bili prijatelji Bahovemu ugovoru, kakor sploh nobeni stvari, ki je prispela iz njegovih nečednih rok. Tembolj oduševljen pa je bil za konkordat nadškof zagrebški. Ta mož je bil nekdanj prav prijazen proti narodni stranki, štela ga je med svoje privržence. On je bil pa vedno oportunist, v tem jednak mnogim drugim prelatom. Brez težave se je pomiril in z bogal 1852. l. z absolutizmom. Čisto nič ga ni vznemirjalo in bolelo, da je izgubila njegova hrvatska vladikovina vse politične pravice popolnoma po nedolžnem. Sprijaznil se je tudi z Bahovo germanizacijo. Dokazal je s svojim izgledom, da se ne briga za narodni jezik, kajti govoril je z vsakim človekom, ki ga je razumel, najrajši po nemški. Ta grešna mlačnost, ta ledeni hlad proti hrvatskemu jeziku sta izkopala tisto globoko brezdno, ki ga je ločilo za vekomaj od domoljubne duhovščine njegove vladikovine.

Kakor mnogi drugi škofi, je mislil tudi on, da je leta 1848. človeštvo strašno zablodilo in da je treba privedi pregrešni rod nazaj na pot nekdanje pohlevnosti in pokornosti proti cerkvenim in deželskim gosposkam. Da mu pomagajo za ta posel, pa ni maral klicati na pomoč svojih duhovnikov, ker jim je premalo verjel in zaupal. Bili so mu presvobodni, preposvetni, preveč zaljubljeni v narodnost svojo, v svoj jezik, v narodne običaje in pravice, tudi jim je očital preveliko gostoljubje in preobilne pijače. Smatral jih je z eno besedo za pokvarjene in nesposobne, da bi delovali ž njim za nravni preporod njegove prostrane dieceze. Pozval je torej v ta namen krdelo pobožnih Tirolcev, mislim jezuitov. Ti gospodje so se vedli po kavalirski, odlikovali so se z uljudnimi, tankimi šegami in načini, z duhovitim pogovorom, gladko obliko, z velikosvetovnimi nazori, z izredno elegancijo in s tistim vernim taktom, ki ga daje aristokratska omika in olika. Tako so mi narisali te može moji zagrebški znanci, duhovniki pa jih niso sodili tako dobro. Vendar se ne da tajiti, da so si pridobili precej simpatij v gosposkem občinstvu zagrebškem. Nade Havlikove pa se le niso izpolnile, da mu bodo ti gospodje pregrešne Zagrebčane popoljšali in spokorili. Tej nalogi niso bili kos, odkar so se jele širiti o njih prečudne, ne baš laskave govorice. To je bila še malenkost, da so jih videli ljudje kaditi dolge, imenitne smodke na javnih mestih po belem dnevu. Več pohujšanja pa je naredila skrivnostna lestvica, katero so našli ponočnjaki prislonjeno k vrtni ogradi tiste hiše, v kateri so bogoslužni Tirolci stanovali. O tej lestvici se je govorilo in ugibalo po vseh mestnih hišah, kavarnah in gostilnicah, glas o njej se

je čul brzo na vseh krajih in koncih hrvatske domovine. Kar se ni hotelo posrečiti Tirolcem, steklo je s sijajnim vspehom nekoliko pozneje ženijalnemu govorniku, jezuitu Klinkovstremu.

Bahova vlada je osvojila narodne postojanke in branike hitro drugega za drugim. Že na začetku leta 1854. so sedeli v višjem varaždinskem sodišču nekoji hudi birokrati, ki so sodili včasih bolj po svoji volji in trmi nego po zakonih. K „belemu volu“ sta hodila na obed dva odvetnika, ki sta se pomenkovala jezno o teh samosilnikih. Eden njiju je vskliknil po latinski: „Deus meus, quales iudices nunc advenerunt, in-auditum condemnant!“ Istega leta se je mestna realka že močno ponemčila. Ravnatelj Klaić je bil Hrvat in dober mož, ali ne preveč čvrst narodnjak, v društvu je rad nemčaril in slišal sem ga v gostilni, ko je pozdravil po nemški celo našega Muzlerja. Poleg njega služila sta v tem zavodu dva Čeha, rojena na Moravskem, ki nista znala ni pisniti po hrvatski. Naša gimnazija je ostala 1853.—1854. l. še hrvatska, nemščina se je učila le kot predmet. Ali v drugem poluletju je že jela gubiti ta častni značaj po podlosti jednega uda učiteljskega zbora. Na spomlad je prišel nadzornik Jarc pregledovat našo šolo. Na zasedanju nam je pravil, da se je tri leta pridno učil hrvatski. „Narodne novine“ je čital vsak dan od prve do zadnje vrste, zdaj pa je dal slovo temu učenju in čitanju. O teh besedah je mahnil z roko in se zaničljivo zapačil. Napol glasno je potem zamrmral: „Hrvatska literatura je uboga reva. Nima niti molitvenih knjig.“ O tej priliki nam je naznanil, da se bo moralo bodoče leto vsekako nekaj predmetov razlagati po nemški. Vlada želi, da se prej

ko mogoče upelje nemško poučevanje. Zdaj se oglasi Goldkragen: „Jeder Wunsch der hohen Regierung ist für mich Befehl; jaz začnem precej jutri predavati po nemški.“ Lahko si mislimo, kako zelo je obradovala ta kruhoborska ugodljivost vladnega zastopnika. Šolsko leto 1854.—1855. smo dobili tri češke suplente, ki niso znali hrvatski: vsi trije so začeli že precej od konca vse svoje nauke razlagati po nemški, jaz in drugi učitelji pa smo še tudi to leto učili vse po hrvatski.

L. 1853—1854. so bili še vsi uradni dopisi, koje smo prejeli iz Zagreba od banske vlade, hrvatski, leta 1854—1855. izpremenilo se je tudi to. Stopivši nekoč v konferenčno sobo, najdem ravnatelja strašno razburjenega. V obraz je bil rudeč kakor rak, kar tresel se je od jeze. Poklical me je k mizi in mi dejal: „Zdaj boste nekaj videli, kar je bilo neznano na Hrvatskem od dobe kralja Jožefa II. Evo Vam prvi službeni dopis od banske vlade na nemškem jeziku! Mesto bana se je dozdaj navadno podpisaval podban Benko Lentulaj. Pod nemškim dopisom pa se je prelevilo tudi to ime v Benedikt Lentulaj. Muzler vrže pismo v miznico in pobegne. V šoli ga potem dva dni nismo videli in pretekel je dober mesec, predno se je kolikor toliko potolažil.

Razen uradnikov došla je v banovino silna množica finančnih stražnikov, žandarmov in — vohunov. Žandarmom tiste dobe je bila podeljena veliko večja oblast, nego jo imajo dandanes. More se reči, da so se smeli vtikati v vsako reč, še bolj nego policija. Ljudje vseh stanov so prebili mnogo sitnosti radi njih. Mene so prijeli za gimnazijo, ko sem se izprehajal. Vprašali so me osorno, zakaj nosim kapico, če ne

vem, da je to nespodobno zame. Drugikrat se jim je zdel moj klobuk preveč soroden prepovedanemu holštajnskemu. Sosebno kmetom so delali hude nadleге Bahovi orožniki. Večkrat sem jih srečal, ko so tirali s sabo po pet in tudi po deset teh mirnih in nikomur nevarnih mož. Pobrالی so jih na kakem sejmu ali na proščenju, ker so se jim zdeli preglasni in zabavljivi. Žandarji so imeli strog nalog, da morajo pisati vsa svoja poročila po nemški in da se morajo z gospodo in tudi med sabo pogovarjati po nemški. Ali orožniki so vsaj kaj koristili skrbeč za red in pokoj, vohuni pa so mislili le na to, kako bi človeku škodili, nakopali mu pravdo in druge neprilike. Lazili so neprenehoma iz gostilne v gostilno, iz krčme v krčmo, poslušali pomenke ali pa tudi goste zapletali v politične pogovore, da bi kaj zabavljali novi vladi in njenim naredbam. Kar so čuli, nosili so pridno k policiji. Koliko teh figovcev je okuževalo varaždinski zrak, nisem nikoli slišal. To pa dobro pomnim, da je bil njihov prvak neki rokavičar. Ali tudi pravi Bahovi huzarji so se često zaletavali v ljudi, ki jim niso nič žalega storili. V hiši, kjer sva si našla stanovanje jaz in Žepič, prebivala je nad nama rodbina višjega sodnega uradnika, ki se je doselil na Hrvatsko s Štajerskega. Gospa njegova se nama kar ni mogla narogati, obirala naju je po vsej soseščini, in včasih je lajal ž njo tudi njen soprog. Drla se je n. pr.: „Kaj, ta dva hočeta biti profesorja, ha, ha, ha! Oba imata samo jedno sobo in med sabo govorita po kranjski, z dijaki pa po hrvatski in po hrvatski tudi z gospodi! To so pri nas profesorji malo drugačni možje: resni, zastavni, redkih in modrih besed in Nemci od nog do glave. Za noben denar bi

ne govorili s človekom drugače kakor nemški.“ In takih prismod se je dobilo še dosti med gospemi in gospodičnami, ki so se privlekle v banovino v društvu svojih mož in očetov. Najbolj osorni in arogantni so bili Štajerci in Štajerke, Korošci in Korošice. Vse, karkoli so videli in slišali ti prihajajoči na Hrvatskem novega, zdelo se jim je „Unsinn, Schweinerei“. Vse narodne šege so jim bile neumnost in svinjstvo. Narodni in jako praktični obleki hrvatskih kmetov in kmetic rogali in smejali so se brez konca in kraja. Največji „Unsinn“ in „Schweinerei“ pa jim je bil hrvatski jezik. Hrvate so mnogi Bahovi huzarji razglašali vsaj od konca za zakrknjene barbabe, ki ne morejo pojmiti neskončne dobrote nemške kulture, katero zasaja zdaj blagodušna vlada v to divjo zemljo. Ko smo nekoč pri „belem volu“ obedovali, začeli so za bližnjo mizo zbrani častniki grdo zabavljati Hrvatom in njihovemu jeziku. Jezik so imenovali „Sausprache“ in „Hundegebell“ in še druge take psovke so se usipale iz njih nemških ust. Srdito skoči Čepulić pokoncu in zagrmí surovi soldateski: „V ime zakona zahtevam, da tako psovanje ustavite in da ne pozabite, da se nahajate na hrvatski zemlji!“ Tudi v uradni pisarnici je energično zavračal in odbijal zmagovito vse napade tujih mamelukov na hrvatski jezik in hrvatsko narodnost. Jako zabaven je bil za nas neki drug prizor pri „belem volu“. Prišel sem v gostilnico nekoliko pred poludnem. Na sredi sobe je stala gospa srednjih let z razmršenimi lasmi in z iskrajočimi se očmi, vpila je razburjeno, da je beseda besedo pobijala. Psovala je davkarske uradnike, ki so zahtevali od nje več davkov, nego je bilo uzakonjeno, in so ji naperili še razne druge neprijetnosti. V pisarnici

jih ni hotela oštevati, ker so bili zraven tudi taki gospodje, ki ji niso ničesar zakrivili. Ko pa je grešnike zagledala tu v gostilnici, se ni mogla več brzdati. Planila je proti njim in začela grmeti po hrvatski in nemški: „Vi galženjaki, svinje, lopovi, ihr Tintenschmierer, Hungerleider, schwabische Zigeuner, krainerische Bagage, gationenlose Vagabunden“ i. t. d. To zadnjo psovko mi treba pojasniti. Vsi olikani Hrvatje nosijo poletu razen gornjih tudi spodnje hlače. Na Nemškem ta navada ni splošna in je na mestu povse neznana. Tako so nosili nemški uradniki tudi na Hrvatskem samo po jedne hlače. Hrvatom se je zdelo, da jim hlapajo in če opletajo okoli nog nekako preveč nerodno in nepristojno, ta običaj jih je silil na smeh in zabavljanje. Omenjena gospa je bila žena grajščaka Hrovata in sestra znamenitega emigranta Kanotoja, s katerim sem se pozneje seznanil na Reki. Horvatovka je kazala v vsem svojem življenju in vedenju bolj moško nego žensko svojstvo, spadala je med najstrastneje privrženke ženske emancipacije. Često se je vozila sama brez kočijaža. Doma je bila jako gospodarna in delavna. Srca ni bila hudobnega, ali gorje tistemu, ki jo je razžalil! Moral je biti zadovoljen, ako ga je samo ozmerjala, ali često so padale nanj kakor toča tudi njene pljuske. Davčni uradniki so dobili od nje zdravi nauk, da se s Hrvati ne sme postopati tako svojevoljno in brezdušno, kakor se je nekaterim izmed njih dozdej zljubilo.

Z Žepičem sva stanovala pri poštнем uradniku Galiniju, ki nama je povedal marsikatero novico iz svoje službe. Jezil se je pogostoma na Bahove huzarje, da mu tako nagajajo s pismi. V napisih so prevajali in kvarili

hrvatska krajevna imena, da včasih ni vedel, kam bi poslal list. Oblike Agram, Karlstadt, Kreuz i. dr. so že stare spake, ki so se že zdavnaj udomačile tudi med izobraženimi Hrvati. Zdaj pa so začeli novi uradniki kaziti tudi imena vases, trgov in mestom, ki so ostala hrvatska. Naštejem nekaj izgledov. Mesto Ludbreg jeli so pisati v adresah Lubring, mesto Nedelišče — Nedelitz, mesto Prelog — Perlak, mesto Novi Marof — Neumeierhof, mesto Trakoštanj — Drachenstein, mesto Samobor — Sanaburg, mesto Velika Gorica — Großgörs in Tulpulern (v Turopolju!) in celo Großgörs in Auersfeld, mesto Lipik ali morda Lipnik — Lindenau. Sosebno mnogo pisem je šlo v Lipoglavo, kjer je bila deželna ječa. Na mnogih je bilo ime prevedeno v „Schönhaupt“!!! Posebno rada sta se vadila v takem glupem prelaganju nadnemčur Švab in njegov srčni prijatelj in somišljenik Strangfeld. O tem so napravili hrvatski uradniki anekdoto, ki je označilna, če bi tudi ne bila resnična. Strangfeld je hotel poslati, ne vem kaj ali pismo ali kako poročilo v Dugaselo. Dolenjci, ki žive na Hrvatskem, imenujejo to vas navadno v množini: Dugasela zato, ker imajo doma vasi: Sela, Uršna sela, Drgunja sela, dasi rabijo često tudi oni za te kraje singular. Strangfeld je čul najbrž iz ust kakega rojaka Duga sela, pa je vprašal pisarja, kaj to pomenja. Pisar veli: Die langen Dörfer. Predstojnik odkima: Ja, es ist aber nur ein Dorf, morda pomenja beseda še kaj drugega. Šegavi pisar odgovori: O pa še prav veliko drugega. Strangfeld: Lassen Sie hören! Pisar: Dugasela lahko pomenja: Der Schuld des Dorfes, ali: Die Lange hat sich gesetzt, ali: Die Fassdaube des Dorfes, ali: Die Fassdaube hat sich gesetzt, ali:

Der Regenbogen des Dorfes, ali: Der Regenbogen hat sich gesetzt. Morda bi pomenila lahko tudi: Die lange Schwester! Birokrat je zijał široko in če dalje širje, potem pa prasnil v smeh in se zadrł: In ta hrvaščina hoče biti nekak jezik, pa ima za toliko različnih pojmov samo jedno besedo. Da, ali čakajte, tukaj je napisano Dugoselo, ne pa Duga sela, kaj pomenja to: Dugoselo? Pisar veli: Ein langes Dorf, in zdaj se njegov načelnik oddahne in veli: No, jetzt haben wir endlich das Wahre! Schreiben Sie also Langendorf, dass es wenigstens einen vernünftigen Sinn hat . . .!

⤵ O tem, ko je Bahova gluma zavladata po vsej Hrvatski in so njegovi poslanci jeli usrdno preobražavati zemljo po tujih zakonih, vzorcih in vzorih, dozorelo je orijentsko vprašanje: z diplomatskih miz je prešlo na bojno polje. Francija in Anglija sta se dvignili, da ohranita barbarsko Turčijo, kojo je hotela Rusija zrušiti ali vsaj še bolj oslabiti. Javno mnenje evropsko se je razdelilo. Slavjani vseh plemen razun večine Poljakov so stali s svojimi čuti in željami na strani Rusije, ostala Evropa se je nahajala v turškem taboru razun konservativcev. Svobodomiselne stranke vseh dežel so črtile Rusijo, ker so imele carja Nikolaja za glavni vzrok in steber splošne reakcije. Njih glasila so se zaganjala vanj kakor besna. Posebno pa se je odlikovalo dunajsko novinarstvo s svojo zlobo, surovostjo in lažljivostjo. „Presse“, „Ostdeutsche Post“, „Österreich. Zeitung“ in „Wanderer“ so se kar kosali v izmišljavanju ruskih hudodelstev in turških napredkov, ruskih porazov in anglo-francoskih zmag. Marsikateri udarec njihov je doletel ne le Ruse, ampak vse Slavjane, tudi avstrijske. Ti so imeli takrat kaj malo časnikov, ki bi se bavili

s politiko. V Zagrebu sta zamrla oba vrla glasnika narodne stranke „Slavenski Jug“ in „Südslawische Zeitung“. „Narodne Novine“ so prešle v vladne roke in niso zagovarjale ni Rusov ni Turkov in njihovih zaveznikov. „Neven“ je bil leposloven list ali bolj skrivaj je znal dati duška tudi rodoljubnim čuvstvom. Prav dobro se še spominjam, kako krasno je nekoč osmešil turkoljubnega dunajskega „Wandererja“. Moški in iskreno je pisal „Srbski Dnevnik“ v Novem Sadu. Spremljal je s svojim srčnim sočutjem ruske vojske v Evropi in Aziji in nikdar ni prikriival, da želi ruskim zastavam sijajno zmago, Turčiji in „zapadnjakom“, to je Franciji in Angliji pa dovršen poraz, pogubo in sramoto. Naše „Novice“ pa so poročale o tej vojni včasih tako čudno, da smo se jih sramovali; izgubile so takrat marsikaterega čitalca in prijatelja. V Varaždinu smo imeli dve stranki, ki sta se ločili ne le po političnih simpatijah, ampak tudi po veri. Kristijani so bili vsi za Ruse, Judje vsi proti Rusom. Judje Rusov niso sovražili radi kakih svobodnih načel, še manje radi narodnosti nego zato, ker so čitali dan za dnem v nemških knjigah, knjižurah in novinah, kako strašno preganja ruski car njihove sovornike. Nikolaj je vzel Judom res mnogo svobod, katere so uživali do njegove vlade. Na mejah so prej donašali in dovažali prepovedano blago le z malimi zaprekami, ki so se dale z denarjem lahko odstraniti. Ruskega in poljskega kmeta so odirali, kolikor so hoteli. Zdaj je to nehalo; car je dal stroge zapovedi, da se varujejo državni dohodki, koje so krnjili Judje s svojim tihoplastvom, isto tako da se branijo kmečki podložniki proti tem brezdušnikom, ki so jih zapeljavali v pijanstvo in jih potem

brez milosti ugonabljali gmotno in duševno. Ali nemški listi so pripovedavali to tako, kakor da bi se godila Judom največja krivica in da si v Rusiji niso svesti ni imetka ni življenja. V Varaždinu se je začelo zdaj prav živo politikovati. Na vse strani so se pretresale novice, ki so dohajale z bojišča. Oj kako veselje je bilo po mestu, ko smo zvedeli, kako sijajno je premagal in uničil ruski admiral Nahimov turško brodovje pri Sinopi. Jaz sem šel slaviti ruskega junaka v Biškupce. Ko sem pravil krčmarju, kaj se je pripetilo Turkom, razvnel se je tudi on in si prinesel zase polič vina, da ga izpije „za to veselje“. Ko sem mu hotel plačati svoj račun, mahnil je z roko in dejal, da je ta radostna novica več vredna nego celo vedro najboljšega vina. V Biškupcu slavili so razni duhovniki to slavjansko zmago pri župniku. Med njimi je bil tudi naš Muzler, ki je govoril o tej priliki tako ginljivo o potrebi slavjanske sloge in ljubezni, da so si vsi gostje solze brisali. Varaždinci so se mi kazali od kraja za politiko povse mrtvi, za narodna vprašanja pa mlačni in topi. Ali sčasoma sem dobil o njih boljše mnenje. Rodoljubje je v njih navadno res spalo, ali o dobri priliki se je prebudilo in me iznenadilo s svojo resničnostjo in iskrenostjo. Nemški so govorili iz nekake stare razvade, morda nekoliko tudi za bahanje, ali s tem niso hoteli zatajiti svoje narodnosti. Izdajalca so zaničevali; sploh nemške stranke v Varaždinu ni bilo. Pri deželni vladi je služil mladi Malinčević, rojen Varaždinec. Bil je jako nadarjen in tanko olikan človek, ob enem pa kruhoborec in oportunist. Prišedši na dopust domov, pokazal je v gostilnici, ki se je zvala Grabérje radi gabrov, ki so rasli za hišo, da dobro

razumeva duh nove dobe in vlade. Vpričo vseh gostov, svojih someščanov hvalisal je Bahovo upravo in blagroval Hrvate, da so jo ućakali. O sebi pa je dejal: „Imé moje je res da hrvatsko, ali moje srce je [in ostane nemško.“ Pivci so se spogledovali, dokler je bil med njimi, niso rekli ni bele ni črne, po odhodu njegovem pa so mu se rogali in smejali na vse grlo. Nekateri someščani so ga pikali kasneje radi teh besed tudi v obraz in dobil je več brezimnih pisem, polnih zabavljanja in psovanja. Nekaterim se je poznalo, da so jih pisale ženske roke. Izdajstvo je prineslo Malinčeviću res veliko odliko in povišanje v službi, ali ni dolgo užival sadu svojega greha. Njegovo rano smrt so smatrali pobožni Varaždinci za božjo kazen.

V varaždinskem gledališču se ni igralo nikoli hrvatski. Vladala je v njem nemščina, kajti glumci so bili do malega sami Nemci. Kak Hrvat je zablodil med nje le po kakem posebnem naključju, ali pa, če je bil ravnatelj pameten mož, ki si je hotel nakloniti milost občinstva z domaćimi igralci. Tako je prišel med nemške glumce 1854. leta hrvatski umetnik Freudenreich, lep, elegantno opravljen, še mladikav mož, ki je povzdignil gledališće s svojo izvrstno igro do nikdar prej dosežene dovršenosti in slave. Nekoć je vpletel v svoje nemško govorjenje pol kitice hrvatske pesmi, kar so sprejeli radostno razburjeni poslušalci s takim grmećim ploskanjem in krićanjem „Živio!“ kakoršnega ni bilo še nikoli v varaždinskem nemškem gledališču. Źal, da ta prigodek ni poućil ravnatelja, kako bi bilo dobro in koristno tudi zanj, ako bi priredil na odru večkrat kako narodno glumo ali vsaj prepevanje nežnih bezjaških pesmi in krasnih ilirskih davorij. Mogoće pa

je tudi, da je hotel to storiti, ali mu je prepovedala take nevarne búdnice vedno previdna in nezaupna Bahova policija.

Orižentska vojna je duhove osvežila in oživila. Prej so skrbeli ljudje skoraj le za vsakdanji kruh, zdaj pa so živo razpravljali in pretresali vprašanje visoke politike v vseh gostilnicah in kavarnah in do malega v vsaki izobraženi rodbini. Vse oči so se upirale na krimski poluotok, kjer je bilo glavno bojišče. Pri Evpatoriji so zapadne vlasti in Turki dejali veliko vojsko na suho, da bi osvojili Sevastopol, ki je bil ob morju močno utrjen, po drugod pa brez pravih branikov. Neko jutro ugledam gručo Judov, ki so ploskali in se na ves glas krohotali. V rokah so držali nekateri razne dunajske novine, ki so prinesle čudno novico, da je Sevastopol padel brez resne obrane, ruska vojska da se je podala zaveznikom z najsramotojšimi pogoji, ki se misliti morejo. Vse bojne ladje ruske, vsi brezštevilni topovi, ogromno moštvo brašna in drugih vojnih priprav in potreb da je prišlo v roke Francozom in Angležem. To silno novico da je donesel iz Sevastopola tatarski sel in da se o resničnosti njeni ne more dvojiti. Dunajski in vsi Rusom sovražni listi so sprejeli to vest in jo razširjali po Evropi s prav divjaškim zmagoslavjem. Trobili so v en glas, da leži na tleh ruski velikan in so mu razbite in strte v prah prstene noge. Odslej bo človeštvo brez zapreke se razvijalo in napredovalo, ker je ugonobljen glavni sovražnik vsake omike in svobode. Kakor drugje, se je tudi v Varaždinu novinam verjelo z jedno jedino izimko. Ni mi moči dopovedati, kako grozno nas je potrla nesreča naših bratov. Vsa naša intelgencija je bila kakor poparjena in ohromljena.

Opazil pa sem nekaj novega in za-me preveselega. To namreč, da so tudi nekateri prosti varaždinski meščani bridko žalovali radi Sevastopola. Jeden njiju, oče dveh sinov, ki sta bila v naši gimnaziji, rekel mi je z ihtečim glasom: Moj Bog, kaj bo zdaj z nami! Rusa so se še bali naši nasprotniki, zato se niso drznili, da bi z nami tako pometali, kakor bi bili radi, ali odslej izgine vsak obzir, mrcvarili nas bodo kakor mačka miši. Tako po priliki sta žalovala tudi dva druga meščana. Imena teh vrlih mož sem si zapomnil. Zvali so se Ketik, Sekovanić in Matušin. Duh slavjanske vzajemnosti in ljubezni se je torej pojavljal tudi v takih ljudeh, ki so pohajali pač začetne šole, ali niso bili znanstveno čisto nič izobraženi in so poznali Ruse in Slavjane sploh komaj po imenu. Dejal sem, da je verjel tatarsko novico ves Varaždin z jedno izimko. Ta izimka je bil veleumni srbski trgovec Popović. Precej, ko jo je prvokrat čital, zaigral mu je na ustih zabavljiv smehljaj, pa je vskliknil: Ta je prazna! Evropačarji zdaj res ne znajo nič drugega kakor pitati čitalce svojih časnikov z obilo opopranimi lažmi. Izmed sto novic je komaj jedna resnična. Da je Sevastopol res padel, poročili bi bili to še isto uro zavezniki svojim vladam in to poročilo bi bili podpisali njihovi nadpoveljniki in admirali. Mesto njih oktroirale so novine nekakega Tartara, ki ni nikoli živel, kakor se tudi ni priborila nobena zmaga. Vse skupaj je navaden evropski švindal in humbug. Tako je govoril Popović vsakemu narodnjaku, ki ga je srečal in v kavarni tudi vsem prvakom varaždinskih Judov. Ti so se mu zlorado smejali in rogali: Aha, vi ste Grk in torej rusoljub, zato vam seveda ni povšeči, da so doživeli vaši

bratci tako blamažo. E, če mislite, da to ni res, pa dajmo staviti! Tukaj je sto goldinarjev. Če je Sevastopol še v ruskih rokah, so ti denarji vaši. Popović brez oklevanja ponudbo sprejme in — stavo dobi! Drugi dan je pisal ameriški potepuh Varens v „Österr. Zeit.“, da je on moralno uverjen, da je Sevastopol res padel, če prav ni došlo do zdaj še uradno potrjenje. Drugi listi pa so že močno dvomili in tretji dan se je natanko vedelo, da se je Tartar zlagal. Sevastopol se ne le ni podal, nego so ga morali zavezniki do malega še celo leto oblegati, predno so osvojili kup krvavih razvalin. Severnega dela trdnjave pa niso dobili nikoli, v njih in po obližju so taborili Rusi nepremagani do konca vojne. Mir so sklenili brez sramote tem laglje, ker so ustrahovali v Aziji Kars, najmočnejšo trdnjavo turške države, in so zapodili svoje sovražnike tudi od Sveaborga, Soloveckih otokov in Petropavlovska na Kamčatki. Nesreče, ki so jih pretrpeli v tej vojni, so jih poučile, da potrebuje njih država korenite reforme v vsem svojem organizmu. Aleksander II., naslednik Nikolajev, se je lotil nemudoma tega preustroja in ga izvršil na največjo korist svojemu narodu. V dvajsetih letih se je moč Rusije ne le podvojila nego podeseterila. Da so vedeli Angleži, kake nasledke bo imela krimska vojna, bi je ne bili gotovo nikdar sprožili. Dokler je trajala, se narodnjaki nismo pogovarjali skoro o nobeni drugi reči kakor o novicah, ki so dohajale z raznih borišč. Ti pomenki takrat niso bili več brez nevarnosti. Naša vlada se ni baš vojskovala z Rusi, ali je drugače pogodovala zaveznikom kolikor je mogla. Pozdravljala je simpatično njihove zmage in se ni veselila kakor mi o njihovem porazu. Ruso-

ljubje je spadalo med prepovedana čuvstva. Tajna policija Bahova je strogo pazila in zasledovala Rusiji prijazne pojave. Ker pa nismo mogli v gostilnici vedno le molčati in prebivati brez politike, morali smo svoje pogovore tako prirediti, da nas vohuni niso razumeli. Naredili smo si svojo posebno terminologijo, ki je bila v vsakem kraju drugačna. V Varaždinu smo Sevastopolu dali ime Toplice, Petrogradu Petrijanec, carju Nikolaju ludbrežki učitelj (ker je bil Mařik jako velik moř), lordu Palmerstonu Visibaba (radi neke ljubavne zgodice), cesarju Napoleonu Griřka (ker je bil usurpator, kakor lařni Demeter-mnih Griřka Otrepjev) itd. Da zmeřamo policiji ře bolj sled, smo to terminologijo svojo večkrt izpremenili. Tako so si pomagali rusoljubni mořje tudi v Zagrebu, Oseku, v Novem Sadu, na Reki itd. Sevastopol so imenovali nekateri Troja, drugi Siget, tretji Sisek ali Kosovo itd. Strařno smo se smejali, ko smo zvedeli, da je poročil policiji nje glavni vohun, rokavičar P., da se hodi ludbrežki učitelj na Toplice pretepat. Komisar je kmalu spoznal, kako abotna je ta tořba, in je rokovičarja ozmerjal kakor psa. Radi orijentske vojne sta izgubila takrat za vse narodnjake velik del svoje sláve dva imenitna slavjanska pisatelja. Prvi je bil Mickijevič, ki je deloval po svoji moči za — Turke, čeř, da bi pospeřil vstajo in osvobojenje svojih rojakov. Tisti, ki so ga prej vsi oduřevljeni čitali in hvalili, niso več pogledali njegovih knjig. Drugi tak pisatelj pa se je rodil v Dalmaciji in je živel takrat v Belem gradu. Ne vem, kaj ga je zmotilo in napotilo, da je spisal odo na čast turřkemu sultanu! Od poveljnika tamořnje turřke posadke je prejel zanjo petdeset zlatov. Ta sramotna prigodba je

popolnoma resnična. Dragi bralci naj mi oprostite, da jim ne povem imena. Mož ima še zdaj v Dalmaciji dosti prijateljev, ki ga štejejo med najčistejše rodoljube. Tega dobrega mnenja jim nečem kaliti, ker bi me utegnili razglasiti za obrekovalca . . .!

Ponemčevanje narodnih učilnic ni vzbudilo v Varaždincih nič hude jeze, komaj sem našel tu pa tam kako lahko nejevoljo.

Večkrat sem moral čuti celo glasove zadovoljnosti. Ljudje so dejali: „Nekdaj je vladala latinščina. Za šole in urade je bila gotovo dobra, ali trgovini ne ugaja mrtev jezik. Ž njim si tudi nismo mogli pomagati, kadar smo občevali s tujci ali z oficirji. Nemščina je bolj praktična, ž njo prideš po svetu, kamor hočeš.“ Sosebno so se veselile gospe, da se bodo naučili zdaj njihovi otroci po nemški govoriti in pisati že v šoli brez velikih stroškov. Najbolj pa so se veselili nemščine Judje, ki so pošiljali doslej baš radi nje svojo deco v Maribor, Ptuj in Gradec, ali pa si morali dobiti v hišo nalašč zanjo dragega učitelja. Svojo radost je kazal vpričo mene tudi lekarničar Fodor Feodor, jako izobražen mož, ki je spadal med prvake varaždinske gospode. Tudi on je dokazoval, koliko bo na vse plati koristil nemški jezik i meščanom i kmetom. Jaz sem mu ugovarjal in ga vprašal, če ne ve, da se daje v vseh omikanih državah in narodih prvo mesto narodnemu jeziku, vladajočemu v vseh šolah in uradih. Hrvatje in Magjari niso odpravili latinščine zato, da sede na njen prestol nemščina, oboji so hoteli povrniti to veljavo in dostojanstvo svojemu narodnemu jeziku i. t. d. Lekarničar mi je odgovoril malomarno: „Das ist alles recht schön, ali za trgovino in vse višje posle

nam koristi nemški jezik več nego hrvatski. Pa saj radi njega ne bomo še izgubili svoje narodnosti. Jaz znam, govorim in pišem dobro nemški, ali ostajam vendarle pravi Hrvat, ki ljubim svoj narod ne le z besedo, ampak, če treba, tudi z dejanjem i. t. d.“ Jaz sem ga zavrnil po priliko tako: „Jaz nisem nasprotnik učenju nemškega jezika, ali to se godi prav lahko, če vlada tudi narodni jezik. Slavjani imajo za tuje jezike gotovo več sposobnosti, nego Nemci in Romani. Nauče se jih ne le laglje in prej, nego jih tudi bolj pravilno izgovarjajo. Kadar izpregovori po naše kak Švaba, ki je živel med nami že 30 let, zatisni si ušesa, dočim naši ljudje govore često tuje jezike tako dobro, kakor svojo materinščino. Kar pa pravite o potrebi nemščine za trgovino in višje posle, je pa tako čudno, da iz Vaših ust ne bi bil pričakoval teh nepremišljenih besed. Zakaj neki bi narodni jezik ne bil dober tudi za trgovino in vse višje posle? To je baš sramota naše inteligencije, da se ne služi v teh rečeh svojega jezika, nego da hlapčuje švabščini, ki nima pri nas absolutno nobene pravice, kakor nima hrvaščina nobene pravice v nemških deželah. Prazno bi bilo tudi ugovarjanje, da ilirski jezik še ni dovolj razvit za trgovino. Tehnični izrazi bi se kmalu dobili in praksa bi ugladila trgovski slog v malo letih. Pa saj je pravzaprav že oglašen. Kako pišejo srbski trgovci? Menda veste, da po srbski. Srbski se pa ne razlikuje čisto nič od dobre ilirščine.“ Fodor se ni dal preveriti in pozneje sem zvedel, da je baš on zahteval v mestnem odboru, naj se podeli šolskemu nadzorniku dr. Antonu Jarcu meščansko pravo radi zaslug, koje si je pridobil za Varaždin na polju prosvete! V novinah sem čital, da se je njegov

predlog sprejel, vendar za resnico te vesti ne morem biti porok, ker se je že od nekdanj v časnikih pisalo marsikaj neistinitega. Ali s Fodorom se ni zlagala vsa inteligencija. Hrvatski učitelji in uradniki so se dovolj jezili, da je začela padati nemška sekira po narodnem šolstvu. Izvrstni učitelj Lajer, rojen Križevčan, se je kar ihtil od toge radi tega nasilja. Dejal je: „Komaj smo svoje šole lepo uredili in začeli v njih uspešno delovati, prihrumela je nemška burja, ki posmodi cvetje, pred ko še more obroditi sad. Že pari slana srednje šole in naš nadzornik Ilijašević mi je povedal, da visi Damoklov meč tudi nad glavnimi šolami. Njega so vladi hudo začrnili in ne bodo mu odnehali, dokler ga ne odstranijo. Malo pred odhodom iz Varaždina sešel sem se v krčmi z ravnateljem Klaićem. Po kratkem uvodu sem ga vprašal naravnost, kaj ga je zaneslo med kulturtregerje? On se zakrohoče in veli: „Vidim, da me imate za švabomana. Kako različne so človeške sodbe! Baš te dni sem zvedel, da so me ovadili v Zagreb za panslavista. Istina pa je to, če bi imel jaz oblast, da bi ostale vse naše šole hrvatske, od najzadnje do najprve. Ali z bikom se pameten človek ne bori. Zdaj vlada sila. Kdor je ne poslušša, ga zmelje in stare, ne da bi to narodu kaj koristilo. No, nekoliko sem pa res grešen. Včasi govorim brez potrebe po nemški, kakor mnogi drugi moji rojaki. Če mi očitata kulturtregerstvo radi tega, priznajem na vsa usta, da se ne morem braniti in kdor je sam brez tega greha, vrzi name slobodno prvi kamen!“ Tudi orijentsko vprašanje so presojali v slavjanskem duhu vsi hrvatski uradniki in učitelji. Vsi so jednako žalovali o tartarski novici, vsi so želeli Rusiji srečo in zmagoslavje. In ž njimi se je

ujemal celo Fodor Feodor. Ko sem šel nekoč mimo njegove lekarne, prepiral se je v njej ravno z Judi in je zakričal naposled, da sem ga čul na ulico: Die Türken soll der Teufel holen!

Drugo leto svoje službe sem popotoval o prostem času najrajši v bližnje Medjimurje, na poluotok, ki ga delata Drava in Mura. Ta zemlja spada med najplodnejšo v Evropi. Prebivalcev se šteje zdaj do 80.000, ki so vsi slavjanske krvi in govore kakor Varaždinci bezjaško narečje. Do 1848. l. je šla ogerska dežela do Drave. Tisto leto pa so zasedli Medjimurje Hrvatje in dunajska vlada je je podložila banski oblasti. Ali spomin večstoletne zveze se ni dal tako hitro izbrisati. Ljudje so ostali prijatelji Magjarom in nasprotniki Hrvatom. Hrvatske uradnike so smatrali ravno tako za tujce kakor slovenske in nemške, dasi so proti inozemcem ta čuvstva skrivali. Ilirstvo si tu ni našlo privržencev, razun nekotih duhovnikov, ki so se ga navzeli v zagrebškem semenišču. Medjimurje spada namreč pod zagrebško vladikovino in baš ta prilika jamči, da se ne more lahko izgubiti za slavjanstvo in hrvatstvo. Jaz sem si dobil tam nekoliko dobrih prijateljev med rojaki, ki so prebivali v Nedeljišču in Prelogu. Jezikovne razmere se tod niso dosti ločile od hrvatskih. V Čakavcu se je bilo naselilo krdelo Magjarov, drugo ljudstvo je govorilo po bezjaški; kdor pa je imel na sebi le količkaj gosposčine, je blebetal rad po nemški. Sosebno gospe in gospodične je kazila ta napaka tudi v Medjimurju. V Prelogu sem se jako obveselil, da so na plesni veselici govorile vse ženske narodni jezik, dasi so bile oblečene močno po gosposki. Toda prijatelj mi je pojasnil, da so te deklice proste Preložanke,

ki se nosijo bolj po gosposki le na plesišču in o kaki svečanosti, drugače povse po narodno. V Prelogu sem nazdravil v večjem društvu tudi hrvatski domovini prav iz radovednosti, kaj poreko medjimurski gosti. Na moje veliko čudo so vstali in trčili z mano in tudi pomenek njihov je kazal dobrodejno prijateljstvo hrvatskemu narodu. Ali še isti dan sem se preveril, da je bilo to narodnjaštvo posiljeno in lažno. Iste učitelje in duhovnike, ki so z mano trkali, čul sem zvečer prepevati medjimursko narodno pesen, s katero so slavili Košuta in njegove generale. Zapomnil sem si samo dve vrstici: „Oj ti general Klapka — Gde je tvoja roka jaka? Bog te poživi!“ Hrvatski uradnik Muž-ić se mi je pohvalil, kako prijetno živi v Medjimurju. Kamorkoli pride, najde si brzo prijateljev in je uverjen, da nima tod nobenega sovražnika. Šetajoč se po Nedeljišču ga ugledam, ko se je peljal nekam na velikem kmečkem vozu. Na cesti je stala gruča možakov, ki so se zaničljivo zasmeljali. Jeden veli: Viž hrvatsko svinjo, kako se je zavalila v kolih! Drugi meni: Vrag ga je dal i skelil pa naj ga i uzme! Tretji pritrdi in pravi: Ali bolje, da ga odnese danes nego jutri! Takih prijateljev si je našel Muž-ić v lepem Medjimurju ...!

Predno se ločimo od Varaždina, moram povedati še kratki roman, ki ga je doživel v tem mestu Slovenec Ivan Slobodin. Vzrok je ta, ker nam pojasnjuje povest o njegovi ljubezni žalostne jezikovne razmere in prilike v gosposkih hrvatskih rodovinah. Ivan Slobodin je bil moj prijatelj, ki sem ga ljubil ne bolj ne manj nego ravno tako kakor sebe. Kakor jaz nahajal se je tudi on v državni službi. Z ženskim spolom je rad občeval, dasi se mu ni znal prilizovati, ker se

nikoli ni maral hliniti. Po malem je ljubil že več deklet, ali to je bila goreča slama, ki se je vnela in ugasnila. Prva ljubezen njegova pa je bila resnična, globoka, idealna. Ta gospodična se je zvala Radoslava. Ivan jo je ljubil tako iskreno, da bi bil dal zanjo svojo kri, svoje življenje, svojo dušo. Ali Radoslava ni imela veselja in torej ne poklica za zakonski stan. Odbila je vse snubače, in uslišati ne bi bila mogla niti Slobodina, ki je pa niti prosil ni, ker je poznal njeno mržnjo na možitev. To nezgodo je prenesel brez bolečine. Da je odlikovala mesto njega koga drugega, bi bil poginil od obupa in bridkosti. Tako pa se ni mogel ni jeziti, ni žalostiti. Privoščil ji je vso srečo v samskem stanu in jel radostno poslušati mesto sladkih glasov filomele — kose, ščinkovce in druge tiče. Malo zavezico je bil zasnoval že tudi v Varaždinu, ali mu jo je korenito razdril spletkarski kolega Franta. V hišo Šumićevo je prišel po Goldkragnovem posredovanju. Šumić je bil gospodar dveh hiš in ob enem cesarski uradnik. K hiši je spadal tudi velik, krasno obdelan vrt in vinograd blizu štajerske meje. Šumić ni bil bogatin, ali je lahko izhajal s svojimi prihodki. Dva sina je že dal izučiti in ju spravil v državno službo, za nju ni trebal trošiti ni groša več. Imel je tudi več odraslih hčerâ, ki so pa bile vse tako pametno vzgojene, da niso poznale in želele nobene razkoši in so si umele kak krajcar tudi prislužiti: skrb zanje torej ni bila velika in nadležna. Usodo drugih puščam na strani, govoril bodem samo o najmlajši. Zvala se je Milka. V njo se je zaljubil Slobodin prvi trenutek, ko jo je ugledal. Ugajalo mu je precej že to, da ni bila bleda in medla, kakor toliko gospodičen, ki so slovele za krasotice.

Taka blehna lepota se mu je studila, še bolj pa smilila. Milki je podarila природа krepko, skladno truplo, bujne oblike in predražestna lica, na kojih se je žarila sveža rudečica kakor jutranja zarja. Učila se je ne le pri nunah, ampak tudi pri mnogih dobrih pisateljih, sosebnostno pri pesnikih. Najbolj sta se ji priljubila Francoza Lamartin in divni pisec Pavla in Virginije. Nemški pesniki so se ji zdeli premalo naravni in o čitanju Goete-jevih romanov se ji je zehalo. Kakor do malega vsi izobraženi Slavjani, smatrala je za prvaka nemških pisateljev Šilerja. Misli in čuti njegovi so ji ugajali mnogo bolj nego Goete-jevi. Zajedno s Slobodinom čitala sta indijsko Sakuntalo in on se je moral čuditi njenemu estetičnemu okusu, s kojim je pogodila vsako krasoto te klasične igre. Silno pa ga je užalila opazka, da Milka ne ve ničesar o narodnem slovstvu. Celó Kačić in Vukova zbirka narodnih pesnij sta ji bila povse neznana! Tolažila ga je misel, da se da ta nevednost v malo tednih odstraniti. Posodil ji je torej Vuka in jo opominjal, da bi ga prebirala na vso moč marljivo. Neizrečno pa ga je veselilo, da je kazala ljubica o vsaki priliki svoje nedolžno, zlato srce, ki je bilo popolnoma prosto vsake hlimbe in zlobe, vsake laži in zvijače. Vedno je govorila samo to, kar je mislila in čutila. Mnoge ženske imajo sto trm, s kojimi nadlegujejo svoje ljudi. V Milki ni bilo ni sledu te slabosti. Bila je zmerom jednako zadovoljna z usodo, dobre volje, vedrega čela, prijazna proti vsakemu človeku in tudi proti živalim. Prave jeze ni poznala, mesto nejevolje obšla jo je lahka otožnost, ki je pa kmalu zopet izginila. Šalila se je rada in včasih jako duhovito, nikoli pa ni nikogar pikala, zbadala ali

obrekovala. Smejala se je tako zvonko, ljubko in blaglasno, da bi jo bil človek le gledal in poslušal. Brez dela ni nikdar posedala in postavala, tudi ob najživahnejšem razgovoru vršili so se ji prsti s kakim pletivom. Kuhati je znala kakor da je izučena kuharica, sosebno so se ji posrečile tiste jedi, katere je Slobodin najrajši užival. Ob kratkem se daje sodba o njej tako izreči: Milka je spadala po vseh svojih telesnih in duševnih svojstvih v izbrano ali ne veliko krdelo tistih žensk, s katerimi pameten in pošten mož ne more biti nikoli nesrečen. To je spoznal tudi Slobodin, ali skrbelo ga je čedalje bolj nekaj drugega. On je bil oduševljen Slovenec in Slavjan, svoj narod in jezik je ljubil bolj nego svojo dušo in svoje zveličanje. Nemški je govoril samo, če je bil prisiljen, po svoji volji nikoli. Imel je za največjo sramoto na svetu, ako govori izobražen človek jezik najhujših naših sovražnikov. S poštenim, pravim Nemcem se je menil rad tudi on po nemški. Če je pa slišal tujo govorico iz ust kakega rojaka, se mu je zdelo, kakor da mu sili v nos asa fetida ali da mu zasaja kdo med rebra bodalo. Milko so vzgojili poleg glupe gosposke šege po nemški, Slobodin je moral torej ž njo nemškovati. Ali mislil si je: Le počakaj, tičica moja, kadar mi podariš srce, dobi to tajčanje brco in kramljala bova lepo po domače. Tej izpremambi se je nadjal tem laglje, ker je kazala deklica toplo rodoljubje in je sovražila Nemce radi njih napuha, krivičnosti in silovitosti. Šilerja ni marala več čitati, odkar je našla v Valenštajnovem taboru tiste gnjusne čenče o hrvatski vojaščini. Pomnila je tudi njegove „Der Kroaten und Wallonen fürchterliche Banden“, ki straše v „tridesetletni vojni“. Goete-ja je smatrala dolgo

za pravičnega proti tujim narodnostim. Bravši v nekem listu, da je priporočal pruski vladi, naj ponemčuje svoje Poljake z gledališnimi družbami in igrami, zavrgla je tudi njega in postala ji je sumna in zagatna vsa nemška literatura klasične dobe. Z veseljem je čitala le še Čoke-ja in nemške prevode iz inorodnih slovstev. Nekoč jo je vprašal, ali je prebrala že Vukove narodne pesmi. Ona se zasmije in veli: Kako bi jih brala, ko ne poznavam teh čudnih črk! V šoli se jih nismo učile, sama se pa tudi nisem mogla zaljubiti vanje. Prinesite mi kako knjigo s hrvatskimi ali pa z nemškimi črkami — tako bom rada čitala, če bo zame, Vuk pa me ne more mikati. Slobodina so te besede užalile, vendar je molčal, ker mu do takrat še ni dala srca. Sčasoma se je tudi to zgodilo. Njuna ljubezen ni bila nadzemeljska, zračna, idealna, nego krepka, človeška, vedra in poštena, taka, kakoršno poraja in zahteva od sveže mladine nepokvarjena priroda. Zdaj je vprašal Slobodin resno svojo ljubico: Ti, ali se ne zdi tudi tebi grdo, da se pogovarjava midva po nemški? Nemce oba jednako črtiva in moralo bi naju biti sram, da si priobčujeva svoje čute ljubezni na jeziku naših večnih nasprotnikov in zatiralcev. Ona mu odgovori: E, pa dobro, nauči me ilirski, pa se bova potem pomenkovala po ilirski! Verjemi, da bo to tudi meni ljubo. On jo čudno pogleda in zajeclja: Kaj jaz da bi učil tebe ilirščine?! Ti si izobrazena Hrvatica in moraš znati ta jezik bolje nego jaz, ki sem se ga začel učiti resno šele pred nekajimi meseci. Pa ako ti ne teče gladko ilirščina, dobro, govori z menoj po varaždinski, po bezjaški! Ona se mu je izgovarjala, da to narečje ni dosti razvito za izobražen pomenek, mnogi Ilirci

se mu rogajo. Po dolgem prerekanju in pričkanju sta se pogodila, da bosta govorila med sabo doma po nemški, na ulici in sploh vpričo tujih ljudi po bezjaški, da ne bo mogel nihče misliti, češ, ta dva se sramujeta narodne govorice. O takih prilikah sta se pomenkovala odslej res vselej po domače, po bezjaški, ali je Slobodin kmalu zapazil, da dela Milki tudi to narečje težave; često je molknila, ker ji ni prišla na misel prava beseda. V Šumićevi rodbini so vladale za občevanje precej čudne razmere. Z gospodom je govorila gospa vedno po domače, po bezjaški. Tudi z mano je govoril on le po bezjaški, z otroki pa včasih tudi po nemški. Proti njim se je gospa skrbno čuvala, da ni izustila nikoli ni jedne hrvatske besede. Gospodične so nemškovale tudi med sabo i z drugimi ljudmi, dočim je njihova mati s sosedi in tujci bezjačila. Ko sta prišla na dopust oba sinova, cesarska uradnika, vedla sta se jako različno. Mirko je govoril z rotelji po bezjaški, z mano vedno po ilirski, tudi s sestrami ni hotel občevati po nemški, mešal je pri njih ilirščino s kajkavščino. Povse drugačnega kova mož pa je bil njegov brat Fric. Po domače je govoril samo z očetom, z vsemi drugimi pa le po nemški, tudi če so ga vprašale sestre kaj po bezjaški, odgovarjal jim je po nemški. Z Mirkotom se je moral meniti po ilirski, ker bi drugače ne bil dobil odgovora. S Slobodinom je hotel po vsej sili nemškovati. Ta ga je osorno zavrnil in dejal, da s Hrvatom ne govori nikoli po švabski. Odslej se ga je bal in ogibal kruhoborski nemškutar. V društvu se je delal, kakor da ga ne vidi. Neko popoldne smo se izprehajali po Šumićevem vrtu in razpravljali politična vprašanja. Na vrsto

je prišel tudi bogoslužni renegat Bah in Milka se je proti njemu tako vnela, da je stisnila pest in vihteč jo proti severozapadu zaklicala z grozečim glasom: Če je na nebu še kak pravičen Bog, mora kaznovati to strašno nevhvaležnost, s katero se povračuje vedno vernemu hrvatskemu narodu! Fric zakriči sestri plaho in srdito: Bedasta baba, ti nas spraviš še v ječo! Bog ne daj, da bi se v Zagrebu zvedelo, kaj se čveka na našem vrtu. Slobodin je bil ta dan povse zadovoljen s svojo ljubico. Ali menda še tisti teden sta se sprla in precej resno. On ji je zopet očital, zakaj se ne potrudi, da bi se naučila dobro svojega materinskega jezika. Ona se mu nasmeje ter odgovori šaljivo: Kaj me karaš, saj govorim s tabo po materinski: po nemški. Z mano ni mati nikoli drugače govorila nego po nemški. Moj materinski jezik je torej nemški, pa reci kar hočeš! Te pravzaprav resnične besede so Slobodina prestrašile in razkačile. Začela sta se prepirati in ko je šel domov še za dne, kar ni bil vaje, ji ni rekel niti z Bogom. K Šumičevim ni zahajal potem cel teden, dočim je bil prej vsakdanji gost. Ali strastna ljubezen mu ni dala, da bi se še dalje jezil in prebival brez sladkih poljubov in objemljajev svoje Milke. Našla sta se po naključju pri njenem sorodniku, in podala roke in se zbogala. Novo jezo je užgala v Slobodinu Milkina mati, ki je dejala, da se dekla in gospodična ne smeta izjednačiti. Gospodični bi se ljudje smejali, če bi govorila prosto po horvatski, zato je skrbela, da so se njene hčere naučile dobro nemški jezik. Slobodin je ugovarjal, da jezik teh dveh stanov nikakor ne sme ločiti. Gospodična se razlikuj od dekle po izobraženju, po oliki in po opravi, nikdar pa ne

po govorici. Na Nemškem, Laškem in po vseh naprednih deželah govore vsi stanovi isti jezik. Kadar se jaz oženim, morala bo žena govoriti z mano po domače, za nemščino ne bo nobenega kota v moji hiši. Šumičevka se dobrovoljno zakrohoče: Oho, kaj tako vi kanite urediti svoj dom?! E, le počakajte malo! Že marsikdo je rekel: Moja žena bo morala biti taka pa taka. Pozneje pa se je pokazalo, da je moral biti mož tak, kakor je ženica zahtevala. To roganje je silno zapeklo Slobodina, ki je bil brez konca in kraja občutljiv za vse, kar je bilo narodno. Po tem pomenku je snel precej klobuk, se priporočil in odšel. Šumičevko je imel odslej za zakrknjeno nemškuto, kar pa ni bila. Še bolj ga je razdražila drugi dan, v nedeljo ko so ji došle v pohode nekatere znane gospe. Jedna je pravila, da je dobil njen nečak jako dobro službo v Zagrebu. Priporočen je bil na prvem mestu zato, ker je znal dobro nemški, dasi so bili drugi prosilci mnogo starejši in ne brez zaslug. Da, nemški jezik je dandanes mladim ljudem tako potreben kakor vsakdanji kruh; brez njega ne dobiš niti najmanjše državne službe. Gospa Šumičevka te besede potrди in veli: Jaz sem zanaprej vedela, da tako pride. Zato sem prepovedala svojim dečkom, ki so bili v Zagrebu, da niso smeli pisati po hrvatski ni meni, ni svojim sestram in sploh nikomur ne. V Zagrebu sem jim našla stanovanje pri nemških ljudeh, kjer niso slišali nobene hrvatske besede. Tudi doma so zahajale po mojem ukazu samo v take hiše, kjer se je govorilo tudi po nemški. Nekateri pravijo: Svoj jezik treba najbolj ljubiti. E, kdo pa vam to brani? Ljubite ga, kolikor vas je volja, ali samo ž njim ne pridete daleko, ne po cesti ne v službi. Hrvatski naši

otroci že tako znajo in ni straha, da bi svoj jezik pozabili, dokler žive na Hrvatskem. Z nemščino je to drugače. Treba se je učiti in imeti skrb, da se ne pozabi. V Slobodinu je vse vrelo, ko je poslušal te in druge take razgovore. Šumićevko je imel odslej za podrepnico in služkinjo Bahovih huzarjev in za zarotno sovražnico svojega naroda. Občeval je ž njo le še toliko, da se ni čutila preveč razžaljeno. Če ni našel doma Milke, ni se hotel več muditi pri njeni materi in sestrah, poklonivši se je odšel. Lotila se ga je velika čmernost, ljubezen se mu je zazdevala vsak dan bolj čudna in nevarna. To mu je seveda jako ugajalo, da je Milka iskreno ljubila hrvatski narod in kazala često tople simpatije za vse slavjanske rodove. Ali že mu je vstajal sum, če ne izvirajo ta čuvstva morda iz ženske politike. Hotela bi ga ž njimi prikleniti k sebi. Jel je dvomiti včasí celó o njeni plemeniti ljubezni. Razpaljena mečta mu je velela: Ona zna tvojo mržnjo na nemški jezik in govori s tabo vendarle po nemški! Da te resnično ljubi, ne bi zinila ni jedne švabske besede. Če ne zna ilirski, govorila bi s tabo po varaždinski, po bezjaški. Take sumnje in dvomnje pa niso mogle nikoli dolgo trajati. Izginile so navadno že prvi trenutek, ko jo je zagledal, ker jo je ljubil resnično in strastno kakor še nikoli nobene druge. Ali s tem pa je le ni nehal nadlegovati, da bi govorila ž njim po ilirski. Ta zahtev ji je začel že presedati. Smejaje se reče mu nekoč dobrodušno: Saj sem ti že dejala, da me nauči ilirski, prej se ne morem postavljati s tem modernim jezikom. Dokler pa ne znam dobro vsaj glavnih pravil njegovih, govorila bom nemški. S to govorico te nisem nikoli razžalila. Nikdar ne po-

zabim tvoje radosti, ko sem ti priznala po nemški, da te ljubim. Takrat nisi nič godrnjal, da ti nisem rekla tega po ilirski. Zato bodi pameten in hvaležen za to, kar si dosegel! Za naju dva je in ostane poglavitna reč ljubezen, vse drugo je postransko in malenkostno. Te duševne besede pa niso ganile Slobodina. Precej osorno odgovori ljubici: Za me pa je in ostane poglavitna reč narod; tebe ljubim, ker si hči bratskega mi hrvatskega naroda. Da si Nemka, ne bi te pogledal. To pa je strašno žalostno, še bolj pa sramotno, da Hrvatica zametuje svoj jezik in se zateleba v hrapavo govorico naših sovražnikov. Milko obide skoro nevolja, ali se premaga in v lepe oči ji stopijo solze, s sklenjenima rokama gleda v Slobodina, kakor da bi ga hotela prositi usmiljenja. Politična strast pa je njega tako zaslepila, da ni opazil njene bridke stiske in muke. Taki prepiri so se med njima pozneje še večkrat vneli. Slobodin se je kdaj tako razdražil in utogotil, da je zanemarjal Šumićevo hišo in Milko po več dni zaporedoma. Nekoč se je celó zarekel, da ga ne bo nikoli več, ali strastna ljubezen mu ni dala, da bi izpolnil to brezdušno pretnjo. Po nekem naključju je zvedel, da je dejala Šumićevka svoji sosedki in sorodnici: Ako se Milka omoži in mi mož umrje, preselim se za vselej k njej, ker mi je najljubša izmed vseh otrok radi svoje presrčne odkritosti in dobrodušnosti. Te nedolžne besede so prestrašile Slobodina, kakor da bi ga bil gad pičil. Zdaj je popolnoma obupal, da bi mogel privedi Milko na pravo pot. Mislil si je: Ako svojo ljubico vzamem, bi bilo že še nekaj nade, da popusti to vražjo nemščino, toda glavni pogoj bi moral biti, da ostaneva sama. Če pa

se nama pridruži tašča, ta trdo zapečena renegatka, potem z Bogom vsako upanje, da izgine iz moje hiše neprenosna sramota nemškovanja. Moji otroci bi se v takem društvu navzeli nemškega mišljenja in izdajalskega duha, jaz bi bil oče narodnih odpadnikov, najostudnejših zverij na svetu. Slobodin je bil zdaj uverjen, da ga čaka na Milkini strani najstrašnejša bodočnost, ne pa tista neskončna, idilična sreča, katero mu je obetal srce na začetku njunega znanja. Odslej ga je minul notranji mir. Razmišljal je po noči in po dnevu svojo težko usodo, koja mu nakloni sramoto na vseh treh potih, ki se pred njimi odpirajo. Ako se Milki izneveri, stori neodpusten greh, ki ga bo spremljal do groba. Ako se ž njo pozakoni, nakoplje si na glavo ponemčeno ženo, nemški zarod, narodno izdajalstvo. Ostaja mu torej le še tretji pot, da konča sam sebe in odvrne sramoto s samomorom. To nakano je pasel v sebi več tednov. Naposled se mu je milo storilo, da bi šel pod zemljo tako mlad in čil, še predno je mogel svojemu narodu kaj koristiti. V Slobodinu se je vršila grozovita borba. Strastna mržnja na Nemce se je kosala s strastno ljubeznijo do lepe Milke. Ta notranja vojna se je končala z zmago sovraštva: Slobodin se Milki izneveri, da bi mogel ostati zvest svojemu narodu. Zgodilo pa se je res to, kar si je sam prerokoval. Neodpustni greh ljubavne nevernosti ga je spremljal mnoga in premnoga leta in ga bo tiščal in pekel do groba. Oženil se je pri drugi, pri rojakinji svoji, ki je govorila ž njim samo slovenski, ali mu s tem še ni prinesla zakonske sreče. Spoznal je sčasoma mnogo deklet gosposkega in prostega stanu, ali ni našel med njimi nobene, ki bi

se po svojih duševnih in srčnih vrlinah dala le količkaj primerjati njegovi nekdanji Milki. Slobodina izgovarjajo kolikor toliko samo njegova leta. Dopolnil je bil na odhodu iz Varaždina še le 24. leto svoje dobe. Do takrat je tičal največ v svojih bukvah. Kakor ni poznal ljudij sploh, bilo mu je povse neznano skrivnostno žensko srce. On ni vedel, da mladenič ne sme v ljubezni nikoli zahtevati, naj opusti ljubica kako navado ali razvado. Če ga resnično ljubi, bo v zakonu sama brez opomina storila to, kar njen mož želi. Slobodin je zapravljal srečo svojo in svoje Milke po svoji nevednosti in neumnosti. Zavedla ga je prevelika politična strast. Da je vzel Milko, ni se mu bilo ničesar bati. V hiši bi bil vladal vsekakor narodni jezik. On bi bil govoril po ilirski, tašča po bezjaški in Milka bi bila najbrž ti dve narečji mešala. Otroke pa bi mu bila vzgojila njegova šola za trdne Ilire, ki bi bili prejeli od očeta tudi ljubezen do vseh slavjanskih bratov. Tako lepo in veselo življenje ga je čakalo, ako bi bil poslušal glas svojega ljubečega srca! On zdaj to dobro ve in se bridko kesa. Izkušnje drugih rodoljubnih mož so ga poučile, da je dobro ženo prav lahko pridobiti za narod, četudi je bila vzgojena v tujem duhu in na tujem jeziku. Slobodin je poznal gospo Kvatarnikovo, ki do poroke ni govorila ž njim ni jedne hrvatske besede, gospo trgovca Jakića, ki je znala samo laški in francoski, ko se je ž njim seznanila, pa kako oduševljeni in značajni domoljubki sta postali obe po izgledu in napotku ljubljenih soprogov svojih! Ne smem zamolčati, da je hotel Slobodin svojo krivico popraviti. Po kratkem zakonu mu je žena umrla. Namenil je precej potovati v Varaždin, prositi na kolenih Milko

oproščenja in jo snubiti. Ali baš takrat ga je začela usoda preganjati, da ni mogel izvršiti te poštene namere. Spoznavši, da je vsaka in tudi državna služba kruta sužnjost, izstopil je iz nje v svobodno življenje. Dohodkov je tudi sedaj imel dovolj zase, ali za rodovino jih je bilo premalo. Dobil si je sicer razne služke, ali vsi so bili le začasni in nestanovitni. Zdaj se je seveda že silno postaral, ali še dandanes spominja se vsak dan zapuščene Milke in se trka s skesanim srcem na prsi vzdihujoč: *Mea culpa, mea maxima culpa!* Vsak večer, kadar se uleže v posteljo, prosi Boga, da bi mu odpustil mladostni greh. Milka je žalovala več let po izgubljenemu ljubimcu, potem se je potolažila, ker je po vsej priliki spoznala, da s tako trmastim človekom ne bi bila živela složno in srečno. Ostala je vesela samica in iskrena Hrvatica, dasi se ni naučila nikoli pismene ilirščine . . .

Varaždin sem ostavil brez srčnih bolečin. Mesto stoji na neizmerni ravnini, katero sem se že naveličal gledati in prehajati. Jaz ljubim hribe in bregove, čisti gorski zrak, hladne gorske studence. Zato sem se potrudil, da pridem v hribovito, skalnato Primorje in deželna vlada me je uslišala in premestila na Reko. Jako, jako težko pa mi je bilo ločiti se od pohlevnih, blagih, dobrodušnih, odkritosrčnih, gostoljubnih Varaždincev. Uveril sem se, da boljših ljudi, nego so oni, ne more imeti nobeno mesto naše prostrane zemlje. Ohranil sem si jih v dobrem spominu do svoje sive starosti in še sedaj na pragu groba jih pozdravljam presrčno in iskreno: Bog vas živi, mili hrvatski bratje! Naj vam podeli njegova milost vse svoje blagodati, dušne in telesne na tem in na onem svetu!

II.

V središču Hrvatske.

**Ilirski duhovniki — vzor rodoljubja,
naprednosti in značajnosti.**

**Silna važnost ilirstva za duševni podvig
in napredek hrvatskega naroda.**

Počitnice 1. 1855. sem preživel v sredini banovine in hrvatske zemlje sploh. Moj prijatelj Žepič se je ženil in za druga si je izbral mene. Sorodnik njegove neveste, lupoglavski župnik Štefan Mlinarić nas je povabil k sebi, da se opravi poroka in svatba pri njem v Lupoglavu. Ker Žepiču niso prišla o določenem času potrebna pisma, morali smo čakati dober mesec, predno ga je župnik mogel poročiti. In potem smo ostali pri njem še več časa. Ali jaz sem se mudil le malo v Mlinarićevi hiši. Hodil ali vozil sem se ž njim na obed k bližnjim župnikom ali pa sem se izprehajal sam po obližju in daljni okolici. Dvakrat sem popotoval v Zagreb, v Slavoniji sem prebil cel teden in proti koncu počitnic sem jo mahnil v trgovski Sisek. Občeval sem ta dva meseca skoraj le z duhovniki in učitelji. Obenem pa mi je dajal vsak dan dovolj prilik, da se seznanim tudi s kmečkim življenjem naših bratov Hrvatov. Boljšega človeka, kakor je hrvatski „muž“ (= kmet), vsaj jaz nisem našel med slovenskimi kmeti. V svojem vedenju proti gospodi je še preveč ponižen in pohleven, priljuden in postrežljiv pa je proti vsakomur, še proti beračem. Na cesti se ogne

z vozom celo potniku, ki peš hodi, če je to le količkaj mogoče. Pa kako zna hvaležen biti! Napiši le pet vrstic sinu, ki se mu nahaja v vojaki v daljni deželi, in te male dobrote ti ne pozabi do smrti. To pa ni res, da bi živel tako slabo, kakor se pri nas misli. Vsakdanje jedi so proste, ali zdrave in tečne in mu diše tem bolje, ker si jih sam pridela. Vina popije več nego naši Gorenjci in včasih nekoliko čez pravo mero, ali tudi takrat ostane z redkimi izimki miren in dobrodušen. Pretepi in poboji vinskih bratcev tam niso tako česti in navadni, kakor na Slovenskem. L. 1855. sem našel na Hrvatskem še vse polno velikih in trdnih kmetij, obsegajočih po 40 in še več oralov. Na travnikih in pašnikih se je paslo povsod obilo vsakovrstne živine, v hrastovih in bukovih gozdih je vse mrgolelo dobro rejenih prascev, okoli hiš pa si videl povsod cele jate rac, gosij in puranov. Meso hrvatskemu kmetu res ne pride vsak dan na mizo, kos govedine si kupi le o največjih praznikih in svečanostih, tem več pa povžije prekajene in neprekajene svinjine in kuretine. Tako je bilo vsaj še leta 1855. Od takrat vem, da se je mnogo izpremenilo. Bahova vlada in nekoje njene naslednice so strašno opustošile blagostanje hrvatskemu kmetu. Ko sem popotoval po hrvatski deželi, iskal bi bil v njej zaman ljudi, pogibajočih od glada, zaman hiš in do malega celih vasij, ki bi se prodajale radi neplačanih davkov in dolgov, zaman izbeganih jokajočih potnikov, ki hite v neznani svet, sosebn v daljno Ameriko, ker jih domača zemlja ne more več prehraniti. Pred 50 leti si je še kmet lahko pomagal. Da plača štibro, pognal je par prašičev na semenj ali v Zagreb, pa se je znebil vsake sitnosti in skrbi. Nosil

je brez posebne brige tudi večje stroške. Prodal je izmed petih konj jednega, izmed sedmih volov jednega in je plačal za hrano svojemu sinu gimnazijcu ali pa si prikupil lepo sosedno njivico. Zadruga so takrat še čvrsto stale, pozneje so se nekako omajale in izgubile pravi red in zakon. Trebalo jih je nekoliko preosnovati, poleg potreb sedanjega veka ali mesto reforme dala jim je vlada, ki se je zvala narodna, smrten udarec. Nastopil je obči polom, stare zadruga so razpadle in nove se niso mogle osnovati. To uničenje zadrug in vedno rastoči davki so bili poglavitni vzroki, da hrvatski kmet dandanes ne more več zdelovati, da kmetija zahteva več stroškov, nego mu donša prihodkov. Prosto diha sedaj samo tak kmetovalec, ki se bavi poleg poljedelstva s trgovino, krčmarstvom ali rokodelstvom. Zlobni tujci in tudi domači bedaki kvasi, da je hrvatski kmet zato ubožal, ker je prelen in neče „racijonalno“ gospodariti. Prelen! Bože moj, ali vas ni sram, da mu očitata tako očitvidno laž? Poglejte pozorno njegovo izmučeno truplo, ogoreli obraz, znojno čelo, roke žuljave in trde kakor kamen, pa mi recite po duši, ali so to znamenja zanikarnosti in lenobe? Zemljo svojo obdeluje res da po starem, podedovanem načinu, ali ta način ni tako brezumen, kakor mislite, *potrjajo ga brezšteviline stoletne izkušnje*. S porabo novodobne znanosti se daje to seveda doseči marsikak poboljšek in napredek. Ali priporočite in razložite jo vi, izobraženi ekonomci, svojemu bratu — kmetu-trpinu z blago besedo, posebno pa z dobrim izgledom in uverite se, da vas bo rad poslušal in vas zahvalil za pouk precej tisti trenutek, ko spozna resnico vašega dokazovanja.

V Lupoglav smo prišli, ko so se začeli ravno glavni izpiti v deželskih šolah. Poslušat so jih hodili vsi duhovniki pa tudi drugi omikani ljudje iz okolice. Mene je jako mikalo izvedeti, kako kaj napreduje narodno šolstvo na Hrvatskem. Reči moram, da so me uspehi iznenadili. Našel sem mnogo več, nego sem pričakoval. Učilnice so bile vse nove, osnovala so se šele pred nekoliko leti, nekatere baš tisto leto. Neizrečeno me je veselilo, ko sem zapazil, kako vneti so vsi stanovi za narodno šolstvo. Učitelji so se trudili veliko bolj, nego jim je nalagala stroga dolžnost. Povsod so otroci gladko in razločno čitali, čedno pisali in urno in brez pomote računali. Poučevali so jih od kraja le po bezjaški, kar treba vsekakor odobravati, ilirščina je prišla šele pozneje na vrsto. Tudi vse glavne reči krščanskega nauka so znali učenci na pamet, tako trdno in natanko kakor očenaš. Nekateri so na koncu izpita tudi čuvstveno in razumno po ilirski krasoslovili. Jaz sem se udeležil kakih deset izpitov, ki so me vsi popolnoma zadovoljili. Vsa čast gre tudi hrvatski duhovščini, da je pomagala tako goreče in često z znatnimi žrtvami ustanoviti te prepotrebne narodne zavode. Prosto ljudstvo se marsikje presneto malo briga za začetne šole, smatra jih za težko breme, ki mu ga naklada vražja gospoda, najrajše bi se jih povse odkrižalo in znebil. Hrvatske kmete pa sem videl malone brez izimka vse navdušene za šolo, brez mrmranja so dovolili in dali zanjo vse, karkoli je oblast želela in zahtevala. Mnogi so žrtvovali tudi dosti več, nego je bila njihova dolžnost. Največjo čast in slavo pa si je zaslužil mož, ki je znal zanetiti ta sveti ogenj v vseh slojih hrvatskega naroda. Ta znameniti mož je bil

šolski nadzornik Ilijašević. Banu Jelačiću se mora priznati velikanska zasluga, da je znal najti in postaviti prave ljudi na pravo mesto. Največ po njegovem trudu se dobili Hrvatje vladiko Štrosmajerja, in samo po njegovi nujni priporoki je potrdila dunajska vlada Ilijaševića za nadzornika narodnih učilnic, i mestnih i deželjskih. Ilijaševića moramo imenovati vsekakor največjega, najgenijalnejšega pedagoga, ki ga je rodila hrvatska zemlja. Dal je narodnemu šolstvu hrvatskemu tako trdno gmotno in moralno podlago, da ga ni mogla porušiti niti silovitost Bahove vlade. Ta je podelila sicer Ilijaševiću drugo, odličnejše in dohodnejše mesto poleg latinske: Promoveatur, ut amoveatur! Njegovo službo je izročila Jarcu, ki je po takem dobil pod svojo oblast vse hrvatske šole in je že začel odrivati in izganjati narodni jezik tudi iz glavnih šol. Za njimi bi se bile vrstile kmalu tudi začetne, deželjske. Ali oktoberski diplom je odvrnil to grozno nezgodo še o pravem času od hrvatskega naroda. Bahova predrznost torej ni utegnila uničiti ali bistveno izkaziti slavnega dela Ilijaševićevega. Narodno šolstvo se je razvijalo in razcvitalo še dalje v njegovem duhu, po njegovih nazorih in pravilih. Dvignilo se je brzo na razmerno jako visoko stopinjo in hrvatsko učiteljstvo je zasedlo prvo mesto med učiteljskimi zbori vsega slavjanskega juga.

Izpiti in delitev nagrad so trajali često do jedne ure. Potem smo šli obedovat k župniku. Med obedom so se vršile brezbrojne zdravice, sklepala so se tudi pobratimstva. Pobratil sem se z vsemi učitelji, s kojimi sem se seznanil, in istotako z vsemi kapelani in z veliko večino župnikov in posvetnih gostov. Menda se

nisem čutil v vsem svojem življenju nikoli tako srečnega, kakor tod v srcu hrvatske zemlje. Živel sem zdaj v čisto narodnem zraku, med samimi istinitimi rodoljubi, ki so gojili z mano iste nade, isti strah, iste ideale. Dočim se je v Varaždinu malokomu izljubilo, da bi govoril o narodu in so se soseben meščani izogibali pred krimsko vojno vsake politike, imeli smo zdaj cel naroden parlament in pojavile so se kakor tudi v državnih zborih različne stranke. Vroči narodnjaki so bili vsi duhovniki in učitelji, z večine so goreli tudi za slavjanstvo, prijatelji Slovincem pa so bili vsi. Mnogi so kazali tudi tople simpatije za Srbe. Eden je bil celo bolj Srb nego Hrvat po svojem čutu, mišljenju in upanju. Nekateri duhovniki pa so le očitali Srbom separatizem in sebičnost, vendar so se vsi nadejali, da jih privede sila in potreba v isto kolo s Hrvati. Opazil sem o takih prilikah povsod, da se je začelo ilirsko ime pozabivati in izgublјati. Mesto njega je zavladalo če dalje bolj jugoslavensko ali pa tudi že hrvatsko. Ilirstvu je jela pešati in zatemnjevatl slava objednem z odpravo ustave, ko je odigral njegov oče svojo nekđaj tako imenitno in sijajno ulogo. Že 1853. leta, ko sem bival še na Dunaju, vem, da se je smejal ilirskemu imenu velenadarjeni, mladi Slavonec Ignacij Berlić. Če ga je kdo vprašal, kakov rojak da je, odgovoril je vselej: „Ja sam Srbin.“ Ravnotako je zavrgel to ime moj ljubimec Milan Bubanović, hotel je biti na prosto Hrvat in nič drugega. Većini pa se je priljubil kakor pravim, nazov jugoslavenski. Pismeni jezik je ohranil svoje ilirsko ime. Govorili so ga jako dobro vsi učitelji in mlajši duhovniki, starejšim je rabila še vedno latinščina in bezjaščina. Jelaćića in

Gaja so grajali in obsojali strogo mnogi moji pobratimi. Gaja so zvali stara baba. Ustrašil se je Švabe kakor zajec lovca. Vrgel je v blato narodno zastavo, ž njo pa tudi sam sebe in svojo slavo. Jelačića so imenovali njemački guslar, ker je za mladih svojih let zlagal res nemške pesmi. Trdili so sploh, da je ubil v njem avstrijski vojak hrvatskega rodoljuba. Silno so se jezili vsi narodnjaki tudi na Zagrebčane, ki so uskakovali takrat kar kupoma v nemški tabor, popolnoma pozabivši slavne dni, svečanosti in čine leta 1848. Ko sem jih ves v čudo izpraševal, kaj je naredilo ta žalostni prevrat, odgovarjali so mi do malega vsi jednako. V Zagrebu so se zbirali že pred 1. 1848. rodoljubi iz vseh koncev in krajev hrvatske kraljevine. Tam je stanoval in deloval vodnik ilirske stranke, Ljudevit Gaj s svojo gardo ilirskih pisateljev in strastnih agentov. Noč in dan nisi čul drugega nego narodne davorije, iskrene govore mladih rodoljubov, psovke, kletve, hujskanje vsakovrstnih politikov in politikastrov. Bilo je, kakor da zboruje v vsaki kavarni, v vsaki krčmi kak parlament. V tej šumni kolobociji ni bilo varno izdajati se za magjarona ali se ustiti za Nemca. Če je kdo v pijanosti kaj takega poskusil, padalo je po njem, da so mu vse kosti pokale. Nekoliko miru je prinesla v mesto vojna z Madjari, ker so spremljali mnogi rogovileži bana preko Drave. Za dolgo in krvavo vojno je nastopila splošna upehanost in trudnost, ogromne žrtve, koje je zahtevala, oslabile in pogasile so sčasoma politične strasti in tudi domoljubni ogenj. Vendar pa je ostal Zagreb še vedno središče in zbirališče vseh rodoljubov, vse narodne inteligencije. To je trajalo do absolutizma, ki je zavladal po večletnem pripravljanju

1852. leta. Takrat se je dejalo — šek! Z jednim mahom se je odpravilo vse, kar se je razvilo tekom stoletij v našem narodnem bitju. Dobili smo nemško upravo, nemško sodstvo, nemške zakone, nemške uradnike. Ali uradi se niso dali osnovati brez „Ilirov“, koje bi bila vlada najrajše utopila v kaplji vode. Razpisale so se brezštevne nove službe. Zahtevala se je zanje tako po strani tudi strokovna izobrazba, med vrsticami pa se je moglo čitati, da je glavni pogoj znanje nemškega jezika. Mladi Hrvatje, ki so dovršili pravoslovno akademijo, pa tudi taki, ki so dovršili komaj gimnazijo, prosili so službe in si poiskali protektorjev, če se ni hotelo posrečiti brez njih. Mnogi so službo tudi dobili, nekateri v Zagrebu in drugih mestih, drugi na deželi. O tej priliki, vidite, se je Zagreb izpraznil, odšlo je iz njega več sto mladih mož, ki so bili jedro narodne stranke v Zagrebu. Ostali so le špisbirgerji, popi, dijaki, upokojeni častniki, vojaki in Judje. Razun popov in boljih dijakov izginili so iz mesta do malega vsi Iliri. Že takrat se je udomačilo mrtvilo v hrvatski stolici, kajti duhovnike veže stan njihov, da ne morejo nastopati v javnem življenju tako glasno, kakor bi trebalo, da ne zamre narodni duh. Nemška birokracija je zdaj izmed vseh mest Zagreb pritisnila najhuje, najsiloviteje in tudi z največjim uspehom. Stari Zagrebčani niso bili koreniti Hrvatje nego pisana zmes raznih narodnostij, sosebno Nemcev in ponemčenih Kranjcev in Štajercev. Ti ljudje so znali dobro nemški in na tem jeziku so med sabo tudi občevali. Čitali so samo nemške knjige in novine. L. 1848. so vpili na Magjare in se delali Ilirce zato, ker je bila taka moda; Nemce je povsod že od nekaj veselila vsaka „Hetz“. Ali v

srcu njihovem ni plamenel noben čut za narod in domovino; njihov bog je bil želodec, njihova boginja polna mošnja. S tako sodrgo je Bahova vlada lahko pometala in jo vrtela, na katero stran je hotela. Zagrebčani te vrste so se že l. 1853. jeli šumno razglašati za trde Nemce in pozdravljati radostno novo ero in nemško birokracijo. Ta njihova radost je bila tem bolj resnična, ker se ji je pridružila nada, da bodo zdaj njihovi otroci zasačili lahko dobre državne službe, pa naj so tudi največji bedaki in praznoglavci. In ta nada se jim res izpolnjuje. Če se doda tej druhalii še strašno število tujih uradnikov, ki so se pritepli v Zagreb od l. 1852., potem ni čudo, da je dobilo to mesto ne le tuj obraz, ampak tudi tuj duh, tujo dušo, tuje srce. Naše glavno mesto se je tako izneverilo svojemu narodu, da vlada zdaj v mestni zbornici nemški jezik, da se šopirijo v njej nemški mameluki, ki ne znajo ali nečejo znati ni jedne hrvatske besede.

Bil sem jako radoveden, kako si mislijo moji novi znanci in bratje bodočnost svoje domovine. Skoro vse je prevzel tožen pesimizem. Bali so se, da bo Bahov sistem dolgo trajal, ker je razbita v prah vsaka opozicija v vseh deželah in si je centralna vlada tako opomogla, da s pomočjo svoje silne vojske in uprave izvrši lahko vse svoje načrte in nakane. Ta strah dokazuje, da ti možje niso bili dobri politiki. S smrtjo svete alijance in po gluposti svoje diplomacije je zgubila Avstrija glavno oporo svojega absolutizma — Rusijo. Ko je popotoval cesar po Ogerskem, prosili so ga magjarski velikaši, da bi se jim povrnila ustava. Neki dvornik je sicer bleknil: Ti gospodje se igrajo s svojimi glavami. Ali take grožnje so se zdele vsakemu

razsodnemu politiku ne le nespametne, ampak tudi prazne in smešne. V severni Italiji se je že pripravljala nova vojna. Minister Kavur je storil mojstrsko delo prvega reda, ko je potisnil Sardinijo v angleško-francosko zavezo proti Rusiji. Udeležila se je Krimske vojne in naklonila s tem najživejše simpatije francoskega in angleškega naroda sebi in vsej podjarmljeni Italiji. Hrvatski rodoljubi o svojem narodu niso baš obupali. Bili so uverjeni, da se v daljni bodočnosti politične prilike zasuknejo tako, da bo Rusija premagala vse svoje sovražnike, med njimi tudi Nemce in združila potem pod svojo oblastjo vse slavjanske narode. Ali ta misel je ostala vedno le akademična; nikomur ni prišlo nikoli na um, da bi jo pospeševal in razširjal s kakim spisom ali kako drugače. Nekako tako so ugibali bodočnost tudi moji nemški tovariši na Dunaju. Predno je prišel v šolo profesor, so pretresali često politična vprašanja. Pokazalo se je, da o bodočnosti Evrope skoro vsi jednako mislijo. Po njihovem mnenju se bodo v 100 ali več letih vse države izpremenile v narodne: Francija bo združila Romane, Prusija Nemce, Rusija Slavjane. Panslavizem, ki je zavladal v hrvatskih rodoljubnih srcih, bil je torej jako nedolžen; policiji bo treba paziti še le na njihove vnuke ali pravnuke. — Moji bratje duhovniki so razpravljali vpricho mene tudi cerkvena vprašanja in delovanje cerkvenih dostojanstvenikov. O zagrebškem nadvladiki Havliku so mi potrdili vse to, kar sem čul o njem že v Varaždinu. Pravili so mi tudi, da kaže po sklenjenem konkordatu proti vladi še mnogo večjo ugodljivost in servilnost nego pred to pogodbo, češ, da ji ne moremo biti nikdar dovolj hvaležni za velikanska darila, koja je

prejela od nje cerkev. V neki latinski okrožnici je udaril srdito po mali Sardiniji radi nje protiavstrijske politike, dejal ji je zaničljivo *regia avis* (= stržek, kraljiček). Za narodne potrebe pa se ni Havlik čisto nič brigal, še manje pa se mu je tožilo po nekdanji ustavi in svobodi. Po pravici mu je nekoliko let pozneje očital v hrvatskem saboru jekleni narodnjak Perkovac politično brez značajnost. Njegovo domače življenje pa so hvalili vsi, tudi prijatelji in sovražniki njegovi. Nравnost mu je bila čista ko zlato, služila je lahko za izgled vsej obširni vladikovini. To pa so mu duhovniki hudo zamerili, da je naselil v Zagrebu Tiroolce, njim pa očital požrešnost in pijančevanje, ki nikdar nista bili splošna napaka, nego le bolj izimek. Dekan Havliček maščeval se je jako šegavo svojemu nadpastirju radi te nezaslužene graje. Ko je prišel k njemu (menda radi birme), dal mu je prinesiti povse prost obed, dve ali tri jedi in poliček vina. To je bilo ravno toliko, kolikor je želel Havlik, da bi uživali opoludne duhovniki njegove vladikovine. Dekan in tudi drugi so se strašno smejali, ko so zvedeli, da nadškof ni bil nič posebno zadovoljen s Havličkovim obedom. Rekel mu seveda ni nič. Doma pa je dejal: Danes sem se moral skoro postiti, nisem mislil, da so moji popi tako dovtipni in domiselni! Poslej pravijo, da svojim župnikom ni več očital prezmernosti v jedi in pijači, in rodil se je pregovor: Mali Havlik je naučil velikega Havlika pameti (dekan Havliček nadškofa Havlika). Zagrebškemu škofu so delali podložniki l. 1848. še mnogo večje sitnosti in skrbi. Celibat se vsej hrvatski duhovščini nikoli ni priljubil. Ko ga je potrdil cerkveni zbor v Tridentu, zaklical je škof Drašković, rojen Hrvat:

Unam ademitis, mile dedistis — t. j. jedno ženo ste vzeli duhovnikom, dali pa ste jim jih tisoč! Tej mržnji na brezženstvo se ne more nihče čuditi, kdor pozna verske razmere v trojedni kraljevini. Tam žive zraven neoženjenih katoliških duhovnikov ne le oženjeni pravoslavni popi, ampak tudi oženjeni katoliški mašniki unijatske cerkve. Vprašanje se vzbuja samo po sebi: če smejo biti oženjeni le-ti možje, zakaj se prepoveduje to njihovim tovarišem? L. 1848. so zložili mnogi hrvatski duhovniki prošnjo in jo poslali v Rim papežu, naj bi jim dovolil ženitev in rabo slavjanskega jezika v cerkvi. O tej prošnji mi je pripovedovalo toliko mojih bratov duhovniškega stanu, da o njej ne morem dvomiti. O njej so poročale tudi novine, dasi ne vse jednako. Menda isto leto je spisal duhovnik zagrebške vladikovine znamenito knjigo, naperjeno proti celibatu. Jaz sem jo čital dvakrat jako pozorno. Priznati mi je, da mi je malokatera knjiga tako ugajala kakor ta tako radi izbornega jezika in sloga kakor radi vele-razumnega in preverljivega dokazovanja. Ime pisateljevo mi je znano, ali ga ne priobčim, ker nečem, da bi metali naši slovenski tercijali na vrlega moža svoje brezbožne anateme. Da spiše take bukve kak kranjski kapelan ali župnik, ogibali bi se ga tovariši pol ure daleč in nobeden njih bi ne hotel ž njim občevati, še manj pa se prijateljski družiti. Oblastniki pa bi ga preganjali in pestili vsaj tako, kakor so nam Gregorčiča, najbrž pa še mnogo huje. Na Hrvatskem pa je pisatelj omenjene knjige, kar je meni znano, živel povse mirno, kakor da bi bil spisal kak molitvenik. Nijeden prijatelj se mu ni izneveril. Duhovniki so se šalili: „Našel se je vendar jeden, ki je povedal svetu na vsa usta, kar

misli in si želi toliko drugih njegovih tovarišev. Škofu Havliku ta knjiga seveda ni ugajala, ali ga ni nič preganjal radi nje, k večjemu, če ga je kaj pokaral, naposled mu je popolnoma odpustil in ga sprejel zopet v svojo milost. Našel sem hrvatske duhovnike tudi v drugih rečeh mnogo bolj odkrite in svobodomiselné, nego sem pričakoval. Razpravljali smo včasih dogme in verska vprašanja s kritičnimi opomnjami, ki bi bile gotovo silno razsrdile vsakega zelota in fanatika. Čul sem od gospodov razne male sumnje in rahle dvojbe. Nekaterikrat sem se nameril celo na racijonaliste, ki pa so se skrbno čuvali, dajati ljudem kako pohujšanje. O tem so bili vsi uverjeni, da je krščanska vera med vsemi najbolja in največja dobrota, kojo je prejelo človeštvo od previdnosti božje. Istotako nijeden ni dvomil, da ohrani nje jedro — ljubezen do Boga in do bližnjega — za vse veke svojo veljavo. Inovercem izkazujejo hrvatski duhovniki resnično strpljivost in le malokateri je trdil, da se more samo rimski katoličan izveličati. Zvedel sem za več svojih pobratimov, da jih sklepa tesno in toplo prijateljstvo s pravoslavnimi popi. Često sem se čudil veliki izobraženosti, katero so si pridobili mnogi hrvatski mašniki z marljivim in pozornim čitanjem. Poznali so spise francoskih socijalistov in komunistov, „Savojskega vikarja“, „Razvaline palmirske“, Voltérja, Rusóta, Monteskiéja, Bajr'na, Maki-javelija in vse boljše klasike svetovne literature. Nekoji so se izvežbali prav dobro v poljskem in češkem jeziku. Skoro vsi so imeli in čitali po več pobožnih slovenskih knjig. Mnoge je veselila domača zgodovina in Kukuljevičev arhiv si je našel po župniščih dosti prijateljev. Trije gospodje so prebirali celo latinske

klasike o prostih urah. Eden je znal na pamet večino Horacijevih pesmi. Sploh sem zapazil, da se bavi do malega vsak bolj nadarjen duhovnik kolikor toliko s kako znanostjo in občenem z leposlovjem. V Božjakovini sem slišal prvi pomenek o Štrosmajerju. Pravil je o njem Havliček, isti, ki sem ga malo prej omenil. On ga kar ni mogel prehvaliti, obžaloval je samo to, da stoluje v Djakovu, ne pa v Zagrebu, kjer bi zdaj takega vladike najbolj potrebovali. Štrosmajer ni le vnet dušni nadpastir, ampak tudi rodoljub prvega reda, Ilir in Slavjan od nog do glave. Z duhovniki neče blebetati po latinski, kakor je po drugod navada, on občuje z vsemi stanovni na narodnem jeziku. Mlajše župnike, kapelane in bogoslovce opominja o vsaki zgodni priliki, da je njih sveta dolžnost ljubiti svoj narod, svoj jezik, pospeševati narodno književnost. Pa kako dobrotljiv je ta mož! On hrani in oblači brez števila siromakov, za nadarjene, uboge dijake pa skrbi bolje nego kak bogataš za svoje otroke. Z izobraženimi znanci se pogovarja najrajše o sredstvih, kako bi se dalo pomagati narodu in domovini. Glavo ima polno velikih načrtov, Hrvatska sme pričakovati od njega več dobrega, nego od vseh drugih cerkvenih poglavarjev skupaj. Teko mu obilni prihodki, katerih pa ne zapravlja kakor drugi velikaši, nego jih hrani in zbira za potrebe ubogih trpinov in ljubljenega svojega naroda. Vsi znanci njegovi priznavajo, da po svojih sposobnostih in vednostih prvači med vsemi izobraženci vse prostore slavonske zemlje. Pridigati in pripovedovati zna tako krasno, prisrčno in mično, da bi ga človek ves dan poslušal pozabivši jed, pijačo in spanje. In tako je dobila tudi naša domovina svojega Hrizostoma —

Zlatousta. Pozneje sem čul pogostoma jednako hvalo iz ust drugih duhovnikov, ki so poznali še druga dobra svojstva Štrosmajerjeva, n. pr. da deli rad svoje do-brote na skrivnem, da ne ve nikoli levica, kar daje desnica, da odpusti precej vsako sovražnost in vsako razžaljenje i. t. d.

O rodoljubju hrvatskih duhovnikov moram še katero povedati. Da je mnogo večje od rodoljubja slovenske duhovščine, ni nič čudnega, če se pomisli, da so do 1848. l. ječali Slovenci v duhomorni šoli Meternihovi. Z denarjem, katerega so nekateri dovolj imeli, so naši cerkveni gospodje kaj slabo podpirali brate Hrvate, boreče se zoper Magjare. Tudi za našo posvetno lite-raturo se niso brigali. Prešerna so zaničevali, njegove pesme so bile mnogim „Sauglockenläuten“. Več uspeha je dosegel Koseski. Njegova retorika, patos, distihi, ponosne misli njegove so vzbudile in vnemale narodni duh v vsej mlajši duhovščini, ki jih je čitala, ali po tisti okrožnici na Dunaju zbranih škofov je ta živi ogenj kmalu ugasnil skoro brez nasledkov. Jaz mislim, da na vsem Kranjskem ni ostalo do 1855. leta niti 50 duhovnikov odločnih pristašev narodne stranke. Na Hrvatskem se je udeležila narodnega gibanja leta 1848. vsa duhovščina in tudi konservativni Havlik. Nikdar se ne izve natanko, kako silne žrtve so donašali tisto leto hrvatski župniki in kanoniki na oltar domovine. Mnogi so dali vse, kar so imeli; njihova je ostala komaj miza, za katero so kosili, in postelja, na kateri so počivali. Gotovina, zlatnina in srebrnina je iz mnogih župnišč popolnoma izginila, nekateri gospodje so se celo znatno zadolžili, da domovini pomorejo s posojilom. Več župnikov mi je zatrnilo,

da čutijo še 1855. l. udarce leta 1848. in da preteče še kakih deset let, dokler se povse oporavijo. Po sramotnem porazu Bahovega sistema zahtevala je domovina od duhovščine novih žrtev, trebalo je dajati za jugoslavensko akademijo in za hrvatsko vseučilišče, koja zavoda je ustvaril veliki duh djakovskega vladike Štrosmajerja. In kanoniki, župniki in kapelani hrvatski se tudi zdaj niso oglušili domovinskim potrebam. Podpisavali so, kolikor so mogli, in često tudi več nego so zmogli tisti trenutek, ko jih je doletel klic na pomaganje. Darovi po sto, dvesto goldinarjev so bili povse navadni. Po razglasu oktoberskega diploma in povratu ustave prebudila se je tudi slovenska duhovščina in se oduševila za svoj narod in njega napredek. Osnovale so se vsakovrstne družbe in naprave, ki se niso dale zastonj urediti in vzdržavati. Treba priznati, da je tudi naše duhovništvo često globoko poseglo v žep, da pomaga narodnim zavodom. Ali svojim hrvatskim bratom se vendar ne more primerjati niti po iskrenosti svojega rodoljubja, niti po požrtvovalnosti svoji. Razloček je kakor 10:100. Če da za kak naroden namen slovenski duhovnik 10 kron, dal bi jih njegov hrvatski tovariš za enak namen 50 ali pa še več. — Dandanes duhovniki in učitelji izmed vseh stanov najbolj podpirajo in pospešujejo hrvatsko literaturo. In oni knjige in časopise tudičitajo, kar se o inih izobražencih često ne more trditi. Ali s tem se odlikujeta ta dva stanova že od nekdanj v vseh slavjanskih deželah. L. 1855. sem našel pri vseh hrvatskih župnikih „Katolički list“ in „Gospodarski list“, pri večini „Neven“, marsikje pa tudi še službene „Narodne novine“ in včasih celo „Srbski dnevnik“. Skoro vsa

druga hrvatska gospoda v mestih in na deželi pa je dobivala in prebirala le dunajske časnike in druge nemške literarne pomije. Sosebno se ji je prikupila „Augsburger allgemeine Zeitung“, odkar je zvedela iz novin, da je ta stokrat podkupljeni list glasilo nemške inteligencije. Hrvatska duhovščina, prišedša iz ilirske šole, pa se je zanimala čedalje bolj tudi za cerkveno umetnost. Njeni predniki so bili pošteni ali malo preveč patrijarhalni možje. V gimnaziji in v semenišču so se učili po šolskih knjigah in predavanjih, druge knjige niso nobene čitali. Poslani na deželo so se kmalu popolnoma pokmetili ne le v vedenju, ampak nekoliko tudi v drugih rečeh. Nosili so n. pr. težke, močne črevlje, ki so šli jednako na obe nogi. Teh črevljev in njih gosposkih naslednikov se spominjajo v Samoboru do današnjega dne. Hrvatje sploh pripovedajo mnoge jako zabavne priče in pravljice o svojih starih župnikih, to je o tistih, ki so zdelali šole pred l. 1830. Kaj in kako so pridigali, pravili so mi često mlajši duhovniki sami. Nekateri teh starcev sem poznal tudi jaz. Blizo Lupoglava sem poslušal cerkven ogovor, ki se je delil na dve polovici. V prvi je župnik karal in psoval župljane, zakaj mu niso ubranili škode, kojo mu je delal na polju in travniku pretekli teden pastuh (= žrebec), ki je ušel nekemu iz staje! V drugi polovici je pa našteval grehe tuje kuretine, ki zahaja na njegov zelnik mulit salato in drugo koristno zelenjavo . . .

Za lepoto hiše božje so se nekdanji župniki kaj malo brigali. Na popravo se je mislilo še le, kadar so slike povse obledele, kipi strohnili, oltarji razpadli in je cerkev razdejala strela ali pa se je od sta-

rosti sama porušila. Popravila so plačevali grajščaki. Ako je bil kak bogat plemenitaš izobražen in ob enem pobožen, skrbel je tudi za cerkev in njeno opravo, da se je nahajalo vse v najlepšem redu. Ali takih grajščakov ni bilo mnogo. Meščani in tržani so popravljali cerkvene zgradbe in reči o svojem strošku. I njihove cerkve so bile zvečine strašno zapuščene in zanemarjene. V Zagrebu sem kar ostrmel o krasoti in veličastvu stolne cerkve. Kar nisem se je mogel nagledati, ostal sem v njej gotovo dobro uro. Ali v drugih cerkvah zagrebških nisem opazil nobene posebne lepote in umetnine. Tista sv. Marka takrat (1855. l.) še ni bila prenovljena po starem slogu. Izmed vseh sta se mi zdeli najgrši cerkvi v Jaski in Samoboru (1858). V Jaski je bil cerkven tlak tako razbit, grapast in poln kotanj, da bi si bil nepazljiv človek lahko nogo zlomil. Na steni je visela samo ena, precej nečedna slika in cerkvena zastava je bila gnjusno zakrpana. V Samoboru pa so imeli župnika, ki ga je razun nebrižnosti za cerkev dičilo tudi to srednjeveško svojstvo, da je bil velik sovražnik narodnim šolam. Trdil je proti vsakomur in tudi proti vladi in njenim zastopnikom, da je šola potrebna in dobra samo za gospodo, za kmeta pa je huja nego strup, kuga in ogenj. Kadar bo znal „muž“ čitati in pisati, pokaže figo cerkveni in deželski gosposki. Takrat neha vsa pokorščina, najgrozovitejšim puntom ne bo konca in kraja. Moji novi pobratimi so mi bridko tožili, koliko silnih skrbi, trudov in stroškov jim bo treba prebiti in zmagati, predno popravijo vse neoprostne zamude svojih priprostih prednikov. Kjerkoli smo ogledovali kako cerkev, povesod so župniki in kapelani sklepali roke, prijemali se za glavo in

naštevali nujno potrebna popravila, kojih se morajo lotiti. Marsikje bi trebalo prezidati cerkev in zvonik, omisliti nove zvonove, predelati oltarje, prenoviti slike in podobe, kupiti lepšo cerkveno posodo, opravo in obleko. Popravljalo se je mnogo že od 1850. leta in ta lepa skrb za cerkve niti pozneje nikoli ni opešala. Popotnik vidi zdaj na dostih krajih ne baš razkošne, ali čedne, za božjo službo popolnoma prikladne cerkve. Zginile so z lec tudi nekdanje ultrapopularne pridige, za katere se ni bilo treba pripravljati. Zdaj so se duhovniki sploh mnogo trudili, da si sestavijo poučljive, zanimive, na vse plati pravilne ogovore. Poznal sem več pridigarjev hrvatskih, ki so se mogli kosati z najboljšimi slovenskimi. Duhovniki Havliku niso nobene reči tako zamerili, kakor njegovo prijateljsko drugovanje z glavnimi zastopniki absolutizma in germanizacije. Sami so ostali tega greha povse prosti od konca do kraja. Dasi so mislili, da Bahov sistem ne pogine kmalu, se vendarle niso dali premotiti, da bi delali ž njim kompromise in se mu poklanjali. Če so dobili kako povabilo od nemškega urada ali kako vprašanje od nove davkarske komisije, vrgli so dopis v omaro in največkrat niso ničesar odgovorili, tudi taki, ki so znali dobro nemški; rok, izročen v povabilu, so zanemarjali. Uradi so bili zvečine tako pametni, da jih zato niso kaznovali. Poslali so jim ob priliki kakega pandurja ali drugega službenega človeka, da jim je povabilo raztolmačil po hrvatski in ponovil. Potem so seveda prišli in stvar se je rešila povoljno za obe stranki. Neki župnik pa je vendar odgovoril tudi nemškemu povabilu, ki ga je prejel od davkarske komisije, katera se je zvala po nemški „Steuererhebungs-

commission“. Pisal ji je takole: „Slavna porez povečava juća komisijo! Dobil sem iz Vašega urada nekako pismo, pisano s prečudnimi črkami na nekem prečudnem tujem jeziku. Beračev pri nas vse mrgoli v novi eri, kateri pa s tem nikakor nečem jemati slave. In tako je prišel k meni tudi nekak kalfa (= rokodelski pomočnik), ki je bil tujec, ali je znal tudi hrvatski. Temu kalfi pokažem vaš dopis in, oj sreče, on ga je razumel in mi ga preložil na naš narodni jezik. Zdaj sem zvedel, da zahtevate vi, slavna porez povečava juća komisijo, od mene veliko denarjev, katerih nimam in vam jih torej ne morem plačati. Z največjim spoštovanjem vaš ponižni sluga župnik I. I.“ V uradu so se strašno smejali njegovemu zabavljivemu prevodu besede „Steuererhebungscommission“. Predstojnik je bil pameten mož in ga zato niti pokaral ni, ali plačati pa je moral trikrat več davkov nego preteklo leto! . . .

Popotujoč po Slovenskem sem povsod povpraševal, če se je kdaj pridigalo, da moramo ljubiti svoj slovenski narod in slovenski jezik. Vsi ljudje so mi odgovorili soglasno, da kaj takega v cerkvi niso nikoli slišali. V Novem mestu je govoril na leci naroden gospod o misijonarjih, ki obračajo pogane na pravo vero v tujih delih sveta. Dejal je, da se odlikujejo med njimi posebno tudi naši kranjski misijonarji. Zakaj pač ni rekel slovenski? Mislím, da od strahu, ker bi ga mogli zli jeziki natolcevatí, da se bavi v cerkvi s politiko! Neki kanonik, čigar ime je bilo podobno mestu v sveti deželi, pa je bleknil na prižnici celo nepremišljene besede, da rodoljubje ni nobena zasluga pred Bogom! Mora se priznati, da vladajo v hrvatskih vladikovinah in krajih drugačni, duhu našega veka

bolj primerni in torej pametnejši nazori. Pri sv. Matiju, ki spada v kastavsko župnijo, sem slišal pridigo našega rojaka, dičnega J. Volčiča, ki je do malega celo uro priporočal svojim poslušalcem ljubezen do hrvatskega jezika, hrvatskega naroda, hrvatskih šeg in navad, hrvatske nošnje, hrvatskih pesmij in veselic. Ljudje so ga poslušali tako zvesto, da nihče ni zakašljajal ali kako drugače motil ogovora; vladala je taka tišina, kakeršne nisem zapazil še nikoli v nobeni cerkvi. Po maši so se poslušalci živahno razgovarjali o Volčičevi pridigi, trdili so v en glas, da tako razumne pridige niso še nikoli čuli. Trdno so se je spominjali še deset let pozneje ter je niso mogli prehvaliti. Večkrat sem čital v novinah, da sveto pismo ne zapoveda in ne priporoča nikjer ljubezni do naroda in domovine. Tako se trdi menda iz nevednosti ali pa iz zlobe in rimavsarske brezsrčnosti. 1855. l. sem čul jako domoljubno pridigo v Ivaniću na potu v Slavonijo. Duhovnik je povedal več stavkov iz svetopisemske knjige o Makabejcih, ki so se mi zdeli tako rodoljubni, novodobni, gánljivi in resnični, kakor da so posneti po kakem govoru vladike Štrosmajerja ali vzeti iz kakega poštenega narodnega glasila. Tudi ta pridiga je naredila preodličen dojem v vsem občinstvu, ki jo je slišalo. Nekdo se je gromko oglasil pred cerkvijo: Tako pametne pridige še nisem nikoli čul. Ta gospod bo še škof!

Svoje ljube pobratime, duhovnike in učitelje moram pohvaliti sploh, da ni v društvenem življenju niso govorili po nemški drugače nego v skrajni sili in nikoli ne na javnih mestih. Ko sem bil v Zagrebu, sem šel kositi v slovečo gostilnico „pri Jagnjetu“. V njej ni znal noben služabnik hrvatski. Jaz in trije

duhovniki nismo hoteli nemškovati, zahtevali smo jedi, pijače in račun po ilirski. Krčmar pokliče na pomoč sobarico, ki je bila Hrvatica. Ostala je v obednici, dokler smo odkosili. Tudi v kavarni sem našel dva župnika, ki sta zahtevala hrvatski račun. Povedal jima ga je lep dečko, ki je govoril prekrasno ilirščino. Rodil se je in odrasel je na Dunaju. Služil je v gostilnici, kamor so zahajali veseli srbski dijaki. Od njih se je naučil tudi on srbski, kar mu je mnogo koristilo. To znanje mu je pomoglo, da je dobil izvrstno službo v Belemgradu, kjer je ostal poldrugo leto in bi bil ostal še dalje, da mu ni umrl gospodar. Ilirska doba je vzgojila torej rodoljubne duhovnike, da si boljih patrijotov skoraj ne morem misliti. Ali ta duh ni trajal dolgo. Preživel je Bahovo dobo in pozneje še nekoliko let, že okoli l. 1870. pa je jel hirati, premda je vladala hrvaščina v vseh šolah in uradih in si je priborila zemlja znatno avtonomijo. Vzroki tej žalostni prikazni so mi znani, ali jih ne bom popisoval. Po dolgem presledku sem prišel l. 1891. zopet v Zagreb. Tudi ta pot sem ostal „pri Jagnjetu“. Blizo mene je kosilo šest mladih duhovnikov. Med sabo so se pomenkovali seveda po hrvatski. Po dovršenem obedu pa so jeli klicati: Kellner, zahlen! Nobeden izmed njih ni izpregovoril s krčmarjem in z njegovimi ljudmi nijedne domače besede! Jednako preziranje narodnega jezika sem zapazil tudi v prodajalnicah: vsi kupci, duhovniki in neduhovniki so hoteli pokazati, da znajo nemški!

Zadnje dni, predno sem odšel iz središča banovine v Primorje, gledal sem otroško igro, ki me je zanimala kot signum temporis tem bolj, ker v Varaždinu nisem

videl do malega nobene zabave hrvatske dece. Ne daleč od Božjakovine se je nahajala redka hosta, menda hrastova. V njej je otrok vse mrgolelo. Napotil sem se k njim in jih vprašal, kaj delajo. Dejali so mi, da se igrajo „tabor“ (= vojno), pri nas bi rekli „vojake“. Bojevali so se Hrvatje s „Švabami“. Ali prikazala se je kmalu težka neprilika. Vsi dečaki so hoteli biti Hrvatje, Švaba nijeden. Trebalo je vadljati. Nabrali so puček slam, pol je bilo kratkih, pol dolgih. Kdor je potegnil kratko slamo, pristopil je k hrvatski vojski, kdor dolgo, pahnili so ga med Švabe. Mična borba se je zvršila s porazom švabske vojske. Zmagovalci Hrvatje so premagane sovražnike kruto preganjali, pehali, suvali in otepali s šibami. Na igrališče pride tudi tamošnji učitelj. Vprašam ga, kdo je naučil otroke te igre, kajti ni se mi zdelo verjetno, da bi bil tak „tabor“ starega izvira. Odgovori mi, da je igra stara, ali predelana poleg prilik in po sedanjem okusu. Nekdaj so se v tej igri vojskovali kristijani in Turki. Leta 1848. so jih zamenili Hrvatje in Magjari. Ker pa nas hočejo zdaj ponemčiti, rekel sem svojim šolarjem, naj puste odslej Magjare na miru in naj se bijejo rajši s silovitimi Švabami. V stare čase je bilo na Hrvatskem vse polno vojaških iger, ker naš narod več sto let ni smel odložiti orožja radi turških razbojnikov. Odkar pa je zavladal v deželi mir, izgubile in pozabile so se te igre. To, kar ste tu videli, je le boren ostanek nekdanjih vojaških iger, ki so bile prava in dobra vaja za resno bojevanje. Čez kakih 50 let morda ne bo ne sledu več niti temu zadnjemu ostanku. Vrlega učitelja sem zahvalil za to pojasnitev, ali obšla me je groza, če sem pomislil, kako bi se mu godilo, ako bi izvedel

za igro „tabor“ nemški beglerbeg Švab v Zagrebu. Doletele bi ga brez dvojbe neskončne preiskave in obravnave in naposled morda celo odpust iz službe in ječa.

Pretekla dva meseca sta mi dala dovolj prilike, da proučim in spoznam bistvo in ves pomen ilirskega gibanja. Mnogi smatrajo za glavno stvar, da je Gaj odbral za hrvatski pisмени jezik štokavsko narečje in po tem potu zjedini Hrvate s Srbi. Druga glavna zasluga, ki se pripisuje Ilirom, pa je ta, da so branili in srečno tudi obranili samostalnost hrvatske kraljevine, kojo so hoteli Košut in njegovi pristaši razkrojiti na nekoliko magjarskih županij. Resničnost in znamenitost teh dveh zaslug se ne daje izpodbiti in utajiti, vendar je ilirsko gibanje pomenilo še mnogo več, namreč splošen prepород vsega duševnega življenja hrvatskega. Vzbudilo je novo, svežo poezijo, ki je v nemala Hrvate za narod, dom in svobodo. Udarilo je čvrsto podlago narodnemu slovstvu sploh, najprej novinarstvu, potem tudi zgodovini in vsem vedam, ki se ž njo vežejo. Uvedlo je po ukazu Jelačićevem narodni jezik v vse šole in urade. Osvobodilo je kmeta hrvatskega sužnjosti, tlake in desetine. Sprožilo je plodno misel, da treba uvesti narodni jezik tudi v vso božjo službo katoliške vere v trojedni kraljevini. Ilirstvo je provzročilo brezštevilne shode, na kojih so se pretresala vsestranski narodna, politična, društvena, pa tudi verska in znanostna pitanja. Ilirstvo je z mogočnim glasom priklicalo iz političnega mrtvila hrvatski narod. Dalo mu je narodno zavest, narodni ponos, narodno vseslavjansko ljubezen, pa tudi narodno mržnjo na vse zatiralce njegove in njegovih bratov. Ilirstvo je

naučilo Hrvate, da so začeli samostalno misliti in pre-
sojati objektivno vsa narodna in sploh človeška vprašanja.
Vnemalo je v njih veselje do čitanja, navdušenje za
prosveto in napredek. Ko je priobčil Tkalac svoj
životopis, v kojem je našteval slavne pisatelje, katere
je čital, dejali so mnogi bralci: „Ta človek se malo
preveč hvali.“ Ali Tkalac se gotovo ni lagal, on ni
bil nikoli bahač. Pa saj so čitali iste pisatelje tudi
drugi Iliri. Šekspir, Valter Škot, Rusó, Voltêr, Cervantes,
Kamoes, Dante, Taso, Goete, Šiler, Herder, Lesing in
drugi so bili dobro znani tudi Čepuliću, Kukuljeviću,
Bogoviću, Ivanu Mužuraniću, Utješenoviću in še
mnogim drugim rodoljubom. Ilirstvo pa je po-
speševalo tudi narodno nrvnost. Zahtevalo je od mla-
dine živo delovanje za ideale, odvrčaje jo od lenobe
in pohajkovanja. Zahtevalo je resničnost v mišljenju,
govorjenju in dejanju, z jedno besedo: značajnost. Med
pravimi Iliri bi bil iskal zaman kruhorcev, lizunov,
vohunov in ovaduhov. Vsi Iliri so bili navdušeni za
svobodo, za svobodno misel, svobodno besedo. Ali
svoboda jim ni pomračila pameti in razuma kakor
nemškimi liberalcem. Nemški svobodnjaki so sploh
zametavali vsako vero in so bili zvečine tako zaslep-
ljeni, da so tajili krščanstvu vsako zaslugo za človeštvo.
Svobodomiselni Iliri so se razlikovali od teh napuh-
njenih tepcev kakor noč in dan. Celo tisti, ki so se
kazali v verskih rečeh racijonaliste, govorili so z naj-
večjim spoštovanjem o krščanstvu in Kristusu. Smatrali
so to vero za največjo blagodat, katero je podelil
neskončno usmiljeni nebeški oče ubogemu človeškemu
rodu. In vsi tisti, katere sem poznal, izjavili so o vsaki
priliki, da bi dali za krščansko vero, če bi trebalo,

radostno svojo dušo in zadnjo kapljo svoje krvi. S takimi racijonalisti je lahko občeval tudi najtrdnejši dogmatik, ne da bi mu vest le količkaj očitala. Iliri so bili zvečine mladi ljudje, idealisti, ki niso iskali dobička in niso hrepeneli po posvetnem blagu. Največje veselje so čutili, kadar so pridobili novega uda svoji stranki. Kadar pa se je pojavila kaka nova zanosna davorija ali nova ilirska knjiga, bil je to velik praznik, ki so ga slavili z oduševljenjem vsi Iliri: prepevati novo davorijo, čitati novo ilirsko knjigo, smatralo se je za najsvetejšo dolžnost vseh pristašev ilirske stranke. Na telesne svoje potrebe so ti zamaknjeni narodnjaki kaj malo mislili. Mnogi niso imeli, kamor bi položili svojo glavo, in niso vedeli, če bodo jutrnji dan kaj uživali ali nič, in vendar jih ni zapustila nikdar dobra, ilirska volja. Pravili so mi, da je sedem mladih Ilirov imelo za kosilo vsega skupaj le 16 starih krajcarjev. Kupili so si kruha in sadja, vendar pa so bili tako zadovoljni s svojim obedom, da so prepevali po njem ves popoldan in ves večer svoje ilirske davorije in so zatrjali vsi, da tako srečnih dni to leto še niso učakali mnogo. To se razumeje samoobsebi, da se je vršilo v narodnem taboru najobširnejše gostoljubje. Imovitejši udje ilirske stranke so gostili po cele tedne in včasih tudi mesece svoje ubožne brate. Ilirstvo je nakladalo privržencem premnogo žrtev, dohodkov pa je dajalo prav malo, največkrat nič. Vodnik vsega gibanja, Gaj se je nahajal često v hudih denarnih neprilikah. In naš rojak Stanko Vraz, ki je bil med prvaki v ilirski stranki, dostikrat ni vedel, če bo mogel obedovati ali večerjati o svojem strošku. Največji dohodek, ki ga je imel na Hrvatskem, je bilo 500 goldinarjev na leto. Pa ga

vendar ni čisto nič težila tolika beda, in jednako junaški so prenašali svojo revščino tudi vsi drugi Iliri. Izpolnila se je sveta beseda, da človek ne živi samo ob kruhu. Hrvatski rodoljubi so z gorečim srcem hrepeneli po idealih, ki so bili glavna hrana njihove duše, poleg koje so pozabili brez bolečin in težav svoje telesne potrebe. Njih geslo se je glasilo: Sursum corda! Vsi oduševljeni za pravico in resnico, za blagobit domovine in naroda, za prosveto in napredek niso utegnili in marali misliti na pozemeljsko gorje, na brezštevilne toge in nadloge, ki obremenjujejo in ostrupljajo človeško življenje od pisane zibelke do črnega groba . . .

III.

**Bah hoče ponemčiti Hrvate s pomočjo
birokracije.**

Njen duh, značaj in šušmarstvo.

Zapreke germanizaciji.

Leta 1855. se je Bahov sistem na Hrvatskem že povse utrdil in ukorenil. Ban Jelačić je vladal le po imenu, največjo oblast v deželi si je prisvojil podpredsednik najvišjega deželskega sodišča, Švab, ki je bil glavni agent in zaupni mož dunajske vlade. Namesto voljenih uradnikov sedeli so v pisarnicah nemški birokrati, ki so bili po rodu zvečine Slovenci, ali se niso dosti zavedali svoje narodnosti in so rabili v vseh službenih poslih nemški jezik. Uveljavili so se v vseh strokah in nemški zakoni in običaji. Razun pravoslovne akademije, ki se je že zdavnaj ponemčila, zavladal je nemški jezik v vseh srednjih šolah in je silil že tudi v nižje in najnižje in celo v zasebne. Vse šolstvo se je podvrglo sedaj nadzoru doktorja Jarca, ki je bil tako široke vesti, da je prevzel tudi nadziranje pravoslavniških učilnic, seveda s to nalogo, da sčasoma tudi njih ponemči. Upravljalo, sodilo in gulilo se je zdaj v vzhodni polovici države ravnotako, kakor v tistih deželah, ki so spadale k nemški zavezi in se imenovala radi tega „deutsche Erbländer, deutsche Kronländer“. Vse javno življenje se je vršilo po zapovedih, željah in trmah vsemogoče birokracije, koje glava, duša in srce

je bil Korošec Švab. Po rodu je bil trd Nемеc, dasi so ga imeli mnogi za Slovenca, ker je znal nekolicino slovenskih besed. Od prirode ni prejel dosti sposobnostij, razum mu je bil jako plitev, hvalili pa so njegov spomin. Po svojem značaju pa je bil birokrat, prebogato obdarjen z vsemi svojstvi, ki so znak in lastina te svojati. Napuh mu ni poznal nobene mere in meje, nobenega obzira. Delal se je strašnega avstrijskega rodoljuba. Po njegovem mnenju je bil vsak podložnik habsburške dinastije izdajalec, ako se ni smatral za Avstrijanca in samo za Avstrijanca. Češko, ogersko in hrvatsko in drugo rodoljubje mu je bilo odpad od države. Švab je zaničeval vse nenemške narode, najbolj pa Slavjane. Hrvate je imel za barbore, jednake Turkom in zamorcem, po npravni in politični vrednosti. Švab je prvakoval med tistimi birokrati, ki so dali besedi panslavizem nov pomen. Prej se je mislilo, da pomenja panslavizem dejansko težnjo, združiti vsa slavjanska plemena v jedno skupino pod dinastijo, ki vlada rusko državo. Tak panslavizem mora priznati vsak avstrijski pravoslovec za politično hudodelstvo, za veleizdajstvo. Po Švabovem nazoru pa je pristajalo ime panslavist vsakemu, ki je ljubil svoje rodno slavjansko pleme. Češki rodoljubi so mu bili vsi panslavisti, tako tudi hrvatski. Trebalo jih je torej preganjati kot politične zločince, kot avstrijske veleizdajnike. Tako so razumevali po njegovem izgledu besedo panslavizem tudi vsi drugi višji birokrati, med koje je spadal tudi naš šolski nadzornik Jarc. Švabu se je zdel že pogovor na narodnem jeziku sumen in nevaren. Ako je čul za kakega profesorja ali uradnika, da občuje s hrvatskimi rodoljubi in se pomenkuje ž njimi po ilirski, nategnil

je obraz v birokratične gube, povzdignil desnico in zakričal z grozečim glasom: „Dem trau' ich nichts!“ Take grešnike si je pridno zapisaval v posebno knjižico, koju si je bil omislil za svoje politične poizvedbe in ovadbe. V to črno knjigo je zapisal tudi našega rojaka goriškega Slovenca Arcota samo zato, ker je govoril s Hrvati po hrvatski in se je smejal „so höhnisch“, ako je kdo vpricho njega dokazoval potrebo in korist nemškega službenega jezika. Švab je imel vohune po vsej hrvatski deželi, ki so mu poročali o javnem mnenju in ovajali „panslaviste“. Po teh poročilih zapičilo se mu je v glavo trdno uverjenje, da snujejo hrvatski in srbski rodoljubi nekako južnoslavjansko kraljestvo in da razširjajo to misel in nakano po vsej zemlji posebni agenti, ki so dobro preskrbljeni z denarjem. Švab je poslal vsem podrejenim sodnim uradom strog ukaz, da morajo skrbno zasledovati take rovarje in mu nemudoma o njih poročati. Na več krajih so me svarili moji prijatelji, sodni uradniki, naj ne kažem preočito svojega narodnjaštva, ker bi me Švabovi vohuni lahko prijeli in poslali zvezanega v Zagreb. In res se je zgodilo, da je zvedel Švab moje politično mišljenje in delovanje v reški gimnaziji. Nadzornik Jarc je povedal mojemu ravnatelju Vidicu, da ga je ustavil Švab v Zagrebu sredi trga in mu rekel, „kako more trpeti v službi takega rogovileža, kakor je učitelj Trdina. Ta človek pridiga svoje panslavistične dogme brez bojazni vsakomu, kdor ga hoče poslušati, šolsko mladino je že popolnoma okužil.“ Ko je Švab slišal, da Ogrji in Hrvatje nove nemške uradnike imenujejo „Bahove huzarje“, se je dobrovoljno namuznil in dejal: Ta primera sama po sebi ne bi bila slaba, huzarji so bili že od

nekdaj hrabri in rezki avstrijski vojaki, ki so dosegli lepe uspehe na vseh bojiščih, ali ti vojaki so bili od prvega do zadnjega vsi jednaki, brez izimka junaki od pet do glave. Med Bahovimi huzarji pa se nahajajo premnogi maroderji in celo nekogi — kozaki! Maroderje je imenoval Švab tiste podložne uradnike, ki so pač izpolnjevali svoje uradne dolžnosti ali se niso navduševali za nemštvo, še manje pa za nemško propagando. Očital jim je pri vsaki priliki s trpkimi besedami ta nedostatek nemškega rodoljubja, nemškega ponosa in avstrijskega poklica. Za kozake pa je smatral vse slavjanske narodnjake brez razločka plemena; najbolj sumni, zoperni in nevarni so se mu zdeli Čehi že zato, ker so se med sabo le po češki pogovarjali. O Hrvatih ni imel Švab nobenega pojma. Zanimal je odločno, da bi se nahajalo med njimi kaj veleizobraženih mož. Govoril je, da najzadnji nemški diurnist prekaša najprvega hrvatskega jurista. Vprašal je včasi: Kaj je hrvatska inteligencija? In odgovarjal: Ein pisl Kuchellatein und sehr viel panslavistischer Schwindel! Po njegovem mnenju bi morali Hrvatje na golih kolenih Boga hvaliti, da jim je poslal nemške uradnike, ki jih bodo naučili pravega reda, pameti in napredka. Ponemčenje vsega hrvatskega naroda se je zdelo Švabu največja blagodat, ki more doleteti Hrvate. Po njegovi misli se utegne to doseči v kakih 40 ali 50 letih, kajti bo vsak le količkaj razumen Hrvat spoznal velikansko korist in čast nemškega materinskega jezika.

Švab je bil uverjen, da bodo Hrvatje, predno preteče sto let, na vseh trgih svojih mest postavljali veličastne spomenike na čast in slavo ministru Bahu in njegovim pomočnikom, ki so jim pokazali in odprli

vrata v sveti hram nemške vede, nemške prosvete, nemške pravičnosti!

Med starejšimi birokrati je imel ta bornirani germanizator dovolj somišljenikov, ob strani so mu stali in pospeševali, kolikor se je dalo, njegove nazore in namere do malega vsi predstojniki raznih uradov, med kojimi je bilo tudi nekoliko rojenih Hrvatov. Med najznamenitejše pa treba vsekako prištevati pl. Strangfelda, Rulica, Šmida in Ulepiča. Strangfeld se je bil rodil in vzgojil v Ljubljani. Slovensko narečje tega mesta je govoril povse dobro, dasi mu ni bilo materinski jezik. Strangfeld se je smatral vedno za trdega Nemca, slovenske rodoljube je sovražil ravno tako srdito kakor hrvatske in češke. Po njegovi glupi misli je bilo vse slavjansko gibanje v Avstriji mojstersko delo ruske politike in ruskega rublja! Rusijo je imel za največjo sovražnico vsemu človeštvu, ali se je nadejal, da jo krimska vojna oslabi in polomi za vse veke. Nasproti avstrijski vladi je o vsaki priliki kazal pasjo servilnost, ali ji ni mogel nikoli oprostiti, da ni napovedala tudi ona Rusiji vojne. V svoji službi se je vedel Strangfeld jako nepriljudno in osorno, med podložnimi uradniki ni imel nobenega privrženca, med tovariši nobenega prijatelja. Nemškutarji so ga črtili ravno tako kakor narodnjaki. Kjerkoli se je prikazal, so oboji pobegnili, da jim ni bilo treba ga pozdraviti. Strangfeld je spadal med najhujše sovražnike hrvatskega naroda in med najbolj antipatične Bahove huzarje. O njem se je moglo reči po pravici: *Guarda e passa!*

Višji sodnik Rulic je bil sin slovenskih roditeljev. Zibka mu je tekla na Koroškem. L. 1848. je zaigrala tudi v njem narodna žilica, ki je pa kmalu zamrla, ker

je zapazil, da ž njo v Avstriji ne prideš do visoke službe. Prišedši na Hrvaško se je delal ostentativno že precej od konca zakrknjenega Nemca, ki uradno ne priznava v Avstriji nobene druge narodnosti razun nemške. Vsi hrvatski običaji so mu bili „Unsinn“, največji „Unsinn“ pa hrvatski jezik. Poslan v Slavonijo zamrzil je nanj toliko bolj, ker se ga je moral vsaj za silo naučiti. Kakor Švab opravljal je tudi Rulic poleg sodnih policijske posle. Nadziral je škofa Štrosmajerja in pridno poizvedaval, kaj pridiga, kaj govori na raznih shodih, s kom občuje, komu dopisuje i. t. d. Zdi se mi jako verjetno, da je imel za to nečedno vohunstvo strog nalog in oblast od dunajskega ministerstva.

Višji sodnik Š m i d se je bil rodil v Ljubljani. Slovenščina mu je tekla glaje nego nemščina, v koji so zapazili njegovi službeni tovariši preveč „aber“ in še raznih drugih kranjcizmov. Ali po mišljenju treba prištevati Šmida med najbolj divje nemške fanatike. Hrvatje je sovražil huje nego cigane. Hrvatje so mu bili prasci, Hrvatice svinje, hrvatski jezik svinjsko kruljenje, vse hrvatske šege in navade „Schweinerei“ in „Eselei“. Hrvatske novine so ga po oktoberskem diplomu po vsej pravici napadle kot sovražnika „svega, što je naše“. To divjaštvo treba Šmidu tem bolj zameriti, ker je bil precej nadarjen in bi bil s svojim bistrim umom lahko spoznal nesramno surovost svojih nazorov in skrajno krivičnost, katero dela ž njimi bratskemu hrvatskemu narodu. Šmid je in ostane strašen izgled, kam zapelje izobraženega človeka duh nemškega birokratstva, nemškega šovinizma, nemške nestrpnosti in narodne sovražnosti.

Popolnoma drugačne vrste mož je bil kranjski Slovenec Ulepič. On je vedel že pred l. 1848., da ni

nemškega rodu. Čutil se je Slovenca, dasi je govoril z izobraženimi rojaki navadno po nemški. Svoje narodnosti ni zatajil niti v državni službi. L. 1848. se je oglasil večkrat po slovenski tudi v večjih družbah in na javnih mestih. Pokazal je kaj rad, da zna korenito svoj materinski jezik. Če so bili drugi v zadregi, kako bi se dejalo kaki reči dobro po domače, šli so vprašat Ulepiča, ki je skoro vselej pravo pogodil. Videlo se je, da ni občeval zastonj z našim jezikoslovcem Meteljkom. Vendar pa se je izogibal že takrat takih rodoljubov, katere je smatral za radikalne. Hotel je veljati za zmernega in „pametnega“ Slovenca. Belokranjski narodnjaki so se mu zdeli preveč hrvatski, zato se je bal vrlega Ivana Navratila in celo pohlevnega Malavašiča. Tem rajši pa je občeval z Bleiweisom in z drugimi novičarji. Prečital je verno vsako številko „Novic“ od prve do zadnje črke. Nekoč pa se je ustrašil vendarle neke besede, katero je našel v „Novicah“, ker se mu je zdela premalo lojalna. Pišoč o cesarici jo je imenoval Bleiweis cesarjevo ženo. Ulepič ga je hudo pokaral radi te pisave, ki se je bližala po njegovem mnenju že razžaljenju veličanstva. Bleiweis ni vedel, ali bi se smejal ali jezil o tem bedastem razlaganju. Trdil je po pravici, da je žena častno ime, saj imenuje sveto pismo mater božjo, nebeško kraljico, ženo, ne pa gospo ali kako drugače. Ulepič, bivši pri deželni vladi, pa se le ni mogel potolažiti, živel je dolgo časa v strahu, da pride radi te besede z Dunaja strahovita nevihta, ki utegne oplaziti tudi njega. Ta pripetljaj dokazuje dovolj očitno, kako boječ človek je bil Ulepič. Zdaj mu je bil tudi Bleiweis preveč svoboden in radikalen. In ta strahopetnost mu je rasla od dne do dne, od

leta do leta. Bleiweis je dejal ves nejevoljen, da mu je ljubši kak nemškutar, nego tak narodnjak, ki se zboji vsake sapice. Leta 1852. je poslala vlada tudi Ulepiča na Hrvatsko, seveda z nalogom, da uvede v svoj urad nemški jezik. On je storil ne le to, ampak se je kazal odslej tako vnetega Nemca, da ga Švab ni mogel prehvaliti. Za vse drugo pa je ostal ljudem mil in simpatičen, ker je bil jako dobrega srca in tanke vesti. Podložni uradniki so ga ljubili, ker jih ni preoblagal z delom in je občeval ž njimi vedno prijateljski. Takemu, ki je bil posebno marljiv in razumen, naklonil je rad denarno podporo, zatiral in preganjal pa ni nikoli nikogar, niti svojih kletevnikov in sovražnikov. Radi nenarodnega vedenja ga je 1853. l. hudo napadla „Südslawische Zeitung“ v dopisu z Dunaja. Tudi od drugod je letela nanj toča, ki mu pa ni le nič škodila, nego mu še koristila, ker mu je dajala sijajno spričevalo, da izvršuje na vso moč pridno in natanko voljo dunajske vlade.

Med prvake Bahovega sistema treba vsekako šteti tudi Kellersberga in Hohenvarta, o kojih bom govoril pozneje. Zdaj pa moram načrtati bolj natanko značaj te vlade. Njen namen in smoter nam je znan: hotela je uvesti na Hrvatskem avstrijske zakone in to deželo sčasoma ponemčiti s pomočjo šole in birokracije. Ta težnja ni obetala nobenega uspeha, ali nekaj se je dalo vendarle doseči. Dobra uprava bi deželo sprijaznila z jednotno državo, pozabila bi staro ustavo, katero so uživali samo gospoda, plemenitaši, nekoji cerkveni prvaki in meščani. Mnogo novih prijateljev bi si bil lahko dobil tudi nemški jezik, da so postopali njegovi apostoli, novi uradniki s hrvatskim narodom

blago, prijateljski, pomagaje mu s poukom in dobrim svetom in ne nakladaje nanj pretežkih bremen, kojih ni mogel nositi. Sosebno davke trebalo je prej znižati nego povišati, nikakor pa se niso smeli grditi in surovo razdirati narodni običaji in nazori. Ali za take reči niso imeli Bahovi gospodje ni razuma, ni volje ne iz kake prirojene hudobnosti nego zato, ker so bili — birokrati. Ljudje te vrste se brigajo le za svoje paragrafe, za vse drugo jim ni nič mari. Vedó se tako, kakor da so ustvarjeni narodi za uradnike, ne pa uradniki za narode. Vsako pravdo in vsako drugo stvar presoajajo le po paragrafih, ne pa po prilikah in živih potrebah, v kojih se nahajata ljudstvo in dežela. Hrvatske zadruga so bile tem borniranim prihajačem: Unsinn, Dummheit, Schweinerei, narodni slepci, ki prepevajo, brenkaje na gosli, narodne pesni pred cerkvijo, pa: Landstreicher, nationale Hetzer, fanatische Vagabunden. Ti birokrati so zasedli že leta 1855. vse hrvatske urade razun občinskih. Po duhu in navadah svojih se niso med sabo nič razlikovali, naj so bili upravni, sodni ali finančni. V vseh pisarnicah so vladali edino le paragrafi, pa naj se z zahtevami praktičnega življenja ujemajo ali ne ujemajo. Po mišljenju svojem pa so spadali Bahovci na dve, precej različni vrsti. Starejši uradniki, ravnatelji, predsedniki, predstojniki in sploh načelniki uradom so dovršili svoje študije še pred l. 1848. Prišli so torej iz Meternihove šole in so se držali kakor klop vseh nazorov in običajev te zloglasne dobe in učilnice. Imeli so vsi velike misli o državi in njenih pravicah, skoro še večje pa o sebi in svojih pravicah. Kot načelniki so zahtevali od podložnih uradnikov slepo pokorščino in domalega obožavanje

svoje ličnosti. Kdor si je hotel nakloniti njihovo milost, moral se jim je prilizovati po pasje, uganiti željo njihovo, še predno so jo povedali. Proti občinstvu so se vedli mogočno kakor turški paše in bimbaše; smatrali so se za absolutne, vseoblastne vladarjeve namestnike, za narodno blaginjo pa so se brigali toliko kakor za lanski sneg. Ministrom in tudi nižjim poglavarjem svojim pa so dajali mnogo večjo čast, nego jim je šla, proti njim so bili brez konca in kraja ponižni, udani, ugodljivi, po pasje servilni, da so se morali gnjusiti vsakomur ki je imel kaj pojma o človeškem dostojanstvu. Brezverstvo se ni moglo očitati Meternihovim gojencem. Vero so imeli za potrebno že iz policijskih razlogov, da se ohrani po njej red in mir v državi. Ali cerkvi ti možje niso privoščili nikake samostalnosti in svobode; po njihovem mnenju mora imeti vlada tudi v vseh cerkvenih vprašanjih in rečeh prvo in odločilno besedo. Ne le nižji duhovniki, ampak tudi škofje smejo naj storiti in ukreniti samo to, kar jim dovoljuje in zapoveda državna oblast. Tudi papeževi ukazi in opomini potrebujejo odobrenja dunajske vlade, brez njega ostanejo za vse veke neveljavni v avstrijski državi. Meternihovi dijaki so bili, da povem ob kratkem, trdo zapečeni, nepreporni jožefovci, ki so pa segali v svojih zahtevah pravzaprav še dalje nego cesar Jožef II. To se ve, da takim zakrknjenim birokratom ni mogel biti všeč konkordat, ki ga je avstrijska vlada sklenila s papežem l. 1855. Očitno niso smeli ugovarjati, tembolj pa so zabavljali, kadar so bili sami med sabo. Najbolj jih je kačila določba tega ugovora, da duhovnik, ki je obsojen v zapor, ne pride v ječo kakor drugi grešniki, nego v kak samostan ali v kak drug udoben kraj, kjer

bo morda užival lahko vse dobrote tega sveta. Konkordat so sovražili ne le vsi liberalni Nemci, ampak tudi vsi neliberalni Meternihovci razun Hohenvarta, ki je bil vedno oduševljen za vse, kar je ukrenil dunajski dvor. Prva leta po razglašenju konkordata se je v Avstriji močno svetničilo, vnanja pobožnost se je šopirila v cerkvah, na ulici in celo v uradih. Ob nedeljah so pohajali birokrati prav pridno božjo službo, njihovi predstojniki so nosili v cerkev debele „svete“ bukve, na koje so čitali vso mašo jako izpodbudno. Zane-marjali niso niti izpovedi in obhajila niti koje druge dolžnosti katoliških kristijanov. V gostilnicah so jedli ob petkih postne jedi, doma na skrivnem pa so se včasi vendarle kolikor toliko omrsili s kako kranjsko klobaso ali s turopoljsko slanino. Dunajski vladi so se klanjali vsi birokrati do črne zemlje, vse ministre so smatrali za ženialne može, koje nam vsi narodi zavidajo. Jedina izimka je bil minister Tun, kojega so razglašale vse liberalne in pololiberalne nemške novine za očeta vražjega konkordata in so ga črtili Nemci in njegovi podrepniki že zato, ker je bil po svojem mišljenju Čeh in Slavjan. Nemški časniki zunaj Avstrije so napadali tudi Baha kot sokrivca Tunovega, ali jim Bahovi huzarji niso prav verjeli, imeli so ga za skrivnega somišljenika, ki bo pustil, ko dojde prava prilika, tercijalskega Tuna na cedilu. Uradniki druge vrste so hodili 1848. še v šolo, mnogi v gimnazije, precej jih je bilo zapisanih tudi v vseučiliščih. Sosebno ti so se živo in često tudi dejanski udeleževali prigodkov in viharjev tistega preznamenitega leta. Nasrkali so se v njih svobodnih idej, mnogi tudi oduševljenja za svoj slavjanski narod in jezik. Precej je bilo tudi takih, ki

so se navzeli sovraštva do birokracije in nje napuha in praznoglavja. Stopivši v državno službo rugali in smejali so se svojim starokopitnim načelnikom. V društvu, so oponašali njihovo govorico in pripovedovali o njih sto zabavnih anekdot, imeli so jih za „Pepčke“, za objekta foppabilia. To pa navadno ni trajalo dolgo. Kmalí so se uverili, da žive v policijskem zraku, da predstojniki vedo za njihove zabavljice in burke in jih ne le pisano gledajo, ampak jim se tudi maščujejo, pošiljajo o njih višjim oblastim neugodna poročila. Zdaj so videli, da visi nad njimi Damoklov meč in minula jih je vsa srčnost in zabavljivost. Upreženi vsak dan v trdi jarem privadili so se malo po malem sužnjosti in nje šeg, dobrikali se poglavarjem in trudili s pridnim črčkanjem, da jih udobrovoljijo in si pridobe in ohranijo njihovo milost. Mnogi so se sčasoma tako predelali in prelevili, da jih po njihovem vnanjem vedenju nisi lahko razločil od Meternihovih birokratov. Bili so ravno tako samozavestni, samopridni in za narod brezsrčni kakor ti. Nahajalo pa se je dosti tudi takih, ki so se hoteli naužiti svoje mladosti in so hrepeneli le po veselicah, za službo se pa samo toliko brigali, da jih iz nje niso mogli zapoditi. Delalo se je v pisarnicah strašno mnogo, popisale so se vsak dan brezštevilske pole papirja, v prodajalnicah se ni prodalo nobenega blaga toliko kakor papirja. Zapisovalo se je vse, kar je bilo res potrebno, ali še veliko, veliko več pa takega, kar je bilo popolnoma nepotrebno. Porabilo se je mnogo črnila za take reči, ki so se dale ustno s tremi besedami opraviti. Pisalo se je zvečine po nekaki šabloni, po vzorcih, jahali so se šimeljni, kakor pravijo birokrati. Zaman je prišlo od zgoraj več opominov, da se piši

samo to, kar je trajne vrednosti, to je, kar se utegne kdaj v bodočnosti potrebovati. Birokrati so se držali svojih globoko ukoreninjenih razvad stanovitno in verno kakor dober kristjan zapovedi svetega evangelija. Vrednost uradov se je cenila po številkah aktov. Najbolje je izpolnoval svoje dolžnosti tisti, v katerem se je nabralo največ aktov. Moj prijatelj Ravnik, ravnatelj glavne šole v istrskem mestu Kastvu, je bil hud sovražnik takim birokratskim bedastočam. Zapisaval je samo to, kar je bilo nujno potrebno, in takih reči ni bilo mnogo. Tako se je zgodilo, da je poslal na Reko o vseh svetih šele svoj deveti akt za tisto leto. Ta prezanimiva novica se je po bliskovo razširila po vseh državnih uradih, ki so bili na Reki, in Ravnikov akt je romal iz jedne pisarnice v drugo in vzbujal povsod brezkončno strmenje in krohotanje. Jediní Vidic, ravnatelj gimnazije, je zaklical na pol zavidno na pol pohvalno: Glücklicher Ravnik! Jediní jezik, ki se je smel rabiti v c. kr. uradih, je bil nemški, ali ta uradna nemščina se je razumevala tudi le samo v uradih. Če je dobil izobražen Hrvat, ki je znal dobro nemški kak služben dopis, trudil se je često zaman pogoditi mu smisel radi strašno dolgih perijod in brezbrojnih tujih terminov in besed, ki rabijo nemškemu uradnemu jeziku. Hrvatski činovnik Halter, rojen Varaždinec, mi je pravil na Bledu, kjer sva se seznanila, da je prišlo k njemu vsak dan po deset in še več ponemčenih Zagrebčanov s prošnjo, da bi jim pojasnil taka službena pisma. Birokratična korenitost je zahtevala, da se v aktih za vsako trditev naznani tisti paragraf zakonika, ki jo opravičuje. Radi te često glupe natančnosti je paragrafov vse mrgolelo v uradnih spisih. Za dve reči se hrvatski činovniki niso

mogli načuditi svojim cislajtanskim tovarišem, da so se naučili v gimnazijah tako slabo latinski jezik in da znajo vselej tako hitro in spretno pogoditi prave paragrafe. Ali Hrvatje so si kmali prisvojili tudi to nemško umetnost. Nekoliko najvažnejših paragrafov so se naučili na pamet ter jih pridno o vsaki priliki upotrebljavali. Druge pa so dobili lahko v raznih pomočnih knjižicah, ki so naznanjale za vsak prestopok ali zločin vse paragrafe, ki govore o njem. Predno je preteklo pol leta, so se izvežbali v vseh skrivnostih nemškega uradnega jezika tako temeljito, da ponemčena hrvatska gospoda zdaj tudi njihovih dopisov ni več razumela. In tako še trdemu Nemcu neumevno jezikovno čobodro je hotela Bahova vlada raznaroditi in pogermaniti tri velika kraljestva: Galicijo, Ogersko in Hrvatsko!!! Bahovi huzarji pa po nemški niso le pisarili, ampak se tudi pogovarjali med sabo in z vsakomer, kdor jih je razumel. Iz ust Meternihovih učencev ni prišla nikoli domača beseda, čeprav so slovenski znali. Mlajši uradniki so bili nekoliko bolji, med sabo so se pomenkovali kolikor toliko tudi po slovenski. Ali tudi ti so se bili silno ponemčili že v Gradcu in na Dunaju. Služba jih je ločila še bolj od naroda posebno zato, ker so se večini že zdavnaj izkadili vsi ideali mladosti. Jednakopravnost se jim je zdela lepa in pravična reč, ki pa se ne ujema s potrebami praktičnega življenja. Če so govorili par stavkov na narodnem jeziku, zabredli so potem precej v nemščino, le včasih se je zarinila semtertja še kaka slovenska besedica. Za daljši slovenski pogovor so izgubili menda sposobnost. Med uradniki našega rodu našel sem jih prav malo, kateri so se mogli pogovarjati čisto in zdržema po domače.

Ti so bili Svetec, Arcon, Brtoncelj, Kavčič, Jeras, Cvetnič in še dva ali trije drugi, katerim sem imena že pozabil. V to vrsto poštenih mož spadajo seveda tudi vsi tisti Slovenci, ki so si ohranili tudi v službi vse ideale mladostnih let. Nahajalo se jih je največ med profesorji, n. pr. Žepič, Erjavec, Tušek i. dr. Sploh je vladalo pravilo, da so Bahovi huzarji brez razločka rodu govorili po nemški. Nemškovali so tudi med sabo razun pravih Nemcev Slovenci in Hrvati iz Vojne krajine. Malo bolje so se vedli hrvatski uradniki iz Banovine. Od konca občevali so med sabo le po domače, sčasoma jeli so rabiti čedalje več nemških fraz in besed. Bližali so se vsako leto bolj Nemcem. S svojimi ženami so nemčurili, istotako z otroki že precej od začetka. Poznal sem tudi take učitelje in činovnike, ki so se rodili in vzgojili v hrvatskih mestih, pa niso niti med sabo nikdar izpregovorili hrvatske besede. Ali njih ni napotila na to narodno izdajstvo nova vlada, bili so do korena pokvarjeni že pred dohodom Bahovih huzarjev. Stara ustava je slabo skrbela, da bi se zanetil v mladini sveti ogenj rodoljubja in spoštovanje narodnega jezika. Med Bahovimi huzarji pa sem našel vendarle tudi take uradnike, ki niso med sabo nikdar izustili nijedne nemške besede. Ti poštenjaki so bili češkega rodu. Tisti, ki so se rodili v češkem kraljestvu, so bili skoro brez izimka tudi vroči rodoljubi in so se živo zanimali za vsak napredek svojega naroda. Čitali so z veseljem samo češke knjige in novine. Moravci se niso baš odlikovali s češkim narodnjaštvom, ali tudi oni so govorili z rojaki najrajši in največ po češki. Tu moram še to pripomniti, da nemškega razgovora niso marali le mlajši in nižji uradniki, po češki so se pomenkovali

tudi njihovi načelniki, dasi so dobro vedeli, da se vladi s tem ne prikupijo. O tej priliki moram še omeniti, da se uradni prvaki niso vladali povsod jednako proti nižjim uradnikom svojega rodú. Nemci so jim pogodovali, skoro še bolj pa Čehi. Posebno to me je zanimalo, da so bili pemski načelniki prijazni proti činovnikom obeh narodnostij, ki prebivata na Češkem. Opazil sem večkrat, da je nemški predstojnik odlikoval češkega podložnika, in isto tako češki nemškega. Smatrali so se oboji za ljube „krajane“, obojim je bil „Landsmann“ vsak Pražan in vsak Liberčan. Slovenskih in hrvatskih predstojnikov pa na to plat ne morem baš pohvaliti. Jediní ravnatelj Vidic je kázal nekaj simpatij za učitelje, ki so mu bili rojaki. Nadzornik Jarc je res da vabil in klical na Hrvatsko najrajši Slovence ali ne iz kake ljubezni nego zato, ker so se mu zdeli najbolj pripravní, da bi pospeševali nakane dunajske vlade, to je, da bi ponemčevali hrvatsko mladino. Znano pa mi je tudi več izgledov, da so načelniki naše krvi kruto preganjali podložne jim rojake, dočim so pomagali, kar se je le dalo, nemškim uradnikom, ki so bili manje sposobni in marljivi. Tudi hrvatski višji činovniki niso imeli dosti srca za sinove trojedne kraljevine, mnogim je bil ljubši vsak tujec nego domačin. Za rojake so trdili, da se v službi radi polene, ker pričakujejo potuho od hrvatskega načelnika.

Dunajska vlada je želela in zahtevala, da bi vsi Bahovi huzarji pospeševali na Hrvatskem njene politične namene, da bi delali propagando za centralizem, absolutizem in germanizacijo, hotela jih je rabiti torej za svoje agente. O tem pa je popolnoma pozabila, da se ljudem take vrste povsod dobro plačuje, ker bi

drugače izgubili za svoj posel veselje, brez katerega se ne more pričakovati uspeh. Skopost Bahove vlade pa je bila tako grözna in umazana, da je morala ohladiti tudi najbolj vročega nemškega fanatika, ki se je nahajal v nižji službi. Navadnemu slovenskemu uradniku pa se je pristudilo in omrazilo prazno črčkanje v pisarnici, za koje je prejemal tako beraško nagrado, da ne bi bil menjal ž njim le količkaj trden rokodelec. Velika večina Bahovih uradnikov je dobivala na leto samo po 300 do 600 goldinarjev, preveč za gladno smrt, premalo za potrebe. Profesorji, spadajoči v deveti razred, so imeli v Varaždinu zvečine po 700 gld., le starejši po 800 gld., na Reki po 100 gld., v Zagrebu po 200 gld. več. Načelniki uradov so prejemali seveda bolje plačo, a tudi ne toliko, da bi bili mogli živeti primerno svojemu dostojanstvu in brez velikih skrbi in pritrgovanja. Taka beda je vladala v vseh državnih službah, celo v vojaški. Častniško življenje se je imenovalo sploh „glänzendes Elend“. Činovniki so govorili s trpko šalo, da se deli za njih mesec na tri nejednake dele. Prvi je Maria Empfängnis, ki traja po priliki od začetka meseca do 8., torej en teden. Potem prihaja Maria Elend, ki se vleče počasno in tožno tja do 25. Naposled nastopa Marija Trost, ki oznanja, da se bliža konec meseca in konec brige in stradanja. Ta grda skopost prinesla je celo kopo žalostnih prikazkov in nasledkov. Uradniki niso mogli ljubiti take službe. Delali so nemarno in nejevoljno, samo toliko, kolikor so morali; vedno je bilo treba jih priganjati. Navzlic vsej gorečnosti reda vajenih predstojnikov zaostajali so posli, nakopičilo se je marsikje vse polno nerešenih aktov. O uradniški revščini pravili

so mi po vsej deželi strašne izgleda, da so se mi kar lasje ježili. Dobivši 1. dan meseca plačico so gospodki kaj radi popivali in si privoščili prve dni marsikaj dobrega, kakor da se hočejo okrepčati ali odškoditi za prebito bedo, v drugi polovici meseca pa so mnogi hodili spat brez večerje. Včasih nekateri niso imeli po več tednov svojega stanovanja. Prenočevali so pri kakem znancu ali pa tudi na klopi v kaki krčmi ali na biljardni mizi v kavarni, po leti tudi pod odkritim nebom. Moj tovariš v Varaždinu, Čeh K. je gostoval v sobi, kjer ni bilo nobene postelje. Spaval je več mesecev na treh stolih, pod glavo si je deval popotno torbo in nekaj srajc, odeval pa se je po zimi z dvema suknjama. Na Reki je suplent A. hodil prenočevat v gimnazijo. Ulegel se je na klop, pod glavo si je položil razne cunje, s katerimi je šolski služabnik brisal z oprave prah. Dva mlada uradnika sta mi sama povedala, da sta ležala ponoči v pisarnici na mizah, za posteljo so jima služile plahte, s kojimi so bila pregrnjena tla in za odejo namizne preproge. Mladi gospodje so se hoteli navzlic borni plači čedno oblačiti, nekaj radi svojega stanu, morda še bolj pa radi deklet. Ali sukno in drugo blago se je bilo silno podražilo od l. 1848. Jemali so ga v prodajalnicah na dolg, često so ostajali dolžni po več mesecev tudi krojačem in črevljarjem. Platežne liste so imeli mnogi vedno zastavljene. Nekateri so prišli v sili tudi v nemile kremplje krščanskih in nekrščanskih oderuhov, ki so jim posojali denar, zahtevaje po 50 in tudi po sto odstotkov obresti. Do zdaj sem govoril le o samcih. Še veliko slabše in obupneje od njih so živeli oženjeni uradniki z velikimi rodbinami. Ti so trpeli prave peklenške muke že na tem svetu.

Moj znanec in rojak N. je imel ženo in sedmero otrok, letne plače pa samo 800 gld. Že za stanovanje v tretjem nadstropju je dajal 120 gld. Trebalo je skrbeti rodbini za hrano in obleko, otrokom, ki so hodili v šolo, za knjige in druga učila, za šolarino in še za druge vsakovrstne hišne potrebe. Mož je preračunal za vsak krajcar, kako bi ga potrošil, da bi mu zalegel. Živelo se je grozovito borno. V naši domovini se hrani tudi najzadnji delavec bolje nego se je rodovina tega slovenskega uradnika. Dvakrat na dan se je kuhala kava, v, koji je bilo največ ječmena in vode, dvakrat pa krompir, ki ni bil vselej zabeljen. In vendarle se ni moglo zdelovati, če je pritisnila kaka bolezen. N. je prosil na kolenih in s povzdignjenimi rokami več znancev posojila, ki ga pa ni mogel dobiti, ker je vedlo tudi njih trdo za denar. V skrajni sili seže po cesarskih denarjih. Nakoplje si s tem hudodelstvom sramoto in dolgo, premučno preiskavo. Mož se je oblastvenikom toliko smilil, da ga niso pognali iz službe, ali so ga pomaknili od blagajne na tako mesto, kjer ga niso mogle več nadlegovati izkušnjave, in izgubil je vsako nado, da bi se mu kdaj povečala služba in plača. Ljubezen je naredila, da se je oženil marsikateri činovnik, ki je imel letne plače samo 400 ali 500 gld. Lahko se ugane, s kolikimi težavami se je bilo boriti njemu in njegovi ženi. On ni smel potrošiti ni krajcarja na zabave, moral se je odreči tudi vina i piva i črne kave, črevlje in obleko si sam snažiti. Ona pa je vse perilo sama izgotavljala, istotako vso otročjo opravo sama delala in popravljala. Nekatera je pomagala tudi šiviljam ali hodila v gostilnice likat perilo, pomivat pode in posodo, včasih je služila tudi za natakario, hišno in pestunjo,

da je često ni bilo zdržema po več dni domov. Tako so si pomagale krščanske žene, ki so si hotele ohraniti poštenje in dober glas. Ali brezkončno siromaštvo je v nekateri zadušilo vso vest in pamet. Služila si je denar z grehom, prodajaje se mestnim pohotnikom, med kojimi se je nahajalo zmerom dosti mladih uradnikov. Radi slabih plačil jim ni kazalo, da bi se ženili, zahajali so torej v javne hiše. Ravnotako tudi vojaki, financarji in žandarji, katerih je kar mrgolelo, sosebno v Zagrebu. Hrvatje so tožili po pravici, da jim je prinesla Bahova vlada blod in razuzdanost. Na Reki je imela policija očitnih grešnic zapisanih do 70, še veliko več jih je šarilo po Zagrebu. Naselile so se tudi v manjših mestih in trgih, kjer do takrat niso poznali te nesnage. V Zagrebu je prišel na slab glas zlasti tisti del mesta, ki je stal ob potoku. Semtertam se je držala bordela mnogo pohajana krčma, da se je moglo iti tja, ne da bi se vzbudil precej kak sum. V velikih gostilnicah služila je navadno kaka hišna ali dekla, ki se je prodajala tujcem in drugim gostom. Včasih se je dogodilo, da je natakdar bolj znanega prihodnika kar naravnost vprašal, če hoče sobo „mit oder ohne“?! Če je zašel zvečer kak gospod v stranske ulice, ponujale so se mu in ga klicale često pred vsako drugo vežo te nesramne babure. Vse so bile gizdavo opravljene in namazane z dišečimi olji, nekatere so šumele bahato v svilenih krilih, bolj starikaste so se skušale pomladiti z obilno lepoticco. To sem že omenil, da so se nahajale med njimi tudi omožene gospe. Slovencem ne služi baš na čast, da je zablodilo v to nečedno krdelo tudi mnogo naših rojakinj. Na Reki sta bili l. 1855. dve tretjini vseh negodnic sloven-

skega rodu. Zato ni čudo, da so Primorci zložili pregovor: Ni k . . . ce nad Kranjice . . . !

Razun revščine in včasi jako pedantičnih in zlobnih načelnikov grenile in ostrupljale so uradnikom življenje še razne druge nadloge, zlasti pa prekomerna protekcija in vohunstvo. V boljšo službo se često ni prišlo po sposobnostih in zaslugah, nego po milosti višjih oblastnikov. Ta milost se je dobila s prilizovanjem, suženjsko udanostjo in pokornostjo ali pa tudi s priporočili takih ljudi, katerim so hoteli načelniki ugoditi. Na šolska spričevala se ni gledalo skoro nikoli. Odličnjaki so se zapostavljali prepogostoma bedakom in lenuhom, ki so imeli kakega protektorja ali protektorico. Posebno veliko je veljala in koristila beseda lepih ali uglednih gospá. Žene uradnih predstojnikov niso ostale nikoli brez preponižnih častilcev in oboževalcev. Njihovo prijaznost so si hoteli najprej nakloniti vsi mladi gospodje, ki so hrepeneli po avansiranju, kaki denarni nagradi ali odliki. Kdor se ni znal ali maral prilizovati, ždel in čepel je na isti službeni stopinji po 10 let in še več. Videč, da ni najboljša spričevala in najmastnejši pohvalni dekreti uradnikom nič ne koristijo, pometali so jih nekateri v ogenj, drugi v vodo ali pa jih porabili ostentativno za skrivne potrebe. Mnogim tujim činovnikom ni ugajal hrvatski zrak. Najlaglje so se še privadili Zagreba, Reke in Karlovca. Varaždin se jim je zdel že preveč kmečki, najbolj pa so se bali Oseka in sploh Slavonije. Po godu jim tod ni bilo ni podnebje, ni življenje, ni prebivalstvo. Neprenehoma so moledovali vlado, da bi jih premestila. Hodili so v Zagreb in na Dunaj, nadlegovali so celo ministre s svojimi prošnjami. Kdor je imel kaj protekcije, se mu

je navadno ustreglo. Iz Slavonije je prišel v Zagreb, kamor so silili tudi vsi domačini. Prav poredkoma pa se je pripetilo, da bi bil premaknjen kak Slovenec ali Nemec nazaj v Cislajtanijo. Uradniška selitev se je vršila torej le v okviru Banovine. Tod pa je bila tako živahna, da sem srečal na svojih potih po hrvatski zemlji do malega vsak dan kako uradniško rodbino, ki se je selila. Ta gosta premena je službi mnogo škodila, ker je preteklo vselj nekaj tednov, predno se je novi uradnik privadil reda in prilik sedanjega svojega mesta.

Vso Bahovo upravo je navdajal in prešinjal policijski duh, srčna žila sta ji bila vohunstvo in ovaduštvo. To dedino so prejeli Bah in njegovi tovariši neokrnjeno od sprednika Meterniha. Vohunarila je ne le prava policija, ampak vsa birokracija, hermandadi so služili načelniki vseh uradov. Policija je pazila najbolj na glasovite Ilire, zapisala je v črne bukve skoro vse ilirske pisatelje. Okoli Bogovičevega stanovanja švigali so po dnevu in po noči vohuni, ki so si zabeležili vsak korak njegov, vsakega znanca, ki je šel k njemu. Zvečer so se plazili okolu oken in vlekli na ušesa pomenek v hiši, da bi ujeli kako sumno besedo. Gaju ni dosti koristilo, da je vrgel narodno zastavo iz rok in je popolnoma utihnil, kakor da ga ni več na svetu. Bahovi ogleduhi so prežali nanj doma in so lazili za njim, kadar je kam popotoval. Policija je vedela za vsako besedo, kojo je izustil v samostanih na Fruški gori. Človeka ni varovalo ovadb niti največje dostojanstvo, niti najlojalnejša preteklost, niti najčistejša nrvnost in poštenost. Bana Jelačića je tožaril ministrom in napadal tudi javno v nemških

novinah zloglasni policijski agent Šumaher. Ban je dolgo potrpeval in molčal, naposled pa so mu vendar le jele presedati te lažnjive ovadbe. Moč mu je bila takrat že silno opešala, Švab se ni zanj nič brigal in mu je kazal dosti očitno svoje zaničevanje, ali toliko oblašti je pa že še imel, da je zapodil iz dežele lo-pova Šumaherja, ki je moral v 24 urah Zagreb ostaviti. Na Reki je pravil v pivarni ud tajne policije, uradnik „Škarpeta“, da je šel on sam Jelačića cesarju tožit radi ilojalnosti in panslavizma. Policijski agenti so se lotili celo nadškofa Havlika, čigar nrvnost je bila tako čista, da se je zdel vsem znancem bolj podoben svet-niku nego zemljanu. Tožili so ga, da zapravlja svoje prihodke z malopridnimi babami. To nam je povedal na Reki naš nadzornik Jarc, ki je zvedel za to nesramnost od zagrebških kanonikov. Pozneje nam je tudi pravil, kaka huda kazen je doletela podle ovaduhe. Ako so klevetniki skušali obrizgati s svojim strupom tako ime-nitne dostojanstvenike, more se misliti, kaj so delali šele z ljudmi nižjih stanov, ko se jim ni bilo bati velike kazni, če pride tudi njihova laž na javnost. Za-vladalo je v deželi splošno nezaupanje. V gostilnicah nisi čul več tistih hrupnih govorov kakor nekdej v ustavni dobi. Vsakega neznanega gosta so sumnjičili, da bi utegnili biti kak agent policijski. V kavarnicah je čital vsak prihodnik zase; če so se sošli znanci, pogovarjali so se na pol glasa, da jih že pri bližnji mizi nisi mogel lahko razumeti. Razun pravega po-licijskega urada je imel zloglasni Švab še svojo po-sebno policijo, ki mu je pošiljala vesti o javnem mnenju in političnih pomenkih ilirskih in drugih „panslavistov“. Švab je smatral vse pravoslavce za izdajalce, pravo-

slavne pope pa za glavne rovarje in sovražnike Avstriji. Bil je uverjen, da jim daje Rusija mastno nagrado za njih politični trud. Ali pristudili so se mu tudi katoliški duhovniki zagrebške vladikovine. Imel jih je za največje krivce, da se prosti hrvatski narod ni hotel sprijazniti z novim sistemom. Posebno je črtil tiste duhovne, ki so bili objednem učitelji v srednjih in glavnih šolah. Imenoval jih je zapeljivce uboge mladine, obsodil bi jih bil prav rad v mnogoletno ječo. Najbolj so si nakopali njegovo mržnjo svečeniki Torbar, Havliček, Babić, Žanić in Veber-Tkalčević, katerega je smatral radi nemškega imena za renégata! Jako sumen se mu je dozdeval že precej od konca vladika Štrosmajer. Kot zakrknjen Jožefovec je Švab strašno sovražil jezuite, Štrosmajerja pa je imel za pokrovitelja vseh jezuitov, za nadjezuita. Kadar je tekla o njem beseda, zval ga je: Erzjesuit, der dünne Jesuit, der Jesuitenmarschal, der slavonische Messias. Mlajši Hrvatje se bodo gotovo začudili, če jim povem, da so 1852.—1860. leta ne le Bahovi huzarji, ampak tudi dobri rodoljubi pripisovali Štrosmajerju silne simpatije za jezuitski red in njegova načela! To mnenje se je razširilo po moji misli najbolj po Švabu in njegovih podreptnikih, ki so smatrali jezuitstvo za glavni vir in znak vsake reakcije in zlobe, za glavnega nasprotnika vladarskega samodržtva in njegove politike. Kakor na Hrvatskem, godilo se je takrat po vsej avstrijski državi. Slavni in ugledni možje in narodni vodniki niso bili nikjer varni, da bi jih ne zasledovalo in lovilo tajno oko in uho politične policije. Ko je šel minister Kulmer v neke karpatske toplice, poslala je precej za njim dunajska hermandad svoje agente z nalogom skrbno paziti, če bo občeval s polj-

skimi in ogerskimi magnati, in natanko poizvedeti, kaj se bo ž njimi dogovarjal. Palacky in Rieger sta padla pod policijski nadzor samo zato, ker sta bila vzorna rodoljuba. Bah je hotel kupiti od Bleiweisa „Novice“ za 5000 gld. Ta jih po nobeni ceni ni hotel prodati in nasledek je bil, da je prišel tudi on pod policijski nadzor. Ista usoda je doletela slovenskega prvaka in ljubljenca Slomšeka. Na uboge uradnike so prežali od vseh strani policijski agenti. Na Hrvatskem so stregli po njih razun c. kr. in Švabove policije načelniki vseh uradov. Vsak si je izbral izmed svojih nižjih uradnikov in pisarjev kakega za ta posel sposobnega vohuna, ki je opazoval, kaj delajo činovniki zunaj pisarnice, s kom občujejo, v koje krčme zahajajo, kaj govore o vladi in o svojih predstojnikih. Ravnatelji srednjih šol so imeli svoje vohune med dijaki; poročali so jim ne le o življenju in napakah drugih dijakov, ampak tudi o vedenju in napakah svojih profesorjev. Hrvat Muzler in Slovenec Marković sta bila jedina ravnatelja, ki sta prezirala tako lopovsko pozvedavanje. Nemogoče je naštetati vse ovadbe, ki so jih pošiljali oficijalni in neoficijalni agenti raznim uradom, deželni in državni vladi. Tožbe, ki so došle v Zagreb jedno samo leto o Kurelcu, učitelju na Reki, bile so tako brojne, da so sestavljale štiri prste debel sklad. Poleg drugih reških laškatarjev ga je ovadil tudi neki zdravnik, doktor medicine. Ogovoril ga je najprej preprijazno in ga vprašal, če je res, da je našel tako in tako bolezen? Ako je res, naj mu pove to odkrito, on ga bo lečil zastonj iz neizmerne spoštovanja do njegove učenosti in narodne značajnosti. Kurelac hinavca opsuje in zapodi, še isti teden je napisal lopov o njem ovadbo, ki bi ga bila

spravila lahko v ječo, da ni bila tako očitno izmišljena in lažnjiva. Med ovaduhi so se odlikovali zopet prežalostno nekovi naši rojaki. Sodnik Tr— je tožil vladi svojega pristava, poštenega slavjanskega rodoljuba Kavčiča, svojega rojaka, da nemški jezik tako zaničuje, da govori po nemški samo s svojim psom. Take ovadbe so bile v Bahovi dobi tako nevarne, da so mogle človeku vrat zaviti. Kavčiča je rešila le znana lažljivost in nepriljudnost sodnikova. Lažljivost je bila sploh poglavitna črta vseh tožbâ Bahove dobe. Vzrok je bila tudi na tem poprišču gnjus na skopost dunajske vlade. Ovadbe so donašale jako borne prihodke. Na Reki sem te razmere dobro poznal, ker sem si bil pridobil zupanje policijskega komisarja Šremsa, rojenega Moravca, ki je ljubil ne le Čeha nego vse slavjanske rojake. Šrems mi je pravil, da služi reški policiji do 30 agentov. Vzrok tolikemu številu je bil ta, ker se je bilo kolikor toliko bati, da izstopi v hrvatskem Primorju kako puntarsko italijansko-magjarsko krdelo z namenom, pretolči se skoz Hrvatsko na Ogrsko in zanetiti tam vstajo. Izmed teh 30 vohunov so bili samo štirje za stalno sprejeti in so dobivali po 400 gld. na leto; vsi drugi so prejeli nekaj nagrade (navadno po 2 gld.) za vsako ovadbo, ki se je zdela komisarju vsaj nekoliko verjetna. Taka plačica ni mogla pospeševati službene gorečnosti. Policijski agenti so se torej prav malo brigali in trudili, da bi izvedeli kako važnejšo izjavo javnega mnenja ali kako zanimivo skrivnost. Take reči so si navadno sami izmišljali. Komisar Šrems mi je zatrdil, da je izmed 100 ovadb 80 naravnost lažnih, druge so pa zvečine tako izkrivljene in spačene, da človek ne more dobiti po njih nobenega pravega zmisla

in pojma. Obenem s policijo je skrbela za javni mir tudi c. kr. žandarmerija. Orožniki so smeli streljati, ne le, če se jim je kdo uprl, ampak tudi, če jim je nagajal in se jim rogal. Nahajali so se skoro vedno na potu. V Slavoniji so lovili tudi slepe goslarje in jih tirali s sabo kot „potepuhe“, da jih izročé cesarskim gosposkam, ki so se nahajale često mnogo ur daleč od tiste vasi, kjer so jih zasačili. Tudi v mestih so bili včasih dovolj nadležni, motili in razgnali so marsikatero nedolžno veselico, ki se jim je zdela nepriljučna ali sumna. Vlada je rabila, kakor sem že povedal, žandarje za nekake apostole germanizacije. Nekoč sem jih našel celo krdelo v Moravicali v Petrovičevi gostilnici. Pri dobrem vinu so se bili jako udobrovoljili, da so pozabili vse službene zapovedi in dolžnosti. Razgovarjali so se po slovenski in prepevali okrogle fantovske pesmi, katere so se bili naučili doma na Dolenjskem. Ko so zvedeli, da sem njihov rojak, povabili so me med se in o tej priliki so mi sami povedali, da bi bili hudo kaznovani za svoj slovenski pomenek in slovensko petje, če bi jih kdo ovadil njihovemu glavarstvu. Prepoved domače govorice se je zdela vsem tem korenjakom „bikovska neumnost“, ki jim službo po nepotrebnem ogrenjuje in obtežuje.

Med vsemi tujimi uradniki so se hrvatskemu narodu še najbolj prikupili s o d n i k i. Kar je govoril varaždinski odvetnik, da „inauditum condemnant“, bila je resnica, ali taki možje in prigodki nikakor niso bili pravilo, nego le redek izjemek, ki se je strogo kaznoval, ako se je zanj zvedelo. Avstrijsko pravosodje one dobe se ne more baš pohvaliti, imelo je dosti napak in nedostatkov, ali vsekako je bilo boljše od ogrskega, ki je

je veljalo tudi na Hrvatskem. Tudi novi sodniki se niso odlikovali v si po tistih svojstvih, ki se zahtevajo za ta stan, nahajalo se je med njimi trmastih, surovih in svojevoljnih godrnjačev in kričačev. Ali po veliki večini so vladali vendarle mnogo prijazneje in pristojneje nasproti strankam nego nekdanji plemenitaši. Hrvatski kmetje in tudi meščani so mi jih prav pogostoma hvalili. Govorili so po priliki takole: Kranjski sodci človeka ne obsodijo precej, nego ga dolgo izprašujejo in zaslišavajo vse priče, ki se morejo dobiti, predno izreko svojo sodbo. Nad nami ne vpijejo in se ne zadirajo tako osorno kakor so se naši grajščaki in njihovi podrepniki. Iz ust teh Kranjcev ne čujemo nikoli nobene psovke. Krivca tudi ne pretepajo za vsako malenkost, niti ga ne sramote vpričo drugih ljudi. Tudi zdaj se godi mnogim ljudem velika krivica, katere sodišča ne morejo ali pa nečejo poravnati. Vendar pa sodijo „Kranjci“ bolj pravično nego so sodili naša gospoda: zdaj je človek prav čisto zadovoljen s koncem svoje pravde, ker se je rešila tako, kakor zahteva tu naša pamet in pravica božja. Nekdaj pa se ni nikoli vedelo, kako se zvrši kak razpor, naj je bila stvar še bolj jasna in očitna, sodec jo je mečkal in mencal, dokler se je vsa osvaljkala in zamazala, da se ni več poznala prava barva, in se je sodilo o njej, kakor se je hotelo. Še bolj važno, nego te izjave, pa je neovržno dejstvo, da je po povratu stare ustave tudi hrvatski sabor sklenil, da se pridrže v hrvatski kraljevini avstrijski zakoni, le škoda, da ni dal iz njih nekoje paragrafe izbrisati in jih zameniti z bolj človeškimi in primernimi k sedanjemu času in stanju prosvete. Omeniti moram, da prosto ljudstvo ni odobravalo brezpogojno ura-

dovanja in postopanja „kranjskih“ sodnikov. Grajalo je posebno to, da imajo hudodelci v ječah tako dobro in obilno hrano, ki je mnogo bolja nego v marsikoji trdni kmečki hiši. Dejali so mi povsod, da je za take malopridneže dovolj, ako se jim da opoludne malo ričeta in vode, sicer pa le ovsenjak in še to pičo, da bi si morali prislužiti sami s trdim delom. Najbolj pa je pohujševala brate Hrvate prisega. Dajala se je po splošnem uverjenju prepogostoma in premalo slovesno, kar ji je jemalo strahoto in vrednost. Ali tudi Bahovi sodniki so mi tožili, to morem zatrditi po duši, do malega vsi, da je izgubila na Hrvatskem prisega vso tisto imenitnost in svečanost, katero ima v vseh omikanih deželah. Čujmo zaporedoma obe trditvi! Sodniki so govorili in to po pravici, da ljudje tako prisegajo, kakor se jim zdi najbolj koristno. Za resnico jim ni nič mari. Najbrž jim še na misel ne pride, da se s krivo prisego okalja in obremení duša i. t. d. Kmetje in drugi prosti ljudje pa so modrovali povse drugače. Jezili so se: Gospodje sodniki imajo prisego menda za predpustno burko. Za vsako drobnjavo, za vsak nič zahtevajo prisego. Sosedu posodim nož. On ga izgubi in mi ga ne more vrniti, plačati pa tudi ne, ker nima denarja. Jaz ga tožim in sodnik veli: Prizezi, da si mu ga posodil. Le pomislite — nož ni bil vreden ni pol forinta in jaz sem moral priseči. Pa kakove so te nove prisege? Prižgeta se dva koščka sveče, v sredo se postavi majhno, zamazano razpelce, kakor da se igrajo otroci. V pisarni stoje tudi drugi ljudje, ki zijajo vate in sodnika, da te mora sram biti. Sodnik ti čita prisego, ti dvigneš tri prste, jecljaš za njim, da si ga pravo niti ne umeješ in — stvar je gotova. Ako si pri-

segel, dobiš pravdo in če si tudi stokrat sam uverjen, da si slepar. Nekdaj se je prisegalo vse drugače, tako kakor treba: v cerkvi ali kapelici in na sveti evangelij. Razpelo je bilo, kakor se pristaja, veliko kakor doleten mož, ne pa taka smešna podobica, ki ni dolga niti pedenj. Evo sam razlog, zakaj je zginila svetost prisegi in je noben pameten človek ne more smatrati za kaj groznega, važnega in resnega. Ljudje se ji smejejo, nihče je nima, če je kriva za velik greh, ki mu onesnaži in pogubi dušo. Zato je zdaj vse polno krivih priseg in radi njih ne pokaže Bog nikoli svoje jeze, ker on najbolje ve, da je vse skupaj le bedasta in ničvredna gluma. V stare čase se je pela druga, bolj trda popevka. Če se je zaklel kdo po krivem, vzel ga je dostikrat kmalu po tem hudobec ali pa ga je doletela kaka druga velika kazen: zvečine je še tisto leto umrl, kar nagloma, brez izpovedi, sv. obhajila in poslednjega olja. Često so trpeli radi njegovega hudodelstva tudi nedolžni otroci njegovi. Mnogi so oglušili, onemeli ali zblazneli. Sedanja prisega se zdi ljudem tako malo prava in veljavna, da se pijanci včasih vpricho vseh gostov še bahajo, da so prisegli po krivem in jih vest zato nič ne peče. Take nazore o sedanji prisegi sem našel ne le v hrvatskem, ampak tudi v slovenskem narodu in živa potreba bi bila, da jih premišljajo in upoštevajo naši juristi, kadar se naglaša nujnost pravosodnih reform in napredkov . . .

Bahove novine so hvalisale avstrijsko pravosodstvo, da je odpravilo na Hrvatskem palico. Ta trditev je povse lažna. Palico so rabili često tudi Bahovi huzarji, dasi ne tako pogostoma kakor ob času plemenitaških sodišč. Padala je najbolj na take grešnike,

ki so se uprli kakemu uradu ali ki niso izpolnjevali uradne zapovedi. Hrvatskim pravoslovcem to ni ugajalo. Trdili so in to gotovo po pravici, da taka kazen za tak prestopek dobiva podobo uradnega maščevanja, kar se ne ujema z duhom zakonika. Po njihovem mnenju morala bi se vihteti palica in šiba najbolj za take prestopke, kateri izvirajo iz objesti in samopašnosti. Dober gospodar zasadi vrt z žlahtnim mladim drevjem. Poreden dečko se priplazi na vrt in ta drevesca iz same zlobe poruže in polomi. Takega paglavca treba brez milosti našeškati, ne pa ga pasti nekoliko tednov v ječi, kjer v društvu malopridnih ljudi dozori prav lahko za korenitega hudodelca.

Bahovi časniki so razglašali nove avstrijske urade na Hrvatskem in Ogrskem za šole npravnosti in pravčnosti, kojim se ne more očitati nikakoršna korupcija. Pod prejšnjo vlado se je nesramno podkupavalo, za denar se je doseglo vse, se odvrnila vsaka kazen, se dobila vsaka pravda. Izobraženi Hrvatje niso hoteli zagovarjati starega sistema ali so trdili soglasno, da je to očitanje prehudo in tudi novi uradi niso brez maroge. Maže in laže se tudi zdaj in vrše se kdaj i hudodelski podkupi, samo da bolj previdno in skrivaj nego nekdej. Iz svoje izkušnje moram povedati, da Hrvatje govore resnico. To, kar imenujemo m a z a n j e, razvilo se je na Hrvatskem povse naravno iz narodnih običajev. Naši hrvatski bratje kaj radi vabijo v svoje hiše vse prijatelje in dobre znance na gostbe in veselice. Njihovo gostoljubje je res velikansko in objednem prisrčno, brez hinavščine, bahatosti in postranskih namenov. Kakor druge znance, so si vabili v goste tudi nove uradnike, s kojimi so se bili gospodarji se-

znanili neposredno ali posredno. Razvije se preživa veselica. Prihodnike kar očarajo preljubenzjivi sprejemi, zaduševni pozdravi gospodarjevi, gladki in jedernati ogovori miznega ravnatelja, prekrasne, iskrene, živahne in vendar mile in nežne hrvatske gospe in gospodične. Vse jedi so sveže, izborno pripravljene, okusne in tečne, pijača pa vselej taka, kakoršno je Bog dal. Zabava traja po več ur, česar pa nihče ne opazi, ker preteka čas o neprisiljenih, odkritosrčnih pogovorih in oduševljenih napitnicah in zdravicah prijetno in brzo, kakor da je sedlo veselo društvo komaj pred pol ure za mizo. O takih prilikah so morali dobiti „nemški“ činovniki najboljše mnenje o hrvatskem narodu. Priznavali so očitno, da so živeli do zdaj v žalostni zmoti, imajoč Hrvate za surove poludivjake. Užite veselice niso mogli več pozabiti in prehvaliti. In jednako lepe zabave so se vršile povsod, kamorkoli so jih vabili. Kakor se je iz Savla razvil Pavel, prelevili so se do malega vsi ti tuji prihodniki iz sovražnikov hrvatskega naroda v njegove prijatelje in brezpogojne častilce. Na takih shodih so imeli dovolj prilik, da se seznanijo korenito s preljubenzjivim značajem in društveno omiko svojih hrvatskih gostiteljev in vseh njihovih gostov. Uverili so se, da je v hrvatski gospodi po razmeri ravno toliko izobraženosti, kakor v cislajtanski, morali so celo pripoznati, da v raznih društvenih krepostih Hrvatje Nemce prekašajo. V priljudnosti in zabavnosti ostajajo avstrijski Nemci daleč, daleč za Hrvati. Sosebno se nikakor ne morejo skušati ž njimi v govorništvo. Dočim je malo ne vsak Hrvat rojen govornik, kateremu teče beseda gladko, sladko in pravilno, če treba po celo uro in še dalje, jecljata

Nemec in Slovenec, kakor da se uči ta šele govoriti. Nemcu sploh priroda ni podelila tega daru. Če ni dovršil srednjih šol, ne zna ni logično misliti ni logično in ročno govoriti. Slavjan je za to reč bolj nadarjen, ali Slovenci imajo dandanes med vsemi brati najmanj te sposobnosti, ker so jim tuji samosilniki preveč okrušili in pokvarili prvotni značaj. Nemške uradnike je začudilo in prehvapilo tudi to, da so našli med Hrvati mnogo več ljudi, ki so znali razne tuje jezike in literature nego med Nemci. Znanje in vezi med tujci in domačini so se množile in krepile od leta do leta. Mnogi Bahovci so se zaljubili v dražestne hrvatske gospodične, ki so se odlikovale znatno proti Nemkam s svojim neprisiljenim, naravnim razgovorom in vedenjem s svojo prirojeno iskrenostjo i po slovenskem i po hrvatskem pomenu te besede. Dosti takih srčnih zavez se je zvršilo s poroko in zakonom. Sosebno ob trgatvi prikipi do vrhunca hrvatska široka volja, takrat se prireja tudi največ shodov, gostitev in zabav. Bahovi uradniki so se jih udeleževali čedalje rajše in po obilnejšem številu. Prijateljstvo med njimi in hrvatskimi hišami je raslo in se okrepčevalo na vsakem novem shodu. Postali so si drug drugemu domači in dostikrat celo sorodniki. Dekla ali gospodinja prinese jim na dom košaro sladkega grozdja za poskušnjo: kaj ali hočejo ta dar odkloniti? S tem bi razžalili svoje dobre gostoljubne znance, s kojimi so se bili že zdavnaj pobratili. Žlahtna kraljevina se torej sprejme in če se ni zavrgel ta, ne morejo se zavreči tahko ni drugi darovi. Pošlje se jim ali na dom ali v urad kostanja, jabolk, gosposkih hrušk, orehov, breskev. V mnogih hišah se redi tudi brez števila kuretine. Da se ljudje

uradni gospodi še bolj prikupijo, prineso ji piščet, račic, tolsto gosko ali slavnega purana. Svinjine si prikrmi hrvatska zemlja cele gore. Pleče, gnjat, krača, mastne klobase prilegajo se vsakemu zdravemu želodcu, dišale bodo nemara tudi uradnikom. Ali to se ve, da se pričakuje potem od obdarjenih gospodov ugodljivost in postrežnost, da bodo n. pr. pospeševali rešitev vlog in se potrudili, da se rešijo povoljno, ne v zgubo, nego v korist in dobiček. Denarja se navadno za dar ne ponuja nekaj zato, ker ni navada, najbolj pa zaradi tega ne, ker je kmetom in meščanom trdo za denar. Za najbolje darilo se smatra sodček dobrega vina. Čul sem samo za grajščake in bogatine, da so hoteli podkupiti z novci kakega profesorja, sodnika ali županjskega činovnika. Jaz sam sem doživel samo dva taka pripetljaja. Ko sva se izprehajala v Varaždinu po drevoredu jaz in moj prijatelj Žepič, stopil je k njemu imovit meščan in mu hotel stisniti v roko 10 gld. Žepič se je branil. Brez uspeha ga je pregovarjal meščan, da bi denar spravil. Ko se je naveličal ponujati mu svoj desetak, začel je mojega prijatelja na ves glas psovati, da je prišel zato med Hrvate, da jim ugonobi deco. Ta možakar je imel v naši šoli sina, ki je bil strašno razposajen, objednem pa prav slabe glave. Oče mu je torej hotel dvojke in trojke s svojim desetakom poravnati v kole. Ker se mu to ni posrečilo, razglašal je potem vse „kranjske“ učitelje za brezvestne „galženjake“, koje bi trebalo obesiti ali vsaj sramotno pregnati iz dežele. Nekaj takega kar Žepiču, se je primerilo tudi meni. Neki kovač je hotel kupiti od mene za sina prvi red s kupčkom starih petic in dvajsetic. Ko sem ga zapodil, je zagodrnjal: „Če je

taka, je pa tudi prav, pa ta denar zapijem, bom imel od njega vsaj kaj užitka.“ Razlagaje na Reki zgodovino hrvatskega slovstva govoril sem tudi o šolah, kakove so bile pred l. 1848. Povedal sem tudi to, da so se dali mnogi učitelji takrat „mazati“, da so prejeli darila od roditeljev svojih učencev. Komaj sem to izustil, začne se mladina smejati in oglasi se drug za drugim: Gospod, saj se godi še dandanes ravno tako. Vsi niso taki, ali imamo profesorje, ki ne dade dobrega reda brez mastnega daru. Isto so mi pravili tudi bivši dijaki zagrebški, s kojimi sem se sešel po maturi v Maksimiru. In ravno v Zagrebu sem videl na svoje oči srno, katero je dobil od očeta dveh svojih dijakov naš rojak Lenart. Jaz ga pogledam in zmajem z glavo. Njega pa ne obide ni sram ni kaka stiska. Povse;ravno-dušno mi veli: Jaz imam za svojo veliko rodbino preslabe dohodke. Treba mi je priboljška, še bog, če mi ga hoče kdo dati. Jaz sem vzdihnil: Pač resničen je stari pregovor: Paupertas meretrix. Ne daleč od Zagreba nameril sem se na drugega rojaka, ki mi je celo dokazoval, da je podkupovanje potrebno in brez njega da ne bi mogel izvrševati svojih pravosodnih dolžnosti. Tega zanimivega moža popišem pozneje bolj natanko. Mazalo se je kar javno tudi v Varaždinu. Služkinja mi je prinesla veliko pisano košaro grozdja in dejala: Naša gospa Vam pošiljajo tale dar — vaša naj bo tudi košara, saj jih imamo še več drugih. Jaz sem ji rekel precej osorno, da ne maram ni grozdja ni košare. Ona vzame molče košaro in jo odnese k mojemu tovarišu Franti. Ko pridem čez uro k njemu, mi veli: Ti, zdaj se pa lahko nazoblješ mojega grozdja, dobil sem ga od nekega župnika, s kojim sem se bil

o počitnicah seznanil. Jaz mu odgovorim: Lepa hvala! Ta košara mi je znana, ni dolgo, kar je stala na moji mizi, ali je morala „odlaziti“. Tudi vem, da je ta tvoj župnik ženskega spola in stanuje v Varaždinu. Cinika Frante moje besede niso niti razžalile, niti ga spravile v kako zadrego. Zakrohotal se je: „Morda trdiš resnico. Ali govori, kar hočeš, to grozdje je vendarle sladko in ni čisto nič v rodu tistemu, ki ga ni marala slavna lisica v bajki“. Moram pripomniti, da tudi izobraženi Hrvatje niso grajali mazanja, obsojali so le podkupovanje v denarjih, kadar je šlo za veliko svoto ali važno pravdo. Moj varaždinski ravnatelj je bil dober kakor duša, pošten in pravičen, kar se misliti more. O mazilih pa je dejal: Vem, da strogi pedagogi imenujejo darove, ki se nosijo državnim službenikom mito in jih smatrajo za veliko nezakonitost ali pa celo za hudodelstvo. Jaz sodim drugače. Ako me povabi na obed gospodar, ki ima v moji šoli sina, pridem rad k njemu, ker bi ga sicer ozlovoljil in razžalil. Smešno bi bilo misliti, da me hoče z jedjo in pijačo podkupiti, če dam sinu dober red. Povabil me je po našem narodnem običaju iz priljudnosti in prijaznosti, ne pa s sebičnim namenom. In če mi prinese njegova žena ali dekla košaro grozdja ali sadja ali kaj kuretine, se tudi ne bom dosti branil. Tudi takih darov jaz ne morem imeti za podkupnino, že zato ne, ker so preveč neznatni. Pošljejo se mi zato, ker priznajo roditelji dijakovi trud, ki ga imam z njihovim sinom in me hočejo po tem lepem načinu nekako prositi, da bi ž njim potrpel in ga vspodbujal z blagim opominom na pridnost. Iz vsega, kar sem povedal, se lahko povzame, da se za „mazila“ Bahov sistem ni razlikoval dosti od staro-

hrvatskega. Če so se Bahovi huzarji ustili in pisarili v novine, da niso nikoli omadeževali svojih rok z mitom, je bilo to prazno samohvalje in smešna bahatost, ki se nikakor ni ujemala z dejstvi. Često se je „mazalo“, da uradnik niti vedel ni. Ko je škrtal s peresom po papirju v svoji pisarnici, prišla je k njegovi gospej ženska z gosko ali puranom in velela: Tole sem Vam prinesla za kuhinjo, moj mož ima pravdo, pa prosim, da bi rekli zanj svojemu gospodu kako prijazno besedo. Uverite se, da znamo biti hvaležni za tako uslugo. Gospodinje so se malokdaj branile takih krasnih daril, ker se je pretežko zdelovalo o plači, kojo so dobivali njihovi možje. Tem še dostikrat povedale niso, odkod jim je prišel tolsti puran, mislili so, da ga je kupila žena na trgu.

Izmed vseh tujih uradnikov so se Hrvatom najhuje zamerili in pristudili finančni. Ustavna doba ni poznavala ni cislajtanskega kolka, ni državnega monopola za duhan. Ti dve novici sta razkačili vse stanove, more se reči, ves narod. Ban Jelačić je moral čuti radi njih marsikatero zbodljivo psovko. Na Hrvatskem se je prej pridelovalo duhana, kolikor se je hotelo. Stari možje tam še dandanes bridko vzdihujejo po svojem nekdanjem dobrem tabaku in po smodkah, ki so se dobivale v slepo ceno. Davkarji niso na vsem svetu nikjer priljubljeni, Hrvatom so primrzeli ti Bahovi činovniki precej, ko so se prikazali, radi osornosti in nepreprosne strogosti, s kojo so iztirjavali davke. Pri-povedovale so se brezšteviline prigodbe, kako neusmi-ljeno so rubili kmete, ki niso mogli plačati štibre. Jedno tako rubežen sem sam videl v majhni vasi ob cesti, ki gre z Reke proti Karlovcu. Gospodarju so

odgnali biriči zadnjo kravico iz hleva, zadnje prase iz svinjaka, prodali so mu tudi zakonsko posteljo, otroku so strgali iz ušesa zlatega murčka i. t. d. To je bila v nebo vpijoča uradna nezakonitost in surovost. Ali treba priznati resnico, da višja oblast nikakor ni odobravalta tega brezsrčnega divjaštva, nego je hudo kaznovala uradnika in beriča, ki sta je zakrivila. Tako sem slišal tudi po drugod, da so bili strogo preganjani vsi tisti uradniki, za katere se je zvedelo kako tako hudodelstvo. Ali kmetje so se tako bali teh ljudi, da se često niso drznili klicati na pomoč višjo oblast zoper lopovske samosilnike. Posebno na to so se mi tožili kmetje, da nikoli prav ne vedo, koliko morajo plačati davka. Uradnik jih vpraša, koliko si prinesel? Toliko in toliko! Pravi: daj simo! Navadno se mu zdi premalo, preveč pa nikoli. Na plačilno polo zapiše dostikrat manje nego je prejel. Prebitek spravi v svoj žep. Taki gospodje so ti vražji Kranjci. Takim govoricam se ne sme vselej verjeti. Uveril sem se, da so marsikdaj gospodarji sedeli po cele dni v krčmi, potem se pa lagali, da jim je denar ugrabil davkar, v davčnih bukvicah ali na plačilni poli pa ni nič zabeležil, da je kaj dobil. Nepobitna resnica pa ostaneta dve drugi dejstvi. Jedno je, da so govorili in postopali finančni uradniki često s hrvatskimi ljudmi preosorno, surovo, do skrajnosti nepriljudno. Večkrat sem videl to na svoje oči in slišal na svoja ušesa. Druga še težja resnica pa je to, da so se davki povečavali in povišavali od leta do leta. Včasih so davki ostali jednaki lanskim, zato pa so narasle tembolj priklade. Kmetje in meščani niso nobene reči na svetu tako preklinjali, kakor te priklade, katere si je izmislil menda sam peklenski

hudobec. Vsi kmečki in hišni gospodarji so govorili, če pojde še deset let tako dalje, da bodo morali ali sami prodati vse, kar imajo, ali pa jim proda imetek gosposka radi zaostalih davkov. V Jaski mi je pokazal pošten, jako napreden mož davčno knjižico, po koji sem se uveril, da je plačal l. 1852. vsega davka samo 12 gold., l. 1858. pa že 38 gold. L. 1860. so kmetje in meščani sploh trdili, da plačujejo zdaj vsaj dvakrat toliko, kakor so ob prihodu nemških uradnikov, mnogi pa še veliko, veliko več, nekateri mesto 10 gold. 50 goldinarjev! Po takem ni čudo, da so bili davčni činovniki glavno strašilo za Hrvate in so jih preklinjali povsod, i v mestih i na deželi, dasi davkov niso povečavali oni, nego so pobirali samo to, kar šo zahtevali in nakladali dunajski mogočniki. Pridružil pa se je še en razlog, da so ljudje te gospode črtili in zaničevali. Res, da se je nahajalo med njimi tudi izvrstnih mož, n. pr. Brusić, Slovenec Šelander, Malešević in mnogo veleporabnih in marljivih delavcev, ali poleg njih je sedelo v finančnih uradih le preveč malopridnežev, ki so sramotili sebe in svoj stan. Uradniki vseh strok so mi sami pravili, da se v nobenem drugem uradu ni nabralo toliko smetij in sodrge kakor v finančnem. Sosebno med nižjimi uradniki je bilo vse polno razuzdancev, pijancev, ponočnjakov, kvartopircev, sleparjev, vohunov in ovaduhov. Mnogi so se silno zadolžili in se niso iz dolgov nikoli izkopali. Nekateri so imeli plačilne pole vedno zastavljene. Če se je v kaki krčmi brez mere razsajalo, dejali so ljudje, ki so šli mimo hiše: Tu notri je gotovo kak financijaš! Že zaradi vsako leto večjih davkov ni bilo mogoče, da bi se Bahova vlada v narodu ukoreninila in mu priljubila.

Grdo vedenje mnogih finančnih uradnikov pa ji je izpodkopavalo še bolj vsak ugled in tisto resnično spoštovanje, brez katerega ne more prebiti nobena posvetna in cerkvena oblast.

Proti Bahovi upravi se je pojavila kmalu nevolja in mržnja tudi od take strani, od koje se je najmanje pričakovala. Tujih uradnikov je dohajalo čedalje več v deželo. Zasedli so do malega vse višje in bolje službe, v katere je sprejela vlada grozno nerada kakega domačina, ki ni bil očiten odpadnik in izdajalec svojega naroda. Hrvatskim sinovom je ostalo torej malo upanja, da dobe dober kruh, kadar dovršijo svoje študije na gimnaziji in na pravoslavni akademiji. Njihovi očetje so živeli v strašnih skrbeh za bodočnost svojih otrok. Ti očetje so bili po veliki večini meščani, kajti takrat je hodilo v latinske šole še prav malo kmečke dece. To pa že vemo, da so bili hrvatski meščani kakor tudi plemenitaši jako ponemčeni, saj, kar je bilo prave gospode, znala je ne le dobro nemški, nego se je pogovarjala po nemški tudi med sabo in s svojimi rodbinami. Tudi med prostimi trgovci, obrtniki in rokodelci si našel dosti doseljenih pravih Nemcev in ponemčenih Slovencev, ki so se gredoč s trebuhom za kruhom nastavili v hrvatskih mestih in trgih. Briga za sinove pa je zdaj vse to gospodo in vse te prostake privedla v isti tabor opozicije zoper Bahovo vlado in sistem. Moglo se je čuti v Zagrebu i na Reki, v Varaždinu i v Oseku, v Karlovcu i Požegi: Naša vlada nima srca za nas in naše potrebe! Koliko brige, koliko stroškov vlagamo za svoje sinove, da dovrše latinske šole in akademijo in se preskrbe za bodočnost. Ali kakova sreča jih čaka v državni službi? Za pisarje

jih še radi sprejmó, sosebno za take, ki ne dobivajo nikake plače! Potem jim naznačijo 300 ali, če so ž njimi prav zadovoljni, celo 400 gld. Naprej gori pa se pleza čedalje teže. Čez kakih 20 let se vjame morda 7—800 gld., zdaj pa čakaj in čakaj ter hvali Boga, če ti dadé naposled 1000 gld. Brez protekcije ali debelega mazila ne prideš dalje, če se stokrat na glavo postaviš in si odličan delavec, da ti ne najdejo para v devetih deželah. Med pristavi in komisarji se čitajo še hrvatska imena, med ravnatelji, predsedniki, predstojniki in svetovalci pa so naši ljudje presneto na redko posejani. Pa zakaj to? Ali so mari naši sinovi manje nadarjeni od tujcev? Zakaj nam ugrabljajo najprve in najboljše stolice v vsaki službi Nemci in njihovi kranjski podrepniki? Vlada je uvedla v vse urade in državne šole nemški jezik. E, pa dobro — bodi to po njeni volji! Mi Hrvatje smo zvest narod, radi jezika se ne bomo nikoli spuntali. Tudi naši mladeniči se uče in znajo nemški, često bolje nego rojeni Nemci. Po nemški uradujejo spretno in ročno, da je veselje. Zakaj se torej ne pomikajo v službi na kvišku, da bi dospeli sčasoma tudi na prva mesta, v odlične, dobro plačane službe, ki se oddajajo samo Nemcem in Kranjcem. Mi zahtevamo, da se na hrvatski zemlji oziraj vlada najprej na domačine, na domorođce. Kakor ne silimo mi v nemško in kranjsko deželo, naj ne silijo tujci niti v našo domovino, v koji imajo prvo pravico povsod domači sinovi. Vladi ne bomo nikoli zamerili, ako bo klicala inostrance v take službe, za koje mi nimamo dosti sposobnih ljudi, n. pr. zdravnike, inženirje, za nekoje predmete tudi profesorje. Dozdaj še Hrvatje nismo tako srečni, da bi pošiljali svoje dijake lahko

doma v svoje vseučilišče in v svojo politehniko. Hoditi morajo za tak pouk v Gradec ali na Dunaj, kar je pa za mnoge roditelje predrago. Toda za upravne, finančne in pravosodne službe pa se dobi na izber povse sposobnih hrvatskih uradnikov, ki so vredni, da postanejo sčasoma tudi načelniki svojih uradov s pošteno plačo. Taka govoricca je šla na Hrvatskem od ust do ust že 1858. l. in kakor nekako geslo zavladalo je zahtevanje, da treba v banovini oddajati vse državne službe domorodcem. To načelo so zagovarjali vsi, ki so imeli v učilnicah in med mladimi uradniki kakega sina, sorodnika ali prijatelja, torej do malega vse mestne gosposke rodbine. V programu nove opozicije se ni nahajal narodni jezik in narodno uradovanje, bilo ji je samo za dober kruh. Že v Varaždinu sem slišal, da se na Hrvatskem peče zdaj gibanica samo za tujce, Hrvatom pa se reže ovsenjak. Kdo more zameriti našim bratom, da je začela zdaj dišati potica tudi njim? Kmalu po oktoberskem diplomu je narodna stranka povsod zopet oživelala in zdajci se ji je pridružila v vseh mestih tudi silna množica tistih, ki so hrepeneli po gibanici. Čul si isti krič v Zagrebu in Oseku, v Varaždinu in simtertja celo na Reki: Tujci proč — živili domorodci!

Popisal sem po večjem prilike in vzroke, radi katerih so se morale izjaloviti vse Bahove namere. Bile so nemogoče že same po sebi in za izvrševalce si je izbrala vlada ljudi, ki so bili iz sto razlogov za take posle nepripravni in nesposobni. Uradnikom, ki životarijo točno ob tako borni plači, kakor „Bahovi huzarji“, se bogme ne ljubi, da bi se ukvarjali s politično agitacijo in oduševljali narod za nemški jezik, nemško

hegemonijo, nemški absolutizem. Posebno pa je razžalilo vsakega izobraženega človeka postopanje silovite žandarmerije in pohujšljivo življenje mnogih, sosebno finančnih činovnikov. Neprenehoma in silno rastoči davki pa so bili tista granitna skala, ob kateri se je morala razbiti v prah vsaka simpatija za novo vlado.

IV.

Hrvaška Reka in reška gimnazija.

Kleman.

Dozdaj sem govoril o ljudeh in rečeh, koje sem opazoval na severu in v sredini hrvatske dežele in dodal sem občo karakteristiko „Bahovih huzarjev“, kojih jedro sostavljali so naši rojaki. Zdaj pa pojdimo na jug, v hrvatsko Primorje, da vidimo tudi tam, kako se vedo zastopniki novega sistema in kako se vladajo in kaj delajo zastopniki narodne stranke in narodnih idealov. Za pravega gimnazijskega učitelja sem bil potrjen l. 1855. in objednem iz varaždinske gimnazije premeščen na reško. Izpolnila se mi je s tem srčna želja. To sem vedel iz zemljepisa, da bom živel v goratem, skalnatem kraju, a pred mano se bo razprostiralo čudovito, brezkončno morje, po katerem sem hrepenel že od otročjih let. Pričakoval sem veliko novega in lepega, našel pa sem še mnogo, mnogo več, nego mi je slikala in obetala moja mečta. Leta, katera sem prebil v hrvatskem Primorju, štejem med naj-srečnejša svojega življenja razun zadnjih dveh, ko se mi je bilo boriti z nasledniki in dediči „Bahovih huzarjev“, s hrvatskimi birokrati in s policijo, njihovo strežkinjo.

Reška gimnazija se je bila ponemčila že l. 1854. Od l. 1852. je sekcijski predstojnik Kleman, desna roka ministra Tuna, neprestano opominjal našega nadzornika doktorja Jarca, da mora v hrvatske srednje šole uvesti nemško razlaganje. Jarc se je Hrvatov nekako bal, on ni hotel, da bi nosil odium, češ, da je on kriv pregnanstvu narodnega jezika. Prosil je Klemana, naj pošlje na Hrvatsko kakega zaupnega moža dunajske vlade, da uvede to reformo. Hrvatje se potem ne bodo upirali, če vidijo, da jo zahteva odločno isto ministerstvo in potem tudi ne bo letel nanj noben sum, kakor da bi bil prinesel on Hrvatom germanizacijo. Kleman je nekaj časa še premišljal in odlagal rešitev, potem pa mu je buhnilo v glavo, da še najlaglje uredi stvar po svoji volji, ako se odpravi sam na Hrvatsko. Tega vladinovca sem jaz prav dobro poznaval, saj je bil v ljubljanski gimnaziji moj profesor. Kleman se je rodil na Češkem, znal je dobro češki jezik, češka literatura pa mu je bila le malo znana. V šolah je spadal med prve dijake, posebno rad se je učil tujih jezikov. Naučil se je razun šolske latinščine italijanski in francoski ter kolikor toliko tudi angleški. L. 1848. se je bavil tudi nekoliko z našim in hrvatskim narečjem, dasi slovenski ni mogel govoriti. V šoli in s čitanjem si je pridobil lepe vednosti iz zgodovine, veselila ga je celo matematika in fizika, kateri nam je v osmi šoli tudi razlagal. Vidi se, da je bil ta mož na razne plati izobražen. In priroda mu je podelila dar, da je znal svoje vednosti prekrasno tudi drugim priobčevati. Bila je slast ga poslušati, ko nam je razlagal zgodovino. O nadarjenosti njegovi se torej ne more dvojiti, tembolj pa o njega značajnosti. L. 1848. je ves

gorel za enakopravnost vseh narodov. Občeval je mnogo in kar se da prijateljski s prvaki narodne stranke v Ljubljani. Pod spomenico, ki je zagovarjala slovensko vseučilišče, čita se tudi njegovo ime. Ali že 1850. l. je preskočil očitno v nemški tabor. Odkar je postal ravnatelj naše gimnazije, se je skrbno ogibal narodne družbe. V osmi šoli nam je po njegovem napotku prepovedal učiteljski zbor, da ne smemo več zahajati v slovensko društvo, dočim so smeli nemškutarski dijaki slobodno hoditi v nemško kazino. Ta nesramnost je strašno razkačila mene in vse dijake, ki so se zavedali svoje narodnosti. Precej sem sedel in napisal nekak protest, ki ga je prinesla „Slovenija“. Urejal jo je takrat Dežman. Kleman začne preiskavo. Jaz grem k njemu in mu povem, da je tisti dopis moj, naj puste moje součence na miru. Kleman se je delal, kakor da bi mu bila všeč moja odkritosrčnost. Dejal mi je: Za zdaj vam oprostamo. Jaz smatram vaš prestopek za mladeniško prenačljivenost. Kmali potem so imeli profesorji sejo. Učitelj modroslovja, Nemeč Ungar je zahteval, da bi me zapodili iz ljubljanske gimnazije. Profesor fizike Krsnik me je živo zagovarjal in večina mu je pritrdila. Izgnali me torej niso, ali dali so mi slab red iz ponašanja. Tako je bilo Klemanovo opravičanje! Ravnatelj ni ostal dolgo. Popenjal se je brzo od stopinje do stopinje: In ni čuda, saj mu je bil pokrovitelj sam minister uka in bogočastja Leo Tun. Pravili so, da je Klemanova žena pri njem služila in še razne druge reči, kojih pa ne bom ponavljal, ker so morda le prazna kleveta. Kleman je sedel kmali v ministerstvu Tunovem, ki mu je vse verjel, vse poveril, izročil vse posle in do malega vso

oblast. Vse avstrijsko šolstvo je prišlo pod trdo, absolutno vlado breznačajnega češkega renegata. Kleman je pogodoval Nemcem in nemškemu jeziku, kolikor je le mogel, slavjanščino pa teptal in gonil iz šole še mnogo hlastneje in besneje nego magjarščino. Polu-službene avstrijske novine so pisarile ona leta, da je slavjansko razlaganje v gimnazijah in vseh višjih šolah „Kindisches Plappern, ein längst bewiesener Unsinn, eine Entweihung der Schule und der Kultur, ein Verrat an der Wissenschaft“. Tega bebastega načela se je držal Kleman, kakor klop kože, jako verjetno se mi zdi, da je tudi on sam pošiljal novinam take dopise. Poleg Švaba je bil Kleman najstrupenejši in naj-nevarnejši sovražnik hrvatskega naroda. Kadar se je govorilo o Hrvatih, mahnil je vselej z roko, češ, o teh ljudeh ni vredno govoriti. Brezsrčno je postopal Kleman tudi z učitelji, če niso bili Nemci ali njihovi podrepaniki in zavezniki. Kot nadzornik je prišel v Trst pregledat srednje šole. Na zasedanju učiteljskega zbora so se mu bridko pritožili vsi suplenti, da si o tako nizki plači ne morejo kupovati ni šolskih knjig, saj jih vede trdo še za življenje. Prelepo so ga prosili, da bi jim blagovolil nakloniti kako denarno podporo. On pa se je namrdil in jih ozmerjal. Bleknil je glupe besede, da mora biti učitelj požrtvovalen. Društvene veselice ga ne smejo mikati. Če živi skromno, zdeluje prav lahko in ne čuti nič malih stroškov za šolske knjige. Tako je čvekal suplentom v dragem Trstu, kjer so morali plačevati za najslabše stanovanje po 150 gld. na leto in tako brezdušno je čvekal mož, ki je kot bivši učitelj sam izkusil, kako obupno težko se živi v večjih mestih o slabi plači. Klemanu se je dr. Jarc jako

priljubil že v gimnaziji ljubljanski, ker je glasoval vedno ž njim in je storil sploh brez kritike in ugovora vse, kar so zahtevali, in tudi vse, kar so želeli njegovi predstojniki. Vlada je hotela poslati na Hrvaško za nadzornika najprej nekega slovenskega rodoljuba, rojenega Štajerca. Ta je prišel res v Zagreb, da bi se poučil, kake prilike in neprilike ga čakajo v tej deželi, dobival pa je z Dunaja tako čudne, med sabo si navskrižne, nejasne in sploh vsakovrstne sumnje budeče naloge in napotke, da je pokazal nemškemu gospodom šiš in se vrnil v svojo štajersko domovino. Zdaj je ukazal Kleman Jarcu, naj gre on osrečevat Hrvate z nemškim šolskim sistemom in z nemškim jezikom. Novi nadzornik je bil od konca boječ in previden. Učil se je pridno pismene ilirščine in se ni kazal germanizatorja.

Kakor sem že povedal, je namenil Kleman, da pojde sam na Hrvaško urejat po svoji volji jezik predavanja. Prilomastil je najprej na Reko. Radi silne poletne vročine je nosil lahko bluzo, platnene hlače in slamnik, vsa oprava na njem ni bila vredna 20 gld. Vedel pa se je mogočno in oblastno kakor kak turški paša s tremi konjskimi repi. Ravnatelj reške gimnazije je bil duhovnik Kombol, jako blag miroljuben mož, ki ni skrival in tajil svojega rodoljubja. Vlada ga ni marala že radi tega greha, še bolj pa se ji je zameril, ker se ni znal hliniti in prilizovati. Kleman je postopal ž njimi, kakor s kakim hlapcem, isto tako z drugimi učitelji. V šoli je dijake izpraševal po nemški in ker mu niso mogli odgovarjati, razglasil je reško gimnazijo za najzadnjo na svetu. Kombol ga je zaman opozoril, da so se mladini razlagali vsi predmeti po hrvaški, ako bi jih vprašal na tem jeziku, da bi mu vsaj nekateri go-

tovo tako odgovarjali, da bi bil zadovoljen. Kleman skliče sejo in izjavi, da se mora učni jezik izpremeniti in to že precej bodoče šolsko leto. Gimnazija ni za nič zato, ker ni — nemška! Odslej bo vladal v gornji gimnaziji nemški jezik. Rabil se bo v 3. in 4. razredu tudi v doljni, za klasične jezike, drugi predmeti pa se bodo razlagali v njej po italijanski, ker je italijanska tudi glavna šola na Reki. Ko se je zasedanje končalo, se dvigne Kleman z besedami: Nachmittag gebe ich Audienz. Kdor hoče z mano kaj govoriti, pridi v moje stanovanje. Učitelj Kurelac se je sladko muzal, ker se mu je zdelo presmešno, da govori tako bahato človek, ki je oblečen kakor kak popotni rokodelec boljše vrste. On niti ni šel na to famozno avdijenco. Tudi ravnatelj je ostal doma, ker je dobro vedel, kaka usoda ga čaka. Drugi učitelji so prišli h Klemanu in ga prosili, da se jim dovoli, še nadalje služiti na tem zavodu. Tistim, ki so imeli izpite in so znali nemški, se prošnja usliši, drugi so morali oditi in si iskati drugje kruha. Poštenjak Kombol je izgubil ravnateljstvo, dali so mu 300 gld. pokojnine! Ker o tej plači ni mogel ni živeti ni umreti, moledoval je vlado neprestano, da bi mu jo povišala. Ko se je naveličal čakati odgovora, je šel sam na Dunaj h Klemanu, ki se je dal vendar toliko omečiti, da je primaknil bolehnemu starcu 100 gld. Za ravnatelja gimnaziji je poslala vlada Štefana Vidica, ki je služil prej v Trstu in je povabil tudi mene, da pridem za suplenta v tržaško gimnazijo. Tudi zdaj mi je precej pisal, naj se oglasim za Reko. Iz raznih vzrokov sem se namenil ostati še jedno leto v Varaždinu. To sem mu tudi poročil in on mi je odpisal, da me sprejme z največjim veseljem potem na svojo gimnazijo.

V svojih pismih je kazal sploh najtoplejše simpatije zame, kar pripisujem svojemu prijatelju Legiši, ki je bil tudi premeščen iz Trsta na Reko ali je žal še tisto leto umrl za kolero. Vidic je seveda gimnazijo precej ponemčil, kar mu je steklo brez težave, kajti znali so i stari i novi profesorji nemški. Med novimi učitelji se je navajal neki Morfides, ki se je delal za pravega Grka. Razlagal je grški jezik in naravoslovje. Oboje je razumel precej dobro, za grščino je zahteval in uvedel novogrški izgovor. Često je šel na kmete loviti metulje, hrošče, kukce in žuželke. Ujete živali je nabadal na igle in si jih pripenjal na klobuk. Ali so drli za njim reški paglavci, kadar je prišel z dežele in korakal ponosno po reških ulicah s svojim plenom domov! Po tem klobukovem nakitu ga je poznal vsak človek na Reki. Na obče čudo je zasledilo bistro oko Bahove policije, da ta učitelj ni niti Grk, niti se ne zove Morfides. Bil je nadarjen pustolovec. Rodil se je v gornji Avstriji in se zval Nuser ali Nuserl. L. 1848. se je udeležil raznih nemirov in nezakonitih demonstracij, pa je pobegnil na Ogersko in se nastanil naposled v Oseku. Občujoč z Grki se je naučil novogrški, se razglašal za Grka in si dal ime Morfides. Za Bahove vlade se je prikazalo na Hrvatskem še več takih pustolovcev. Med nje je spadal tudi moj varaždinski kolega Franta. Komaj je bil vpisan za pražkega akademika, podedoval je več tisoč goldinarjev. Še tisti dan ostavi Prago, pa hajd po svetu! Za tovariša si izbere prijatelja, ki je bil tak lahkoživec kakor on sam. Kupila sta si dva čila konjička, na kojih sta jahala proti Benešovu. Tu sta ostala več dni, pokupila vse smodke, ki so se nahajale v mestu in se oba tudi zaljubila. Ljudje so ju

silno častili in ju vabili v svoje hiše, imeli so ju ne le za veseljaka, ampak tudi za strašna bogatina in resnična plemenitaša. Plativši račune sta po noči izginila in jo mahnila proti Kolinu, kjer sta si dobila novi ljubici in kupila zopet vse smodke boljše vrste. Po raznih zgodah in nezgodah sta dospela v Linč. Ker jima je denar pošel, sta morala konja prodati. Tovariš je kolovratil nazaj proti Pragi, Franta pa je romal v slavni Kremsminsterski samostan. Spotoma je moral že „fehtati“. V samostanu so ga vzeli za hlapca, sekal je dva dni drva. Od silnega napora zboli; patri so ga pasli in zdravili več tednov zastonj. Ko nekoliko okreva, gre proti Solnogradu. Na tem potu se pridruži krdelu gledaliških igralcev, ravnatelj ga sprejme drage volje za „ljubovnika“. V nekem trgu so igrali Šilerjeve razbojnice. Franta pa je znal svojo ulogo tako slabo, da so poslušalci metali vanj gnjilo sadje in mu neprenehoma žvižgali. Po tej nesreči vlovi v neki gorski vasi učiteljsko službo. Že čez pol leta pa se tako naveliča tega stanu, da pobegne in začne zopet popotovati. Mnogo tednov je beračil, ljudje so ga imeli za rokodelca. Naposled pride na Ogrskem v veliko plemenitaško konjušnico za konjskega čuvaja in zdravnik. Gospodarju se brzo prikupi s svojo veselostjo in šaljivostjo. Kadarkoli je šel v Budapešt ali v Kanižo, vzela ga je vselej s sabo, da mu krati čas s svojimi brezštevilnimi burkami in zabavnimi anekdotami. Nekoč sta kupovala v medjimurskem Čakavcu konje. Tukaj se seznanila Franta v gostilnici z nekajimi mladimi Varaždinci. Pustivši gospodarja brez slovesa gre ž njimi v Varaždin in uživa tu več dni njihovo gostoljubje. Ti novi prijatelji ga z veliko hvalo pri-

poroče ravnatelju Muzlerju, ki ga sprejme za suplenta. Pozneje usodo njegovo sem že povedal. Hrvatski moji prijatelji so mi pravili še za šest ali sedem drugih uradnikov, ki so se klatili prej brez posla po svetu, pa so dobili na Hrvatskem dobro službo samo zato, ker so znali nemški. O nekaterih je višja oblast zvedela, da so brezznačajni pustolovci, in jih zapodila, drugi pa so skrivali svojo cigansko preteklost tako uspešno, da so si ohranili službo in spadali celo med zaupnike in ljubimce svojih načelnikov. Med suplenti leta 1854. in 1855. sta bila dva vrla narodnjaka, kojih vlada ni hotela potrditi za prava profesorja reške gimnazije: Slovenec Francelj in Čeh Maton. Francelj je pohajal z mano dunajsko vseučilišče. Bil je lep vesel mladenič, rodoljub v vsaki kaplji svoje krvi, v vsakem čutu svojega srca, v vsaki misli svoje plemenite duše. Priljubil se je vsakomur o prvem spoznanju, marsikoj deklica je po njem hrepenela in vzdihovala. Vendar se ni hotel oženiti, ker se mu je goreča prva ljubezen pokazila ne po nezvestobi njeni, kakor je mislil, nego po zlobni kleveti nekajih tovarišev, ki so mu jo počrnili in pristudili. Najbolj srečnega se je čutil Francelj, kadar je v veselem narodnem društvu prepeval slovenske in hrvatske pesmi ter ilirske davorije. Policija ga je prijavila deželni vladi, da je „ein unverbesserlicher Panславist und Illyrier“. Ta ovadba je Jarca prestrašila, da ga ni maral več na Reki. Preselil se je torej v Varaždin, kjer je dobil službo, če se ne motim, na tamošnji realki. Pozneje je izdajal in urejal v Varaždinu tudi hrvatski list, namenjen prostemu narodu, za meščane pa je prirejal javna predavanja. Radi svojega ljubeznjivega značaja ni imel med poštenimi

Hrvati in Slovenci nobenega sovražnika. Tembolj pa so ga črtili nemški samosilniki in njihovi mameluki, kar mu služi gotovo le v čast in najboljo pohvalo.

Maton je dovršil svoje študije na Češkem. Porabil je vsako priliko, da se korenito izobrazil. Kar vem, so ga veselile najbolj matematične in prirodoslovne znanosti, ali si je pridobil tudi v drugih strokah obilo vednosti in se popel sploh na višino sedanje omike. Takih mož se nahaja dosti v češkem narodu. O Slovencih se to žal ne more trditi, v nas je do malega vsakdo povse zadovoljen, ako se izučil in izuri v jedni stroki, obširna splošna omika mu je navadno deveta briga. Ta nedostatek se pozna jasno tudi v spisih naših književnikov, posebno pesnikov. Med vzroke, da prvakuje Prešeren tako odlično med vsemi našimi, drugače izvrstnimi poeti, treba vsekako ubrajati tudi to, da je bil on ne le klasično, ampak vsestranski izobražen mož, kar se o veliki večini njegovih naslednikov nikakor ne more govoriti. Levstik n. pr. ni imel skoraj nobenega korenitega pojma o občji zgodovini, zemljepisju, prirodoslovju, prirodopisu, računstvu in pedagogiki in absolutno nobenega o modroslovju. Ali velika učenost in izobraženost je človeku malo koristila za Bahove vlade, dostikrat mu je še škodila, ker so ga smatrali „pobožni možje“ za nevarnega materijalista in liberalca. Maton ni jemal nikomur ni verskih, ni lojalnih čutov — bil je skromen, priljuden, tih učenjak, ali objednem pa tudi čvrst „vlastenec“, prijatelj vsem Slavjanom, sosebno pa bratom Hrvatom. Nadzornik Jarc se mu ni kazal nič sovražnega. Maton je želel dobiti na Hrvatskem stalno službo že zato, ker se je mislil oženiti s prelepo Hrvatico, sestro svojega to-

variša in prijatelja. Prosil je torej večkrat nadzornika, da bi ga dal potrditi na koncu leta za pravega profesorja reške gimnazije in Jarc mu je tudi obetal i ustno i pismeno. Precej na začetku počitnic pa mu je došla ovadba, ne vem, ali od reške policije ali od Švaba, da je Maton „ein eingefleischter Panslavist und Freund aller illyrischen Ultras“. To poročilo ga je preplašilo. Pisal je Klemanu, da bi bilo slabo za reško gimnazijo, ako bi ostal v njej Maton. Potujoč domov se je oglasil Maton tudi pri Klemanu in mu povedal, da je nadzornik ž njim zadovoljen, istotako ravnatelj, zato upa, da se niti Kleman ne bo protivil njegovi prošnji, da ga potrdi vlada za Reko. Kleman zarenči zabavljivo: Vi se motite, ako mislite, da je nadzornik z vami zadovoljen! Ravnokar sem prejel od njega pismo z opominom, da vas za Reko ne potrdimo. Maton je osupnil, da mu je kar sapa zastala. Odšel je brez poklona. Pozneje so ga potrdili za profesorja na Moravskem. S tem mu je splavala po vodi ženitev s hrvatsko krasotico, ker je roditelji niso hoteli dati tako daleč od domovine. Že v ustavni dobi sem čital v novinah o nekem Matonu, ravnatelju brnske gimnazije, ki se je boril krepko zoper nemško svojat, vladajočo v stolici moravske dežele. Morda je bil ta Maton oni isti, kojega je Bahova vlada pregnala z Reke.

Ko sem se poslovil z Varaždinom, popotoval sem proti Ljubljani zvečine peš. Na ptujskem polju sem došel dva odrasla kmečka dečaka, ki sta me pozdravila po nemški. Jaz ju opozorim, da je to nespametno in nespodobno, Slovenci pozdravljajmo se po slovenski! Ta pouk se jima je zdel jako čuden, ali ju je obveselil. Dejala sta mi: Zdaj vidiva, da Slovenci še nismo najzadnji na

svetu, ker se še vedno dobi kak gospod, kateremu se ljubi naše slovensko ime. Hodili smo potem zajedno tja do železnice. Spotoma sem ju oduševljal za slovenski jezik in slovensko domovino, kar se je le dalo. V krčmi, kjer smo se poslovili, sta dvignila vsak tri prste in priseгла, da nikdar ne pozabita mojih naukov, opominov in svaril. Kasneje sem zvedel, da se res nista izneverila svojemu obetanju. Francelj ju je dobro poznaval, rodila sta se oba v njega sosesčini in jeden mu je bil celo nekoliko v rodu. Ta mu je sam pravil, kako „pobožno“ mu je pridigal neki hrvatski profesor na ptujskem polju o slovenščini in njeni imenitnosti. Došedši v Ljubljano sem ostal po svoji stari navadi pri „Slonu“. Opoludne sem se vsedel za tisto mizo, za katero se je namestil in obiral ravno cipe tržaški kanonik Verne. Prej ga nisem še nikoli videl, zdaj pa sva se hitro seznanila in jednako rodoljubje in veselje za narodni jezik in slovstvo naredilo je med nama celo vzajemno simpatijo in prijaznost. Pogovarjala sva se do malega dve uri. Ko sem mu povedal, da idem na Reko, ker so mi dali službo v tamošnji gimnaziji, vzdihnil je: Oh, oh, kako vas pomilujem! Imeli boste zlobnega ravnatelja. Vedite, ki ga jaz dobro poznavam. V Trstu je živel precej dolgo in vodil gimnazijo tako, da Bog pomози. Delal je zdražbe in tožil na vse strani podložne si učitelje. Mogoče, da ga je izkušnja nekoliko spametovala, ker mu je marsikdaj izpodletelo, ali vsekako boste morali dobro paziti in se ga na vso moč varovati. Jaz pa velim: Ker vam je Vidic tako znan, mi boste mogli tudi povedati, ima li kaj prida razuma ali je bedak? Verne odgovori: O, razumen je dovolj, za svojo korist in čast je prebrisan, kakor malokdo,

ali kaj to pomaga, ko pa nima blagega srca. Jaz se obveselim in pravim potolažen: Izkušnja uči, da se zlobnega razumnika ni treba nikoli tako bati kakor zlobnega bedaka. Oni se spravi samo na tistega, ki mu je na potu, bedak pa besni brez pravega vzroka proti vsakomur, kdor ga razdraži in užali, dasi često nevedé in nehoté. Boste videli, da bom zdeloval z Vidicem laglje, nego vi mislite. Verne se zasmije: Jaz vam čestitam, da ste optimist. Bog daj, da bi se to pot ne zmotili. Ako ga je izkušnja kaj izmodrila, utegne vam se nada izpolniti. Z Vernetom sva se razšla prav prijateljski, zarekši se, da se k letu zopet vidiva, če ne v Ljubljani, pa v Trstu. Že drugi dan sem se oddrdral s pošto proti Reki, ker takrat še ni bilo železnice od Ljubljane proti jugu. Reka mi je od kraja jako ugajala. Zdela se mi je nenavadno snažna in lična, priljubila se mi je precej že radi morja, koje ji je pluskalo semtertam skoro na ulico. Ko sem mesto bolje spoznal, zapazil sem lahko tudi razne napake in nedostatke. Stari del, ki se zove Gomila, imel je marsikje pretesne, krive, nečedne ulice. Iz bornih hiš zijala je skrajna beda. Pred njimi valjali so se razcapani otroci, poleg njih so čepele stare, prav na lahko opravljene ženice, ki so se pomenkovale na ljubkem čakavskem narečju, dočim sem slišal na korzu in sploh v spodnjem delu mesta vsaj iz gosposkih ust le italijansko govorico. Prej sem dostikrat čul, da so narodnostne razmere na Reki ravno take kakor v Trstu. Vladajoči jezik je v obeh italijanski. Na njem govori do malega vsa gospoda in tudi nekoliko prostega ljudstva. Drugi prostaki pa so slavjanskega rodu, v Trstu Slovenci, na Reki Hrvatje, ali oboji mešajo v

svojo narodno govorico kaj radi tudi laške besede. Tudi trdi Hrvatje in rodoljubi so mi pravili, da je Reka laško mesto, nekaj prostote pač govori hrvatski, ali neko čudno, pokvarjeno narečje. Isto sem našel v Nemčičevih „Putositnicah“. Tudi njemu je Reka laško mesto, le del prostih ljudi se pomenkuje na pokvarjeni hrvaščini. Vse te trditve so površne. Med Trstom in Reko je v narodnosti velik in bistven razloček. V Trstu so prebivali Italijani že od nekdanj, oni so v njem koreniti staroselci, kojim so se pridružili Slovenci šele po zvršetku 6. stoletja. Trst ni izgubil nikdar laškega značaja, nikdar niso zavladovali v njem Slovenci, dasi ga smatramo zdaj po pravici za glavno mesto, za stolico bodoče Slovenije. Na Reki so bile vse narodnostne razmere drugačne. Mesto Sveti Vid na Reki so postavili najčistejši Hrvatje. V njem se je ne le po hrvatski govorilo, ampak se je opravljala celo božja služba na hrvatskem jeziku. Hrvatska je bila maša, hrvatske pridige in molitve. Reška gospoda se je naučila laški jezik šele v šolah in občeči z mogočnimi Benečani, ki so vladali v delu Istre na hrvatskih Kvarnerskih otokih in hrvatski Dalmaciji. Na Reki so se naselile sčasoma tudi mnoge italijanske rodbine. Odtod so dohajale simpatije za Benečane že v 16. stoletju, ki so bile pa jako nestanovitne. Prigodilo se je celo, da so se Benečani tako razhudili nad Reko, da so jo sežgali. Mesto je bilo dolgo časa združeno s kranjsko deželjo. Meščanom je ugajalo, da jih branijo Kranjci proti Turkom, ali kranjskih davkov in drugih bremen niso nosili radi, branili so se jih z vsemi štirimi, kar so le mogli. Kakor v vseh laških in tudi v vseh hrvatskih primorskih mestih zavladoval je

na Reki municipalni duh, občinski egoizem, ki ni imel čuta in smisla za občo domovino nego se je stisnil, povse sam s sabo zadovoljen, v tesni kotar občinske avtonomije in svobode. Reka se ni zavedala nikoli za hrvatsko mesto in vendar je po izviru in krvi veliko bolj hrvatska nego isti Zagreb, kjer so se mešale že od nekdanj različne narodnosti. Dobil sem v roke imenik vseh reških meščanov pa sem našel, da je silna večina vseh rodbinskih imen hrvatska ali vsaj slavjanska. Reški odvetnik Suppe mi je pravil, da je dal l. 1849. ban Jelačić zapisati vse Rečane po narodnosti in se je izkazalo, da se nahaja na Reki komaj sto italijanskih rodbin. In še med temi je zapazil Suppe več imen slavjanskih, ki so dobila le po spačeni pisavi italijansko podobo. Človeku ni treba živeti dolgo v tem mestu, da se uveri, da znajo vsi Rečani hrvatski, dočim jih je dovolj, ki ne znajo ni pisniti po laški. Tudi pravi Italijan, ki se priseli na Reko, se mora naučiti hrvatski, ker bi drugače ne mogel občevati s čisto hrvatsko okolico in z reškimi prostaki. V župni cerkvi se je pridigovalo po hrvatski in tudi sicer se je ohranilo v božji službi marsikaj narodnega. Gospoda so se razgovarjala med sabo res da po laški ali odlični Rečan in slavni rodoljub Barčić spričuje, da se tudi gosposki bolniki na smrtni postelji poslavljaajo s svojci in jim izjavljajo svoje poslednje želje na hrvatskem jeziku. Nekaj družega pa vem iz svoje izkušnje. Stanoval sem iz prvine pri svojem rojaku, imovitem trgovcu in hišnem gospodarju Špendalu (Spendou). Gospa mu je bila trda Rečanka, ki je govorila ž njim in z otroki največ po italijanski, dasi se ji je zaperila v laški pomenek često tudi kaka

hrvatska beseda. Kadar pa so ji prišle v pohod v nedeljo popoldne prijateljice in sorodnice ter si začele praviti, kaj se je tisti dan pridigalo, nisi čul iz njihovih ust nobene italijanske slovke. Kar je govoril duhovnik v cerkvi po hrvatski, to so si pripovedovale zdaj isto tako po hrvatski in to na čistem, do malega pismenem jeziku. Vmes jim je ušel večkrat tudi kak imperfekt in aorist! Predno je preteklo mesec dni, preveril sem se korenito, da ne bom služil v italijanskem, nego v hrvatskem mestu, ki kaže tuje lice le v občinskih uradih in šolah in v trgovskih knjigah in javnih napisih. Po tem spoznanju sem uravnal tudi svoje občevanje in vedenje proti meščanom. Ko sem hodil v ljubljanske šole, mi je bil italijanski jezik tako po vseči, da sem se ga učil prav marljivo dve leti pri učitelju Pertutu. Doma v Mengšu pa sem imel priliko razgovarjati se včasih z laškimi opekarji. Napredoval sem res toliko, da bi bil govoril v dveh ali treh mesecih prav gladko italijanski, ako bi me bila zanesla usoda v kako laško mesto ali pokrajino. Zdaj pa sem prišel med prave Hrvate — kako bi mogel in smel govoriti ž njimi po italijanski?! Zdelo se mi je ravno tako, kakor če bi kak Slovenec govoril z Ljubljančani po nemški zato, ker ljubljanska gospoda rada nemškutari. Rečani so želeli in zahtevali že takrat, da se vsak tujec ki se naseli med njimi, nauči italijanski in se pomenkuje ž njimi po italijanski. Kaj taki nenarodni želji da bi jaz ustregel?! da bi pomagal laški propagandi in pospeševal in dajal potuho renegatstvu?! Drage volje sem dospel na Reko, ker sem vedel, da bom imel krasno priliko oduševljati vrle hrvatske Primorce za narod in domovino hrvatsko. Zdaj pa zahtevajo po ne-

zgodah časa poitalijančene reve, da bi tudi jaz gojil tuj jezik, deloval za odpad od prirojene narodnosti, spoštoval in njegoval italijansko zavest, italijanski duh! Rajše bi se bil živ v zemljo pogreznil, nego da storim ta v nebo vpijoči greh narodnega izdajstva. Zaklel sem se sam sebi, da ne izpregovorim z nobenim Rečanom laške besede in tej prisegi sem ostal zvest, dasi mi je naklonila brezbroj neprilik in nevarnosti. Radi laške propagande na Reki sem zamrzil tudi na lepi italijanski jezik, da se ga nisem maral več učiti. Da mi ni bil nekoliko potreben prva leta v šoli, bil bi ga povse zanemaril. Nehal sem čitati tudi laške knjige in novine. Makijavelijev „Principe“ bilo je zadnje italijansko berilo, ki sem ga imel v rokah. Čedalje bolj pa sem sovražil poleg laškega jezika tudi laški narod ali pravzaprav laško inteligencijo, ki je raztezala pohlepno svoje izsrkane, onemogle roke po slavjanski Gorici, slavjanskem Trstu, slavjanski Istri in slavjanski Dalmaciji. Ta inteligencija je razglašala Adrijo za italijansko morje, dasi so najvažnejši bregovi ob njej slavjanski. Nakopičila se je torej cela gora vzrokov, da črti slavjanski rodoljub razun nemške grabljivosti tudi potuhnjeno poželjivost italijansko.

Ali denimo za zdaj Rečane in lahonstvo na stran in pojdimo na skromno ali precej važno poprišče prosvete in duševnega življenja — v gimnazijo! Prvi človek, ki sem ga v njej videl, je bil šolski sluga Bartol. Pozdravil me je po laški, ali izgovor je spričeval, da to človek ne more biti Italijan. Vprašal sem ga po hrvatski, kakov rojak da je in kje se je rodil. Odgovori mi jecljaje: Ča ću jin reć, si sa, da ja nisan Rečan, ma san već dugo tuka — znaju, ja san Křanjac i

rodil san se tamo poli Idrije. Jaz se mu zasmejem: Ne bodite šalobarda, govorite z mano po domače! Silno se je uradostil, ko je čul te slovenske besede. Podal mi je ne le jedno, ampak obe roki in od takrat ni zinil proti meni nobene tujke. Veselilo ga je neizrečeno, da se je mogel z rojakom pomenkovati po slovenski. Pokazal mi je gimnazijsko pisarnico in povedal, da najdem ravnatelja v njej ne le zdaj nego ob vsaki uri od osme ure zjutraj do mraka. Po dnevu hodi domov samo obedovat. Vidic me je sprejel še skoro preveč prijazno. Tudi on mi je podal obe roki in me trkal neprenehoma po ramah. Dejal mi je, da je govoril z našim rojakom, trgovcem Špendalom, če bi imel za me kako sobo in on mu je rekel, da jo ima. Ako hočem iti k njemu, se preselim lahko precej danes. Jaz sem opazoval svojega ravnatelja prav natanko, ne bi li zazrl na njem kako znamenje tiste zlobe, o kateri mi je govoril Verne. In našel sem je dosti hitro. Pogledal me je včasi po strani tako potuljeno in prihuljeno, da sem se ga skoro ustrašil. Ali to je minulo po bliskovo. Trenutek potem se je zopet blagovoljno smehljaj in upiral vame oči tako zaupno in prijateljski, da je morala zamreti tudi najmanja sumnja. Vidic mi je naznanil, kaj sta ukrenila zame z nadzornikom Jarcem. Razlagal bom v treh šolah grški jezik in v gornji gimnaziji ilirščino. Ko sem to slišal, mi je kar srce poskakovalo od veselja. Razlagal bom torej narodni jezik, tisti predmet, po katerem sem hrepenel in koprnel že od nekdaj. Zdaj bom imel nebeško lepo priliko, da netim v mladini sveti ogenj rodoljubja, da jo vnamem in oduševljam za narodni jezik, narodno slovstvo, narodne svetinje in pravice. Ilirski sem se

učil v Varaždinu obe leti jako pridno. Prečital sem pazljivo premnoge hrvatske in srbske knjige nove in stare. Po tem berilu sem si jel že tudi sestavljati zgodovino ilirske literature. Rabile so mi samo posvetne knjige, dasi so za jezik verske včasih še bolj važne in zanimive. Govoril sem hrvatski precej dobro že na koncu prvega poluleття, čez dve leti pa gladko, brez kakoršnekoli izpodtike. Jedne reči pa si nisem mogel navpreki vsem naporom nikdar prisvojiti, namreč naglasa. To ni čudo, saj si ga ne morejo niti Hrvatje sami, ako so rojeni kajkavci ali čakavci. In celo med štokavci najdeš dovolj takih, ki ne znajo bosenskega in hercegovskega naglasa. Med nje sodijo Črnogorci in mnogi prebivalci na vzhodu srbske kraljevine. Ilirski pisatelji Bogović, Vukotinović, Demeter i. dr. grešili so proti pravemu naglasu ravno tako kakor jaz in drugi moji rojaki. Moj tovariš in prijatelj Vinko Pacel mi je zatrdil, da pozna med kajkavskimi Hrvati samo jednega, ki govori štokavsko narečje s popolnoma pravilnim naglasom — ta jedinec je znameniti učitelj Fabković. Jaz pa sodim še zdaj, da je pogodil vselej pravi naglas tudi Vinko Pacel, ali njemu je bilo to laglje nego Fabkoviću, ker je občeval na Dunaju več let z Vukom in drugimi štokavci in je živel precej dolgo v srbskem Belem gradu. Poznal pa sem tudi dva Slovence, ki sta izgovarjala hrvatske besede, kakor da sta rojena Ličana ali Sremca: inženirja Jerasa in nekega krčmarja v Petrinji, ki se je rodil v šempeterski župniji na Dolenjskem. Za učitelja ilirskega jezika sem bil torej že precej pripravljen in usposobljen, ko sem ga začel razlagati dijakom reške gimnazije. Ali za tak predmet nikoli ni glavna reč teorija in naj bo tudi

znanstvena kolikor hoče — nego narodni duh, oduševljenje za narodnost in domovino. Zato sem tudi najbolj skrbel, da vcepim mladini gorečo ljubezen do njenega naroda, do njegove govorice, njegove domovine in objednem tudi ljubezen do naše skupne matere Slave, do vseh njenih sinov, oduševljenje za slavjansko vzajemnost. Čitaje hrvatske pisatelje nisem pojasnjeval samo slovniških oblik, ampak tudi stvar, to je: pomen besedi. Če smo došli n. pr. do besede „sloboda“, povedal sem najprej, da je sestavljena iz svoj in biti, potem pa sem razložil tudi to, kaj da pomenja, kaj je osebna sloboda, kaj narodna, politična itd. V zgodovini ilirske literature sem omenil vse vzroke, ki so jo pospeševali ali zadržavali. Bilo je med njimi tudi cerkvenih in nekovi duhovniki so mi silno zamerili, da jih nisem premolčal. Grški jezik mi je nalagal prvo leto mnogo truda in muke, ker so bili dijaki v njem tako slabo izvežbani. Poučeval jih je več let Rečan Morasi, ki sam ni znal ni glavnih pravil grške slovnice. Besedilo grških klasikov smo prevajali vselej najprej na nemški, potem pa na hrvatski in italijanski jezik, ako se je nahajal v šoli kak Slovenec, pa tudi na našo slovenščino. Drugi profesorji so se držali drugačne metode, prelagali so z grščine samo na nemški jezik. Jaz sem se opiral na neko naredbo ali navodilo, ki nam je došlo od dunajske vlade, v kojem se je izreklo jako pametno načelo, da morajo učitelji klasičnih jezikov uporabljati vsa sredstva, ki olajšujejo in pospešujejo razumevanje izvirnega besedila. Tega pa ne more utajiti noben sofist, da je za ta namen najbolje sredstvo narodni jezik. Ravnatelj Vidic je dobro vedel za to rabo ilirskega in slovenskega jezika, ali me ni radi nje

nikoli grajal, nikari mi jo prepovedal. Slavjanska narečja mu niso baš ugajala, ali bilo mu je jako po volji, da prevajamo tudi na italijanski jezik. On si je želel na Reki popularnosti, pa bi se bil na vso moč rad prikupil izobraženim Rečanom, ki so mu očitali, da se italijanščina v gimnaziji preveč odrija in zane-marja. Ugovarjal jim je, da to ni res, ker se rabi ne le v spodnji, ampak deloma tudi v gornji gimnaziji. Za Bahove vlade sem predaval jedno ali dve leti v višjih razredih tudi zgodovino. Napoleon I. je gotovo pravo pogodil, ko je imenoval to znanost „konven-cijonalno bajko“. Čista in vsa istina se težko zve še o najvažnejših prigodbah, ki so se vršile pred mnogimi pričami pri belem dnevu. Navzlic temu ima zgodovinar dolžnost iskati resnice. Ako je tudi ne more doseči, mora se vsaj vestno truditi, da se ji približa. Presojati mu je povse objektivno ljudi in stvari, voditi ga ne smejo ni strah, ni srd in sploh nobeni postranski obziri, duh se mu mora gibati v vsej svobodi kakor tica pod nebom. Zgodovinske šolske knjige Bahove dobe se niso pisale po teh načelih, izdavale so se, kar se veli, ad usum Delphini. V njih si je govorilo skoraj le o vladarjih in njihovem vojskovanju, prav nič pa o duševnem in gmotnem razvitku in stanju kakega naroda. Te knjižure sem prečital, ali sem jih našel tako suhe, prazne in ničeve, da si jih nisem niti omislil. Razlagal sem zgodovino tako, kakor sta mi velela razum in pamet. Dejal sem, kakor pravijo Hrvatje, bobu bob a popu pop. Poštenjaka sem ime- noval poštenjakom, lopova lopovom, pa naj bo, kdor hoče. Ko se je začelo proti meni 1864. preganjanje, poslalo mi je 124 bivših dijakov mojih zaupnico, kojo so

dali natisniti tudi v raznih novinah. V tej zaupnici ali zahvalnici pravijo, da sem jim govoril „slobodne rieči iz slobodne duše svoje“. Te besede so resnične, ali se ne smejo tako razumevati, kakor da sem razširjal v šoli prevratne misli. Po praznoverju sem res mahal, kar se je dalo, ali nikdar nisem napadel krščanske vere in katoliških dogem. Isto tako se nisem pregrešil nikdar zoper državne zakone ali zoper lojalnost, kakor so lagali v svojih peklensko zlobnih tožbah moji sovražniki. Ravnatelj je poznaval svobodno smer mojega predavanja, ali me ni radi nje nikoli grajal, ker je bil tudi on sam svobodoljuben Jožefovec. Zdaj mi je omeniti še nekatera pedagogična pravila, kojih sem se držal v šoli. Strogo sem zabičeval dijakom, naj povedo roditeljim svojim, da mi ne smejo nikdar ponujati in nositi daril, kakoŕ je bila to stara razvada takraj in onkraj Lajte. Kdor se predrzne, da mi prinese navpreko tej prepovedi kako podkupnino, naznanim ga v šoli, da zvedo vsi dijaki, kateri součenec si je hotel dober red kupiti ne pa ga zaslužiti. Ta moj opomin prišel je po vohunih kmali do ušes Vidičevih, ki je imel o takih podarkih bolj liberalne in prožne pojme nego jaz in večina mojih tovarišev. Služil je mnogo let v Galiciji, ki je slovela že od nekdaj, da je klasična zemlja vsake uradne korupcije. Ukora se mi baš ni usodil dati radi moje antimazilne opozicije, vendar pa me je prosil prijazno, naj ne osramotim vpričo vseh dijakov dobrohotnih ljudi, ki bi mene ali kakega drugega učitelja radi razveselili s kakim darilom v priznanje truda in s tiho prošnjo, da bi imeli blago potrpljivost ž njihovim sinom. Ravno tako strogo kakor mazila obsojal in prepovedal sem dijakom vohunstvo

in ovaduštvo. Skoro v vseh srednjih šolah rakovske države vladala je gnjusna navada, da so se hodili dijaki med sabo skrivaj tožit ravnatelju in učiteljem, često seve brez vzroka in lažnjivo. Po tem nečednem potu so zvedeli ravnatelji vsako razposajenost, nezakornitost, tajno veselico, z jedno besedo vse grehe šolske mladine, ki je zaman ugibala, od kod jim dohajajo te ovade. Za nagrado so dobivali vohuni ne le najbolji red v ponašanju, ampak tudi po ravnateljevi ali učiteljevi priporoki prvi red iz takih predmetov, iz kojih so zaslužili dvojko ali trojko. Ob takih prilikah razvilo se je grozno težko med součenci stalno priateljstvo, za koje so tako dovzetna mlada srca. Dečaki niso vedeli, komu smejo kaj zaupati in komu ne, neprenehoma so se sumnjičili, včasi so imeli najpoštenjšega tovariša za podrepnika in vohuna svojih predstojnikov. Ta moja prepoved je spravila ravnatelja v veliko stisko in tudi v očitno nejevoljo. Zarenčal je: Ako prenehajo take tožbe, kako bomo pa kaj zvedeli, in znati pa vendar moramo, kaj delajo dečaki, kadar so sami, brez našega nadzora! Jaz mu odgovorim: Še bog, če nič ne zvemo, se saj ne bo treba jeziti in mladino kaznovati. Tega mi menda ne boste zanikali, da sodita vohunstvo in ovaduštvo med najgrše in najbolj nenaravne človeške napake, kateri moramo skrbno porovati iz srca poverjene nam mladeži, ne pa jima dajati še potuho in jo zagovarjati. Vidic zavpije: Jaz ne zagovarjam špiclarije, ali mi je ne odpravimo! Vohunstvo zahteva sistem naše in vsake vlade. Brez njega morala bi iti vsa naša policija v pokoj in niti drugi državni uradi ne morejo prebiti brez njega. Oblastnik, koji bi prepovedal tajne tožbe in ovadbe,

odprl bi na strežaj vrata vsem rogoviležem in puntarjem. V teoriji zdi se nam marsikatera reč ružna in brezdušna, ki je v praksi koristna in nujno potrebna. In tako je trdil ravnatelj svojo, jaz pa svojo. Pričkala sva se še večkrat radi vražjih špicljev in denuncijantov, ali se nisva mogla nikoli pogoditi in složiti. Jaz sem jih črtil in preganjal, on pa jih je le prerad poslušal in jim izkazoval svojo naklonjenost. Vendar pa ga moram pohvaliti, da me ni nikdar prijavil vladi, da mrzim huje nego na peklenškega hudobca na vso tajno hermandad in vse njene najemnike in podrepnike.

Zdaj dve, tri besede o nalogah! Zakoni so jih nalagali toliko, da jih ubogi dijaki niso mogli zmagovati. Naloge so jim zagrenile in ostudile vsak predmet. Potrebovale so toliko truda, koristi pa niso donašale vsaj večini njihovi nobene. Zdaj govorim seveda o hišnih nalogah, ali tudi šolske so bile prečeste, nadležne in brezplodne kakor domače. Na Reki so se dajale naloge iz latinskega, grškega, nemškega, italijanskega in ilirskega jezika. Dijak, ki je bil posebno nadarjen, jih je pisal dobro, v zadovoljnost svojih učiteljev. Ali takih bistrih umov ni veliko. Večina mora omagati pod težo dela, koje se ji naklada. Jaz sem si ustanovil sam za-se načelo, da bom dajal iz ilirskega jezika le včasih kako nalogo, katero treba prinesti šele v 14 dneh ali še pozneje. Ta naloga pa mora biti takova, da sili dijake samostalno misliti in da navadno vzbuja v njih tudi rodoljubje in značajnost. Za glavno sredstvo, s kojim se nauči najprej, najlaglje in najbolj prijetno narodni jezik, pa sem smatral vedno obilno čitanje dobrih narodnih knjig. Takrat mladina še ni imela toliko lepega in more se reči klasičnega narod-

nega berila kakor ga ima dandanes. Ali napisalo se je vendarle marsikaj dobrega tudi do one dobe. Dijakom sem priporočal usrdno, naj čitajo Vukovo zbirko narodnih pesnij, kojo je nabral po srbskih in hrvatskih krajih. To zbirko sem jim tudi sam posojal. Priporočal sem jim tudi druge Vukove spise, zlasti narodne pripovedke. Z veseljem smo pozdravljali tudi Valjavčeve kajkavske povesti. To se ve, da sem govoril pohvalno o Kačićevem „razgovoru“ in opominjal mladež, da ga čita in zopet čita. Isto velja še za razne druge knjige. Opozarjal sem tudi dijake na dolžnost, da si tako čtivo drug drugemu posojajo in, če izide kaka dobra nova ali v novo izdana stara knjiga, da si jo tudi sami kupijo, ako so jim roditelji bolj imoviti. Za to reč imel sem izvrstnega pomočnika, sijajno nadarjenega Karlovčana Asangerja. Ko je prišel ta mladič na Reko, kazal je prilične vednosti iz nekaj predmetov, v drugih pa je bil povse zanemarjen, sosebno v grščini. Hodil je dva ali tri mesece k meni na dom, da ga v njej vsaj nekoliko izvežbam. Ali sem se čudil njega spominu! Ob mesecu je znal grško slovnico bolje, nego mnogi, ki so se ju učili že celi dve leti. Kmali se je potisnil med najodličnejše dijake. Na Reki se je tudi brzo navzel narodnega duha in je budil in širil narodno zavest ne le v svoji šoli, ampak med vsemi učenci in sploh v vsakem društvu, v katero je prišel. Postal je že v Primorju pravi apostol za hrvatstvo. Kadar se je oglasila kaka nova knjiga, bil je on prvi, ki jo je kupil in čital, potem pa jo posojal po vrsti vsem revnim znancem, bolj bogatih roditeljev sinove pa je nagovarjal z iskreno besedo, da so jo kupili. Tako je došlo v našo gimnazijo do 30 izvodov Čengičage in ne dosti manj

tudi Bogovičevih dram. Komaj je preteklo jedno leto, navdajal je duh žarkega rodoljubja vse višje razrede našega zavoda in se jel pojavljati tudi v dolnji gimnaziji. L. 1857. je uvedel ravnatelj v posebni sobi deklamacije za vse večje dijake. Za hrvatske se jih je oglasilo že precej od konca več nego 30, za italijanske le dva ali trije Rečani, za nemške — nijeden! Vidic je moral prisiliti 1 Čeha in 1 Slovenca, da sta govorila po nemški. Na teh vajah se je videlo prav očitno, kakega rodu in kake zavesti je mladina reške gimnazije.

V.

**Slavjanski in nemški profesorji reške
gimnazije.**

Brezuspešni napori Bahovih huzarjev.

O sebi sem govoril dovolj, zdaj mi treba povedati, kakove tovariše sem imel na Reki ob času Bahovega absolutizma. Največ je bilo Slavjanov, narodnih in nenarodnih, ali vlada nam je poslala tudi dosti Nemcev, da bi širili v hrvatskem Primorju nemško „kulturo“, to je germanizacijo. Največ sem občeval s Hrvatoma Pacelom in Katkičem. Vinko Pacel se je rodil v Karlovcu, višje šole je pohajal v Zagrebu, najvišje na Dunaju in nekoliko v Pragi. Za narod se je unel že v otročjih letih, z vso dušo je prigrllil tudi slavjansko vzajemnost. Našel si je prijateljev in dobrih znancev med vsemi slavjanskimi plemeni, z nekaterimi je redno dopisoval, n. pr. s Srbom Daničićem. Med gospodi, ki so prirejali na Dunaju slavjanske plese, čitalo se je tudi Paclovo ime. Ker je bil vedno neizrečeno marljiv, objednem pa napreden, nabral si je mnogo znanosti in vsestransko izobraženje. Razun materinega jezika govoril je nemški, latinski, laški, francoski, češki in magjarski, razumel pa še več drugih. Že zarana uvrstil se je med književnike in napisal, kar je meni znano, 16 knjig, prevedenih in izvirnih. Tvarina jim je različna, to vem, da obsega i poezijo i filologijo. Ko je vrli časopis

„Neven“ v Zagrebu zahiral, oživila ga je reška čitalnica, za urednika mu je izbrala Pacela. List nikakor ni bil slab, ali je moral kmali ponehati, ker tiskar ni dobival plače po dogovoru. Deficita pa ni zakrivil Pacel. On je imel dovolj dohodkov. Učil ni le v gimnaziji, ampak tudi v privatnih zavodih, kjer se je plačevalo jako dobro. Ali vse to je bilo premalo, tičal je do vratu v dolgovih. Ubogi učenjak je radi njih izgubil ugled, dasi on sam ni zapravil ni krajcarja po nepotrebem in je živel skromno, kar se le misliti more. Ali nahajale so se tuje roke poleg njega, ki so razsipale brez usmiljenja njegov zaslužek. Za „Neven“ so se oglašali naročniki prvi mesec bolj poredkoma, vedno je le kapljalo, deževati pa ni hotelo. Neki dan pa je poslalo novce kar 26 novih naročnikov. Ali to veselje se je Pacelu brzo skalilo. Še isti dan je prodal radi draginje glasovit trgovec neki gospej 7 klobukov, katere je kupila vse za-se. In tako je nosila njena drobna glavica od nedelje do nedelje vsak dan drug klobuček, kar je delalo dosti smeha, morebiti pa tudi zavisti. Pacel si je nabavil polagoma prekrasno knjižnico, v koji so se nahajale nekatere jako redke knjige. Sam mi je zatrdil, da ne da te zbirke ni za 3000 gld. Ali radi dolgov jo je moral prodati do malega v slepo ceno. Tega udarca ni mogel nikoli preboleti. Po razpadu Bahovega sistema se je smel nadejati, da postane naš ravnatelj. Jaz sem mu to prav iz srca želel. Ali dvignili so se proti njemu razni kruhoborci, ki so mu izjalovili povišanje. Jeden izmed njih ga je preganjal še pozneje, vlada je premestila Pacla radi njegovih klevet iz Reke v Varaždin. To je bil zanj drugi težki udarec. Tretji ga je doletel ob času Rauchovega bano-

vanja. Takrat se je izneveril Pacel samemu sebi; da se izkoplje iz dolgov, preskočil je v tabor magjaronski. Res, da mu je ta mena koristila, vlada ga je imenovala šolskim nadzornikom, ali duševni mir mu je takrat izginil. Gledal je srdito ves svet in sebe samega. Naš rojak, profesor Tušek mi je pravil, da ga je videl večkrat na dan, ali vselej tako nasajenega in zlovoljnega, da se ni usodil ga obgovoriti. Starih znancev se je odslej ogibal, novih pa ni maral. Živaril je žalostno sam za-se in pogovarjal se je tudi le še sam s sabo. Prihodke je imel zdaj dobre, ali še zmerom premajhne. Dolgovi so ga pritiskali huje in huje, skrbi so rasle, da ni mogel ni jesti ni spati in te skrbi so ga tudi ugonobile. Ko sem zvedel njegovo smrt, sem se zajokal, kajti sva si bila vedno prava prijatelja. Ta mož je zaslužil pač boljšo usodo, nego ga je zadela. Po svojem prvotnem značaju, po svojem zlatem srcu, po svojih sposobnostih in vednostih sodil je Pacel med prvake svojega naroda. Kdor ga je poznaval bolj natanko, moral ga je spoštovati in ljubiti, ako se tudi ni vjemal vselej ž njegovimi nazori. Vsako društvo se je razveselilo, kadar se je prikazal v njem naš predragi Vinko. Ž njim se je bilo res vredno razgovarjati. Znal je kratkočasiti človeka s svojimi šalami in burkami, ali ga tudi poučevati in siliti na preišljevanje s svojimi resnimi pripomnjami, jedernatimi anekdotami in zanimivimi doživljaji. Pacel je slovel po pravici tudi za dobrega pevca in govornika, kojemu je tekla beseda tako zlahkoma, urno in gladko, tako prijetno in logično, kakor da čita kak umeten krasnoslovec poslušalcem iz knjige.

Vatroslav Katkić je zagledal ta svet v Jaski ali Jastrebarskem, prijaznem trgu med Karlovcem in Za-

grebom. Višje šole je izdelal v Zagrebu. Radi nesrečne ljubezni ni hotel iti v pravoslovno akademijo, kakor je prej namerjal, nego si je izvolil duhovniški stan. Ko je končal bogoslovje, služil je od konca nekje za kaplana, potem pa se je napatil z deželno podporo v Prago, da se izučí za gimnazijskega profesorja. Med Čehi mu je jako ugajalo, tako srečnega se ni čutil nikoli ni prej ni pozneje. Seznanil se je z mnogimi znamenitimi Čehi, občeval je tudi ž njihovimi prvaki, kojim je bil jako po volji veseli in rodoljubni hrvatski Ilir. Češki se je naučil v 4 mesecih, govoril in pisal je ta jezik ročno in s pravilnim naglasom, kakor da bi se bil rodil kje ob Veltavi. Dal se je izprašati iz zgodovine, zemljepisa in narodnega jezika. Izpite je prebil brez težave z zaželjenim uspehom. Vlada ga je poslala na Reko jedno leto prej nego mene. Katkić je bil jako društven človek. Na svetu mu ni bila nobena reč tako zoperna kakor samota. V veseli družbi zabaval je poslušalce v brezbrojnih, na debelo opopranih in osoljenih šalami in dovtipi, pa tudi z duhovitimi, izvirnimi dosetkami in burkami. Nekateri so mu očitali gizdavost, da se sili povsod v ospredje, da hoče zmerom sam govoriti. Jaz tega nisem zapazil, dasi sem občil ž njim vsak dan in često po več ur zaporedoma. On se je vladal tako, kakor mu je bilo prirojeno, po svojem mladeniškem temperamentu. Hliniti se ni znal, kar mu je mnogo škodilo. Odkritosrčen je bil do skrajnosti, more se reči z dobrim razlogom, da še preveč. Pripovedoval je na vsa usta svoje slabosti, ali tako očitno izpoved treba sprejeti vselej cum grano salis: Katkić je bil mnogo bolji nego se je sam sodil. Radi svoje odkritosti zabredel je včasi v velike neprilike.

ki se niso lahko poravnale. Boriti se mu je bilo n. pr. z reškimi kanoniki in z grofom Hohenvartom, kar razložim pozneje bolj natanko. Jaz sem ga ljubil najbolj baš radi njegove iskrenosti (po hrvatskem in slovenskem pomenu te besede). Srce, katero je nosil na dlani, gorelo je vroče za hrvatski narod, za koji je bil vsak trenutek pripravljen dati svoje življenje, gorelo pa je z enakim žarom tudi za vse druge Slavjane, na vshodu in zapadu, na jugu in severu. Med Hrvati in Srbi ni delal nikoli razlike. Oboji so mu bili jednako mili in dragi, zato so ga tudi oboji čislali in ljubili. Občeval je rad in mnogo s pravoslavniimi popi, ki so dohajali v našo čitalnico, in blagroval je ob vsaki priliki pravoslavce, da smejo tudi v cerkvi častiti svojega Boga na materinskem jeziku. Verska spravljivost in blagohotnost mu je naklonila tudi preiskavo. Po padu absolutizma je rekel v županijski skupščini, da hrvatski sodnik ne bo grešil, ako živeč v vlaških Moravicah hodi ob nedeljah v tamošnjo pravoslavno cerkev. Radi teh besed tožil ga je reški kanonik Vizner, da širi krivoverske nazore. Ali senjski škof Ožegović je bil dober in pameten mož, da ovadba Katkiću ni škodila, toda mnoge sitnosti mu je le prinesla. Ob stoletnici slavnega pesnika Kačića govoril je naš Vatroslav v njegov spomin v reški cerkvi sv. Vida prekrasno, rodoljubno pridigo. Reškim fanatikom se je ž njo silno zameril. Od takrat so ga jeli napadati na ulicah z divjim krikom, psovkami in zabavljivim petjem, dasi se je z Rečani rad pomenkoval tudi po italijanski. Te vedne demonstracije so mu zagrenile življenje v Primorju. Pustivši šolsko službo prosil je svojega zagrebškega vladiko za župnijo in jo tudi dobil. Župnikoval je na

dveh krajih, umrl je, če se ne motim, v Belovaru. Katkić je preložil na hrvatski jezik nemško občo zgodovino, ki se je rabila v gimnaziji. V nemškem izvirniku se čita o boju na Berezini: „Nach dieser letzten glänzenden Waffentat löste sich die französische Armee auf.“ Katkić je jako obžaloval, da v prevodu ni pristavil k besedam: „po ovom poslednjem slavodobitju —“ vsaj tri klicaje in vprašaje (!!!??). To je bogme presneto malo sijajna taka zmaga, po kateri se razkropi vojska ne nasprotnikova, nego zmagalčeva! Ali razun te gluposti nahajalo se je v naši šolski zgodovini vse polno še drugih, jednako bedastih podatkov.

Hrvatov sem imel za tovariše iz drugih krajih malo. Ljubeznjivi, odlični rodoljub Gršković (Bodul z otoka Krka) je ostal pri nas, žal, le malo časa in viteški Jelačić je prišel k nam šele po odhodu Bahove vojske. Največ hrvatskih profesorjev se je rodilo na Reki, ali Hrvatje so bili le po krvi, žive narodne zavesti ni tlela ne iskra v njihovi poitalijančeni duši. Vendar sem našel med njimi znatne razločke. Najbolj se mi je prignjusil Morasi, ki ga je imenoval neki hrvatski list „dobričina“. Ta dobričina bil je tak modrijan, da za Bahove dobe ni izpregovoril z nobenim učencem nijedne hrvatske besede. Ko se je Bahovi sistem po oktober-skem diplomu majal in rušil, glasoval je vselej z ravnateljem Vidicem, da mora ostati nemščina tudi dalje vladajoči jezik v reški gimnaziji. In ko se je Ogrrom in Hrvatom povrnila starodavna ustava, je ta „dobričina“ Morasi stopil javno v vrste najhujših italijomanov in kazal o vsaki priliki očitno sovraštvo hrvatskemu narodu in jeziku. Morasi je bil pop, a glavno načelo mu je bilo: Živi dobro, dokler si živ! Velikanski

njegov trebuh je dokazoval, da mu je to pravilo tudi teknilo. On je sodil tudi med oduševljene privrženice nauka, da so mazila koristna za obe stranki, za prejemnika in tudi za darovalca, ki kupi ž njimi svojemu sinu prvi red v mrtvo ceno, za sodček vina ali par rejenih gosk. Brez preveličavanja se sme trditi, da je spadal Morasi med najslabše učitelje na Hrvatskem in vendar ni imel v službi nikoli nobene neprilike. Došla mu ni od nikoder nobena graja; dobil je na posled lepo pokojnino, kakor da je izvrševal svoje dolžnosti povse redovito, brez zmote, napake in maroge. Sploh sem opazil to še večkrat, da so učitelji, ki niso v šoli nikoli nič razlagali nego velevali učencem le „von da bis da“, živeli mirno, od nobene strani nič nadlegovani, dokler jih je čez 30 let za ta strašni trud doletela mastna pokojnina. Dale bi se pisati ostre zabavljice o tem predmetu, ali čemu? saj pri nas ne bi nič koristile.

Rečan Mihić je učil krščanski nauk najprej v gornji, potem v dolnji gimnaziji, ker je znal bolje italijanski nego nemški. Niti on ni govoril z dijaki nikoli hrvatski do l. 1860., ali narodnega jezika pravzaprav ni sovražil, hotel je izpolnovati le željo svojih predstojnikov. Kaj čudno je sodil o magjarščini. Imel jo je za nekako slavjansko narečje, v koje so zatrosili Turki mnogo svojih besed. Pisatelja Kurelca je smatral za prvega korenjaka med Hrvati. Dejal mi je večkrat, da ne bi bil zavladal nikoli absolutizem in nemški jezik, ako bi se mu bili vsi tako junaško postavili po robu kakor Kurelac. Ko pa sem vprašal Morasija, kakov človek je ta glasoviti Kurelac, odgovoril mi je zaničljivo: Er ist ein Lump, denn er hat nichts! Mihić je učil v višjih

razredih tudi italijanščino. Ko so ga prosili dijaki, da bi jim svetoval, katere laške knjige naj čitajo, nasmehljaj se jim je skrivnostno in velel: Moj svet je ta, da ne čitajte nobenih knjig razun šolskih. Tudi jaz sem hrepenel po čtivu, pa kaj mi je to hasnilo? Več ko sem bral, huje se je vznemirjala moja duša. Že mi je pretila nevarnost, da izgubim vso vero. Vrgel sem še o pravem času vse knjige od sebe in od takrat se mi je začel zopet vračati dušni mir. Čitajte torej samo šolske knjige, v njih najdete vse, karkoli boste potrebovali v življenju.

Profesor Rubesa ali Rubeša je učil dečake nižje gimnazije. Bil je pohleven, ljubeznjiv možiček, ki je zaslužil bolj nego Morasi pridevek „dobričina“. On ne bi bil mogel razžaliti ni muhe. Rubeša je mnogo molil in delil obilo dobrot revežem. Vsi znanci so ga smatrali za izgled prave pobožnosti. Baš zato je bil prijazen proti vsakomur, tudi proti drugovercem in malo-pridnežem, ki so se mu rogali. Nekoč smo se pomenkovali vpričo njega o celibatu. Kolega Katkić je bleknil: Da se odpravi ta zapreka, našel bi si jaz v 14. dneh nevesto, kaj pa Vi, gospod Rubeša? Ta se zasmije in veli: „Bog ve, če ne bi obšla taka skušnjava tudi mene. Duhovnik mora živeti pri tujih ljudeh, ki mu ostanejo vedno tujci, čeprav so mu po krvi sorodniki. Ta družba misli le nase, na svojo korist, na dedino, ki jo čaka, kadar ji gospod umre. Ljubezen in spoštovanje mu le hlini, kajti ljubi in spoštuje samo njegov imetek. Duhovnik le predobro čuti, da pase in redi sebičnjake mrzlega srca in podle duše, ali si ne more pomagati. Ako si prebere, pride lahko še hujim ljudem v kremplje.“ Vsi smo se čudili in ploskali tem besedam,

ki so se nam zdele tem važneje, ker jih je izustil duhovnik tako vzorne nrvnosti. Rubeša je imel brata, ki je bil zdravnik na Reki. Ko sem zbolel, poslal je tega doktorja ravnatelj k meni, da vidi, kaj mi je. Mene je ta drzka radovednost tembolj ujezila, ker v bolezni ne kličem nikoli zdravnikov na pomoč. Ko pride Rubeša k meni in stopi k postelji, naredil sem to, kakor tisti lev, s katerim se je hotel bojevati preslavni vitez Don Kihote. Vsi zdravniki reški so se krohotali, ko jim je tožil Rubeša „razžaljenje“, s kojim sem ga pozdravil.

Med mojimi tovariši sta se nahajala še dva Rečana, brata Akurtija, starši je bil pop, mlajši posvetnjak. Oba sta predavala prirodne znanosti in računstvo; pop je prebil izpite in so ga potrdili za vso gimnazijo, mlajši je bil brez izpita in skoro brez upanja, da bi ga napravil. Živaril je neizrečeno borno. Iznenada se mu naključí sreča, o kateri se mu ni moglo niti sanjati. Katoliški škof Skaderski je prosil avstrijsko vlado, da bi mu poslala kakega učitelja za šolo, katero misli ustanoviti. Od Klemana pride po dr. Jarcu vprašanje ravnateljstva reške gimnazije, če morda ve za kakega sposobnega učitelja, ki bi hotel iti služiti v turško Albanijo. Vidic se domisli precej ubogega Franca Akurtija, ki ni čisto nič okleval nego se je odpeljal menda še isti mesec proti Skadru. Od avstrijske vlade je dobil napotek, da mora poučevati albanske otroke tako, da bodo znali v nekoliko letih dobro govoriti in pisati — po nemški! Bahovo vlado je obsedel res nemški demon. Najrajši bi bila ves svet ponemčila. Hrvatski mornarji in tržaki so hoteli osnovati v Carigradu hrvatsko čitalnico, ali zdajci jim dojde od avstrijskega poslanca strogo poročilo, naj si prepode iz glave take pan-

slavistične nakane. Ako bi se radi kje zbirali in zabavljali, naj si ustanovijo nemško društvo. Nekaj takega sem čital tudi v „Augsburger Allg. Z.“ v nekem dopisu iz južno - ameriške republike Čile. Akurti je povedal precej skaderskemu škofu, kako šolo hoče imeti Avstrija v Albaniji. Škof se je na vse grlo zasmel in dejal: Kaj še ni dosti teh neumnosti, ki jih dela vaša vlada doma? Misli jih zanesti tudi k nam, ali se strašno moti, če nas ima za tako prismojene, da jo bomo poslušali in posnemali. Jaz snujem šolo za albanske otroke, da se nauče v njih svoj materinski jezik čitati in pisati, objednem pa tudi krščanskega nauka in nekoliko računstva. Za nas bi tu bilo pametneje, da se učimo laški ali turški jezik nego vašo nemščino, katere čisto nič ne potrebujemo. Akurti je živel že več let v Skadru. Albanske mladine ni mogel dosti prehvaliti, kako da je nadarjena in pridna. Dečaki so se naučili vseh črk latinske abecede precej prvi dan! Udobnosti pa je našel v Albaniji tako malo, da si je moral sam postiljati, prati in kuhati. Plačilo mu je teklo dobro, posebno od takrat, ko ga je začel jemati s sabo francoski konzul za tolmača, kadar je popotoval v Črno goro ali v staro Srbijo. Čuvši, da se je Bahova vladavina sramotno zrušila in se Hrvatom ustava povrnila, ni maral več ostati v divji Albaniji, prišel je zopet na Reko. Ko je županijska skupščina volila uradnike, izbrala si je Franca Akurtija menda za sodnika. Od konca so ga imeli vsi rodoljubi za silnega narodnjaka, pozneje pa je izstopil iz neodvisne narodne stranke in se pridružil z dušo in telesom vladinovcem. Jeli še živi, ne vem, ker se nisem brigal za njegovo usodo kakor ne on za mojo. Dunajska vlada je hotela Zagreb

in Reko najprej ponemčiti. Zato ni čudo, da se je nabralo toliko slovenskih učiteljev v reških šolah. To že vemo, da si je izvolil Bah baš Slovence za glavno orodje germanizacije in slovenske učitelje za glavne zasadnike nemške „kulture“. Vpraša se, ali so bili pa za tak posel tudi sposobni? Z opravičenim ponosom lahko odgovorim, da ne. Na gimnaziji nas je bilo v Bahovi dobi 7 rojakov. Ravnatelj Vidic je bil res ponemčen birokrat, ali simpatij za nemško narodnost in propagando bi bil človek zaman iskal v njegovem srcu, ki je gorelo za Francoze in prvega Napoleona. Izmed profesorjev smo trije: Božič, Mahnič in jaz odločno črtili in preklinjali Bahove namere, po nemški smo poučevali mladež, kolikor smo morali, nemštvu nismo dobili in nismo hoteli dobiti nobenega prijatelja. Ostali trije niso bili ravno prisilni narodnjaki, izdajalci pa tudi ne, nobeden njih ni delal propagande za nemški občevalni jezik in sploh za nemško hegemonijo. Hrvatski se niso učili, ker ni bilo treba. Precej po oktoberskem diplomu pa so se lotili hrvaščine tako čvrsto in uspešno, da so jo ob letu že povse dobro govorili. Samo jednega iz te trojice smo imeli za pravega nemškutarja, ker si je naročil zlobno dunajsko „Presse“ in še s svojim bratom ni govoril slovenski nego vedno le po nemški. Ali to in druge take neumnosti je počinjal samo iz strahu, da se ne zameri dunajski vladi. Ko se je po oktoberskem diplomu nehal bati, učil se je tudi on prav rad hrvatski in je pristopil očitno k narodni stranki. Glasoval je večkrat z drugimi rodoljubi, da treba reško gimnazijo pohrvatiti, čeravno se je ravnatelj po vsej svoji moči upiral tej preosnovi. Lahko bi se priseglo, da niti on

ni pridobil nemštvu nijednega dijaka. Naj povem katero še o kolegah Božiču in Mahničju. Z Božičem sva si bila součenca v ljubljanski gimnaziji. Znal je izvrstno vse predmete, posebno pa se je odlikoval v latinščini. Latinski jezik ga je tako veselil, da je prečital vse njegove klasike, nekatere že v gimnaziji. Prisvojil si je Ciceronov slog in jezik tako korenito, da v tem znanju najbrž ni bilo nikogar v vsej monarhiji, ki bi se bil mogel ž njim kosati. Ali Božič ni bil le odličen Latinec, ampak tudi vzoren človek, vzoren rodoljub in vzoren duhovnik. O njem se je moglo trditi po vsej pravici: Non est macula in corde ejus. On je bil tip poštenega, tankovestnega, odkritosrčnega Gorenjca. Ponižen kakor le malokdo je znal združiti s pohlevnostjo možatost in ponos. Nikdar v svojem življenju se ni hlinil, dobrikal ali prilizoval. Vse je hotel doseči le z zaslugami, brez njih mislim, da ne bi bil sprejel niti nebeškega kraljestva. Na Reki je služil samo jedno leto, potem se je odvezel na Dunaj, da dovrši svoje študije in se da izpitati. Z Vidicem sta si dopisovala ali, kar je značilno za oba, ne po nemški nego po latinski. Pred prihodom na Reko je Božič kaplanaril. Kakor mnogi duhovniki je imel tudi on vlažno stanovanje, ki je silno škodilo njegovemu zdravju, da je skoro popolnoma oglušil. Na Reki se mu je od konca sluh zboljšal, čez nekoliko mesecev pa je bil zopet gluh in ta gluhost je zakrivila, da je moral odreči se učiteljstvu, za katero je bil kakor ustvarjen. Urejal je pozneje glasilo slovenske stranke v Celovcu, v kojem je bičal nemško samosilje. Kmali se je zameril vsej nemški gospodi, ki ga je izročila tudi sodišču. Božič je trpel vse preganjanje, udan v voljo božjo, z mirnim

srcem in veselo zavestjo, da ni deloval zaman za svoj neskončno ljubljeni slovenski narod. Umrli je kakor resničen pravičnik smehljaje se in proseč Boga milosti za uboge Slovence. Počivaj v miru, draga krščanska duša! Bodi ti lahka slovenska zemlja, presrčna tvoja ljubljenska!

Lovre Mahnič je veliko bolj znan Hrvatom nego svojim slovenskim rojakom. Slavni hrvatski romanopisec Šenoa je priobčil njegov vekopis z naslovom: „Prijatelj Lovro“. Od prirode je prejel Mahnič presijajne darove, moglo bi se skoro reči ženijalnost. Mladi duh mu je letal predrzno nebu pod oblake, dokler mu perotij niso obtežili prozajični dolgovi. Rodil se je v bedni kmečki koči in revščina ga je spremljevala do groba. Večkrat bi jo bil lahko premagal in prepodil za vselej, ali držalo se ga je kakor senca nesrečno svojstvo, da mu noben denar ni nič zalegel. Danes je dobil 50 gld., čez 10 dni ni imel ne krajcarja. Često smo ugibali, na kaj da troši svoje prihodke, ali nismo mogli pogoditi uganke. Morda so ga skubla dekleta, dasi nismo nikoli zapazili, da bi bil posebno navezan k ženskemu spolu. Učil se je v ljubljanski gimnaziji tako marljivo ne le šolskih predmetov nego tudi tujih jezikov in višje znanosti, da so trdili vsi vrstniki njegovi: Dijak Mahnič zna in ve več nego njegovi profesorji. Pohajal je več let vseučilišče dunajsko in praško, potem pa še paduansko, v kojem je poslušal znamenitega jezikoslovca Askolija. Povsod so ga nadlegovale iste skrbi, kje bi ujel kaj novcev. Dobil je lepo državno ustanovo, ali zadoščala mu je komaj za nekoliko tednov. Da se izkoplje iz dolgov, hotel se je naposled bogato oženiti. Dvakrat je bilo kazno, da se mu posreči, ali obakrat

mu je zaprl pot kak nasprotnik, ki ga je pahnil nazaj v obupno uboštvo. Imel je sploh mnogo sovražnikov radi svoje nebrzdane prepirljivosti in zadirčnosti. Prepiral se je rad z vsakim človekom in za vsako malenkost po cele ure, če mu ni pobegnil. Znal je spretno z vsakovrstnimi sofizmi loviti in uganjati sobesednika. Mahnič se ni prišlo nikoli do konca. To je izkusil tudi naš ravnatelj. Ta mož je postopal včasi s suplenti tako zaničljivo in napuhnjeno kakor da so njegovi sužnji. Če jih je prišel v šolo poslušat, kako razlagajo in izprašujejo, našel je brzo kako napako v njih metodi in jih potem grajal in ošteval često brez pametnega razloga. Tako je žalil po krivem tudi Mahniča, ali ta pot je zadela kosa ob kamen. Mahnič je sestavil doma 12 točk, katere je prinesel Vidicu v pisarnico, da jih ondi razpravljata. Prva točka se je glasila: Kake pravice imajo ravnatelji do suplentov? Druga: Ali sme ravnatelj krasti učitelju ugled vpricho učencev ali drugih ljudi? Tretja: Koja metoda je najbolja za mrtve, koja za žive jezike? i. t. d. Že prve tri točke sta obravnavala in rešetarila celo dopoludne in še nista končala tretje, ko je prinesel šolski služabnik luč. To je bilo konec maja, Vidic v taki dobi navadno ni rabil sveče. Tudi zdaj je ni maral, nego je vzel klobuk in jezen pobegnil. Drugi dan se prikaže Mahnič zopet v pisarnici, da bi razpravljala z ravnateljem konec tretje točke in se lotila potem četrte. Vidic ves divji plane kvišku in zakriči: *Gehen Sie zum Teufel mit Ihren Punkten!* Ker so prišli takrat v pisarnico nekoji drugi učitelji, se je Mahnič umaknil, ali je potem še večkrat dražil in kačil ravnatelja s svojimi točkami: Proti meni je dejal Vidic, da z Mahničem ne bi hotel slu-

žiti in če bi mu vlada tudi nobene pokojnine ne dala. Mahniču pa se je kar obraz svetil od zadovoljnosti, da je ukrotil starega sitneža. Res si je priboril mir s svojo nadležno sofistiko. Od takrat ga ni šel Vidic nikoli več poslušat, nikari da bi ga bil nadlegoval radi metode. Z Reke se je preselil „prijatelj Lovro“ v Osek, dokler ga je potrdil minister za pravega profesorja spletske gimnazije. V Oseku si je nakopal ameriški dvoboj in hude pravde, vse radi ljubezni in ženitve. V Spletu pa ga je treščila ljubezen v obup in ugonobila. Prerezal si je na roki žile, da mu je odtekla kri. Sama sta se umorila nekoliko pozneje še dva druga moja tovariša: jeden — B. se je obesil, drugi — P. se ostrupil. Vsakdo vidi, da so društvene razmere morale biti skrajno žalostne in okužene, da so se mogla dogajati taka grozodejstva . . .

V italijanski realki se je učil tudi že nemški jezik. Tudi na tem zavodu so služili Slovenci: ravnatelj Markovič, učitelj Fatur in morda še kateri, ki se ga več ne spominjam. Markovič je bil nadzornikov součenec in prijatelj. Tudi on je strogo obsojal ves Bahov sistem, smatral ga je za največjo nesrečo, ki se je mogla navaliti na Avstrijo in njene narode. Srce mu je gorelo za pravico in torej tudi za slovenstvo in hrvatstvo. Gospod H. Dolenc je pisal v nekem slovenskem listu, da sodi Markovič med najplemenitejše ljudi, koje je spoznal v svojem življenju. Tako trdim tudi jaz in vsakdo, ki je občeval ž njim in spoznal bolj natančno njegovo blago dušo. V šolah so nas učili, da se nagiblje človek bolj k slabemu, nego k dobremu. Ali to pravilo ima izjeme. Ravnatelj Ivan Markovič, duhovnik Božič, profesor Žepič i. dr. so se nagibali

vsigdar samo k dobremu. Ni z besedo, ni z dejanjem niso mogli nikomur škoditi, nikogar razžaliti, nego so hoteli vedno le koristiti svojemu bližnjiku. Po vsem tem se lahko povzame, da je bil tudi ravnatelj Markovič popolnoma nepripraven in nesposoben, da bi pospeševal grde namene Bahove. Isto velja tudi za učitelja Faturja, ki je bil čudna, zelo tuja prikazen v slovenski naselbini na Reki. Rodil se je nekje na južnem Kranjskem. Ko je zdelal gimnazijo, je zapazil, da se ni naučil ničesar, kar bi mu moglo koristiti. Živel je potem v Trstu in na Reki ter se izuril tako korenito v laškem in francoskem jeziku, da so ga smatrali često za rojenega Laha in Francoza in menda se je včasi tudi sam delal Laha ali Francoza. Čitajoč pridno nemške knjige in časnike osvojil si je tudi ta jezik. V obeh mestih je poučeval v privatnih zavodih, dokler je dobil stalno službo v mestni realki na Reki. O teh študijah in trudih pa je slovenski svoj jezik ne le povse zanemarjal, ampak ga sčasoma malo ne pozabil. Saj jaz ga nisem mogel nikdar napotiti, da bi govoril z mano po domače. Dejal je, da spoštuje slovenski narod in jezik, ali govorice naše da se je odvadil. Delal bi v njej toliko napak, da bi ga moralo sram biti, zato občuje z ljudmi rajši tako, kakor mu je lajlje: po laški, francoski ali nemški. Najbolj je ljubil francoščino in se navzel tudi vseh političnih nazorov, koje je našel v francoskih novinah in knjigah. Po Francoskem je tudi popotoval in se mudil dalje časa v Parizu. Nemcev Fatur ni ljubil, velikonemške težnje so se mu zdele smešne in glupe, po njegovi misli so Nemci svojo svetovno vlogo doigrali z vestfalskim mirom. Iz globočine svojega francoskega srca je črtil Baha in ves njegov

sistem pa tudi vojaščino, tajno policijo, žandarmerijo. Isto tako je zaničeval cerkev in duhovščino, bil je, da povem ob kratkem, z dušo in telesom francoski liberalec. Plačo za svojo službo je dobival od mestne občine. Bila je tako borna kakor naša, ki smo bili državni uradniki. Kolera mu je pomogla, da si je izboljšal svoje financije. Glavni predmet, ki ga je razlagal v šoli, je bila kemija, ta znanost ga je tudi najbolj veselila. Ko je začela 1855. l. razsajati po mestu kolera, se je domislil in zvaril iz raznih kemikalij nekako zdravilo, ne vem ali mažo ali tinkturo ter jo začel ponujati bolnikom. Brzo se je razširil glas, da Fatur ozdravlja kolero. Mnogi bivši bolniki so to potrdili. Z bližnjih in dalnjih krajev so vreli ljudje k njemu, da bi jim pomogel. V nekoliko mesecih si je zaslužil več tisočakov. Pravi zdravniki so ga tožili, očitaje mu sleparstvo in šušmarstvo, ali mu niso mogli priti do živega. Bilo je preveč znatnih prič, ki so ga zagovarjale, med njimi tudi višji duhovniki, katere je bojda izlečila njegova maža ali plaža. Čedalje hujši napadi so ga naposled prestrašili, da je zaprl svojo lekarno, ali tisočaki so mu le ostali in mnogo hvaležnih meščanov ga je častilo in povelečevalo za svojega rešitelja. Jaz sem občeval s Faturjem do 1862. l. Počil je glas, da se pohrvati razun gimnazije tudi realka in glavna šola. Fatur me neki večer sreča in veli zaničljivo: Also von nun an werden wir ca ca (po reški čakavski = što) vortragen müssen. Jaz se zaderem srdito: Tudi ca ca ima na Reki več pravice, nego vaš prokleti koša koša (= cosa?). Njegovo zlobno roganje me je tako ujezilo, da ga od takrat nisem nikoli več pozdravil, nikari nagovoril. Zdelo se mi je, da je pokazal šele

zdaj svojo pravo nenarodno lice in da je prej samo hlinil spoštovanje do našega jezika in naroda.

Dunajska vlada je bila nakanila na Hrvatskem vse šole ponemčiti. Ali začetnih se ni mogla precej lotiti že zato, ker ni imela dovolj učiteljev. Na Reki je bila glavna šola italijanska, ker jo je osnoval in vzdrževal laškutarski magistrat. Ali učitelje je moralo sprejeti mesto samo take, ki so bili po volji vladi, ki so znali tudi nemški in ne le italijanski. Trebalo je seči zopet po Slovencih. Skoro vsi učitelji glavne šole so bili našega rodu. Ravnatelj Škrjanec ni baš slovel po svoji učenosti, hodil je menda samo v nižje latinske šole. Služil je prej v vojaki, ravnateljstvo je zasačil s protekcijo. Drugače ni bil napačen človek. Svojo službo je opravljal vestno in natančno, meščani so ga od konca pisano gledali, ali so se sčasoma pomirili in ga celo hvalili. Prvo leto sem menil, da je Škrjanec hud nemškutar, ker mu ni prišla iz ust nikoli nobena narodna. Drugo leto sva se sošla sama v neki krčmi na kmetih. Pogovarjala sva se gotovo dve uri in ves ta čas ni zinil nobene nemške. Tožil mi je po slovenski, kolike skrbi ga tarejo radi velike rodbine in beraške plače. Mesto je bilo ravno tako skopo in umazano kakor država, kojo je posnemalo. Tudi ta mož je obsojal Bahov ponemčevalni sistem in dejal: Živel sem dolgo na Laškem, pa sem se uveril, da se na svetu prav lahko prebó brez nemškega jezika. Celó oficirji nemškega rodu so se pomenkovali tudi med sabo često po italijanski. Zakaj ne bi veljal in vladal tudi v slavjanskih deželah narodni jezik?! Torej tudi ravnatelj Škrjanec ni bil pripraven za Bahove namene! Morebiti je govoril tako iz društvene ugodljivosti, vedoč, da

sem rodoljub. Ali pravi nemškutar ne izusti nikoli teh besed, razun če je objednem ud tajne policije, ki hoče zvabiti človeka v zabavljanje zoper vlado in naredbе njene. Še manje nego Škerjanec pa so se v nemali za Bahove bedastoče drugi učitelji glavne šole, sami mladi, pametni in nadarjeni možje, ki so se začeli učiti hrvatskega jezika precej po oktoberskem diplomu, ko jih ni priganjala na to še nobena sila in se niso nehali učiti niti potem, ko so vedeli, da tudi pod hrvatsko vlado ostane mestna glavna šola italijanska. Kleman se je torej prav korenito osramotil in prevaril, poslavši na Reko slovenske učitelje, da bi tlačanili nemški propagandi. In kar velja za te, velja sploh za vse slovenske učitelje, ki so služili ob času absolutizma na Hrvatskem. Nobenemu se ni moglo po pravici očitati, da sovraži in preganja hrvatski jezik in razširja v mladini simpatije za Nemce in njihovo govorico. Brez razloga je letel sum na Vurnerja, Turina in Tušarja, da so Bahovi podrepniki. Njih jedina napaka je bila ta, da niso znali hrvatski. Jezika bratskega naroda pa se niso učili zato, ker ni bilo treba. Zadržavala jih je glasovita vis inertiae in za silo se zdeluje na Hrvatskem tudi s slovenščino, v koji so bili vsi trije dobro izurjeni. Ravnateljev Vidica in zagrebškega Premrua ne bom branil. Oba sta bila zakrknjena nemška birokrata, vajena nemškemu uradovanju in pogovoru. Ali nemškutarski fanatizem se niti njima ne more očitati, saj Vidicu nikakor ne. Dejal je večkrat: Hrvatje imajo sto pravic, da zahtevajo za vse svoje urade in šole narodni jezik. Ali jaz pa vendarle ne morem glasovati, da bi se pohrvatila reška gimnazija, ker izgubim potem službo in kruh. Premru je bil hrvaščini bolj sovražen.

Bledlo se mu je, da še ni dovolj razvita, da bi se mogla rabiti s pridom v gimnaziji in kvasil je o vsaki priliki, kako silno so se povzdignile na Hrvatskem srednje šole, odkar je zavladal v njih nemški jezik. Da je poznal mogočni paša Švab reške učitelje, razsodil bi bil o njih tako-le. Ravnatelja Markoviča, Božiča, Mahniča in mene bi bil uvrstil brez dvojbe med kozake, Faturja razglasil za puntarja zoper vlado in cerkev, vse druge pa postavil med maroderje. In tako bi bil moral po svojem načelu postopati tudi v drugih krajih. Povsod se je nahajalo med Bahovimi huzarji največ maroderjev, povsod pa tudi nekoliko kozakov, ki so vladna kola zavirali. Le Fatur je bil samo jeden, drug se nihče ni predrznil zaničljivo gledati našo soldatesko in celo našo duhovščino.

Zdaj pridejo na vrsto moji nemški tovariši. Nemški profesorji in uradniki sestavljali so elito Bahove huzarske vojske. Jedro so ji bili vsekako Slovenci, ali srce in duša tega jedra so bili rojeni Nemci, jedini pravi zastopniki Bahovega absolutizma in Bahove germanizacije. Videli bomo, da v njihovem taboru ni vladala sloga. Nahajali so se v njem učitelji, ki so priznavali enakopravnost vseh narodov in so glasovali s slavjanskimi rodoljubi vred, da treba reško gimnazijo pohrvatiti. Bilo je poleg njih tudi fanatičnih nemških agitatorjev, ali vsi so bili udarjeni s takimi napakami, da je moral ostati ves njihov trud brezuspešen. Starosta vseh profesorjev naše gimnazije, izprašanih po novem zakonu, je bil znameniti učenjak doktor Lorenc. Rodil se je v Lincu, uk svoj je dovršil na Dunaju in je bil v tem mestu vsaj jedno leto tudi gimnazijski učitelj. Prišedši v hrvatsko Primorje, je bil jako zadovoljen s prilikami,

koje je našel tu za svoje študije. Lorenca štejejo strokovnjaki zdaj med prve naravoslovce avstrijske monarhije. Priobčil je ogromno število spisov, manjših, večjih in tudi prav velikih. Vseh je preko sedemdeset. On je prvi znanstveno proučeval hrvatsko Primorje. Preiskal je korenito ves kvarnerski zaliv, njegove bregove, vse bližnje otoke in tudi morsko dno. To delo ostane za vse veke važno za natančno poznavanje hrvatske zemlje. Tod se je širila stara Liburnija. Evo, zakaj si je Lorenc, ko ga je povzdignila vlada v plemenitaški stan, izvolil pridevek: Ritter von Liburnau. V gimnaziji je predaval naravoslovje in modroslovno propedeutiko, iz kojih dveh predmetov je prebil tudi izpit. Vprašal sem ga nekoč, kako sodi o naših dijakih, če mu se ne zde mnogo slabši od nemških, koje je poučeval v Dolenji Avstriji. Odgovoril mi je: V psihologiji in logiki reški dijaki niso kos nemškim, v naravoslovju pa jih pretekajo jako na daleč. Nemške dečake je po večini priroda kaj malo zanimala, dočim Primorce ta predmet najbolj veseli izmed vseh, razun narodnega jezika. Od konca je obavljal Lorenc ves goreč svojo službo, delal je več, nego mu je nalagala dolžnost. Ali razne bridke izkušnje so mu ohladile ta službeni žar. Na Dunaju je šel k Klemanu in ga vprašal skromno, če bi bilo zanj kako upanje, da bi postal na kaki gimnaziji ravnateljem. Vsi drugi vrstniki njegovi so že dosegli to povišanje, on je pa še vedno le boren učitelj v tuji deželi. Kleman se namrdne in mu veli z mrzlim, trdim glasom: Naredite izpit iz filologije, pa bode te potem kmali ravnatelj! Ta odgovor je veleznačilen za tega brezsrčnega renegata. Lorenc je takrat že častno slovel v učenem svetu za imenitnega prirodoslovca, ki je z

izvirnimi in zanimivimi spisi obogatil znanstveno literaturo, in zdaj pa se zahteva, naj se nauči še grški in latinski, drugače mu ostane službena pot zaprta!! Po vsem ostalem svetu so se takrat naravoslovne vede že priznale za jedro in cvet novodobne prosvete, samo v Bahovi Avstriji se jim je odrekla vrednost in enakopravnost z drugimi znanostmi. Odslej je Lorenc še dalje izpolnjeval dolžnosti svojega stanu ali brez usrdnosti in oduševljenja, trudil se je samo toliko, da ga niso mogli grajati ali zapoditi. Že precej od konca svoje službe je spoznal, da mu ostane nemško predavanje brezuspešno, ako se ne bo prelagalo na tisti jezik, ki ga dijaki najboljše razumejo, na hrvatski. Izbral si je torej za prevodnika učenca, ki je razumel dobro nemški, objednem pa znal korenito svoj materinski jezik. In tako je Lorenc razlagal kak oddelek iz naravoslovja in potem ga je preložil součencem precej njegov tolmač na hrvaščino. Žal, da drugi nemški profesorji niso posnemali izgleda Lorenčevega, zato so se pa dijaki pri njih tudi kaj malo naučili, dočim so pri Lorencu ne le povoljno nego uprav sijajno napredovali. Ali doktor Lorenc se je tudi sam učil hrvatskega jezika, kajti ga je nujno potreboval za svoje znanstvene študije. Preiskajoč kvarnerski zaliv in njega bregove moral je imeti često pomočnike. Jemal jih je izmed primorskih kmetov, ribičev in mornarjev, ki so znali le slabo ali pa tudi nič italijanski. Ker je bil bistrega spomina in sploh odlično nadarjen, prisvojil si je brzo glavna pravila hrvatske slovnice in občeč z narodom si zapomnil toliko besed, da je mogel brez težave zdelovati po hrvatskem Primorju. S politiko se je Lorenc malo bavil, samo to vem, da ni odobral Bahovega sistema.

Po oktoberskem diplomu se dolgo ni vedelo, kako se izpremeni reška gimnazija. Gotovo je bilo samo to, da nemščina vsekako izgubi v njej svojo vlado. Hrvatska narodna stranka je soglasno zahtevala, da jo treba brez odlaganja pohrvatiti. Reška gospoda pa je želela, da bi zavladala v njej italijanščina, ki je životarila dozdej dosti borno skoraj le v prvih dveh razredih. Imeli smo več sej, v kojih se je presojalo in pretresalo to jezikovno vprašanje. Velika večina učiteljskega zbora je bila narodna. Sostavljali so jo vsi slovenski in hrvatski profesorji razun dveh Rečanov: „dobričine“ Morasija in kateheta Mihića. Nam so se pridružili tudi Nemci Lorenc, Penc in Mezmer. Italijanščina ni dobila v zboru nobenega privrženca. Vidic in oba Rečana so glasovali, da ostani gimnazija nemška, kakoršna je bila dozdej. Vsi drugi pa smo zahtevali v njej vlado hrvatskega jezika. Ravnatelj se ni mogel prečuditi, kako moreta glasovati za hrvaščino Lorenc in Penc (Mezmer je dobil takrat službo na nekem nemškem zavodu), ki izgubita po taki izpremeni svoj kruh. Ali ta dva nemška poštenjaka se nista brigala za svojo korist ali škodo, dala sta se voditi le čutu pravičnosti. Zaslužila sta si časten spomin z zgodovini hrvatske šole. S svojim viteškim vedenjem sta Bahov nesramni atentat na hrvatsko narodnost huje osramotila in obsojila nego vsi hrvatski govorniki, ki so ga preklinjali v zagrebškem saboru. Bistroumni Vidic je čutil bližnji konec ponemčevalne dobe, pa je prosil za pokojnino in jo dobil. Začasnim namestnikom mu je postavila vlada doktorja Lorenca, ali tudi on se je začel kmali pripravljati na odhod. Pozvali so ga na Dunaj in mu dali precej dobro mesto v ministerstvu. Sodil je vsekako

med najboljše njegove uradnike. V naravoslovju ima v Avstriji zdaj odločujočo besedo, z znanstvenimi spisi svojimi pa si je pošteno pritrudil brezsmrtnost svojemu imenu in svoji slavi.

Penc se je rodil na Tirolskem v nekdanji slovenski naselbini Windisch-Matrei. V Insbruku so mu součenci dostikrat nagajali, da ni Nемеc nego Sloven — Windischer. Zatr dil mu je tudi neki jezikoslovec, da njegovo ime ni nemško nego bo najbrž slavjansko, kajti so v sedanjem trgu Wind.-Matreiu brez dvojbe stanovali nekoč Slovenci. Penc se je zavedal vedno za naslednika slovenskih pradedov. Če ga je kdo vprašal za narodnost, odgovoril je vselej: Po jeziku sem Nемеc, po krvi in izviru najbrž Slovenec. Njegovo sočutje za Slavjane in slavjanske jezike je po takem povse naravno. Na Reki je občeval največ z mano. Kadar je šel iskat cvetlic in zeli za šolo — bil je tudi on naravoslovec — spremljal sem ga vselej jaz in sem si pridobil na teh izprehodih vsaj nekoliko pametnih pojmov o botaniki. Često sva šla zajedno v kako kmečko krčmo južinat in pretresat politična vprašanja. Penc je zametal in črtal Bahov absolutizem pravzaprav despotizem ravno tako odločno kakor jaz in vsi slavjanski rodoljubi. O verskih rečeh pa ni govoril rad, zdele so se mu prazne. V tem se je jednačil malo ne z vso nemško inteligenco. Nemci se bahajo, da se nahaja prava notranja pobožnost samo v njihovem narodu. Jaz sem poznal mnogo omikanih Nemcev, ali nisem zasledil v nijednem te pobožnosti. Penc si je zapomnil mnogo hrvatskih besed že v Bahovi dobi. Po oktoberskem diplomu se je začel učiti tudi slovnice. Ali na Reki še ni mogel govoriti po hrvatski. Midva sva se pomenkovala vedno po

nemški, znal je precej dobro tudi italijanščino. Prebivanje med Hrvati mu je tako ugajalo, da je ostal med njimi tudi potem, ko se jim je vrnila ustava in samouprava in se je reška gimnazija popolnoma pohrvatila. Narodni jezik mu zdaj ni delal prehudih težav. Še bolj mu je deželna vlada službo olajšala, ko ga je poslala za učitelja v ponemčeni Osek. Tam se je tudi oženil. Radi rodbinskih sitnostij se mu je Slavonija pristudila. Moledoval je za premeščenje i zagrebško i dunajsko vlado. Prošnjje so mu ostale dolgo, dolgo neuslišane. Naposled ga je poslal ban nazaj na Reko, ali se ni čutil v njej več tako srečnega kakor nekdej. Slabo voljo si je preganjal s pijačo, pri koji je prepeval rad: Trema Bisancio itd. Čez nekoliko let je umrl. Jaz sem uverjen, da med Hrvati ni ostavil nobenega sovražnika.

Mezmer. Tudi Mezmer se je porodil nekje na Tirolskem. Da je bil plemenita duša, dokazuje dejstvo, da so se mu prav v srce smilili vsi zatirani narodi. Po dovršenih študijah je sedel nekoč v Innsbuku v veseli družbi, ki se je pogovarjala o značaju raznih narodov in tudi o Magjarih. Udrihala je strašno po njihovem dijaštvu in jim želela vsako nezgodo in celo pogubo, da bi zasedli potem plodno njihovo zemljišče — Nemci! Mezmer je nekaj časa molče poslušal ta grdi pomenek, ko se mu je dosti zdelo, pa je vstal in začel s krepko besedo in neovrženimi dokazi braniti uboge Magjare, ki so ječali takrat pod nemilim bičem groznega Hajnava. Mezmer je dejal, da ne odobrava ni on magjarskega punta, katerega pa ni zakrivil magjarski narod nego neka malobrojna svojat, ki je strahovala vso zemljo s tem, da je imela silne govornike in velike talente. Magjarji niso zdaj več taki divjaki,

kakor so bili pred 800 leti. Krasno napredujejo v literaturi, osnovali so si akademijo znanosti in narodno gledališče in vse polno začetnih in srednjih šol. Lotili so se uspešno tudi racionalnega poljedelstva, živinstva in vinogradništva. Ravno zdaj so se jeli truditi, da si ustvarijo tudi svojo narodno obrtnost in trgovino. O teh napredkih magjarskih sem mnogo čital v nemških knjigah in časopisih. Popotniki, ki so prešli vso Ogersko, pa poročajo soglasno, da so našli tamo mnoga mesta in sela tako lepa in dobro urejena, da se kosajo lahko z nemškimi ali francoskimi. Magjari so res zdaj strašno nesrečni, izgubili so svobodo in vse svoje pravice, ali tako se jim je godilo že večkrat in vendar so se vselej srečno izkopali iz bede, koja jih je pritiskala. Tudi sedanje gorje utegne izginiti prej nego mislimo. Vsekako pa je grozno grdo in grešno, ako se meče blato na nesrečne ljudi in narode. Treba imeti ž njimi vsaj nekoliko človeškega sočutja in usmiljenja. Posebno pa moramo uvaževati zgodovinsko dejstvo, da so si ogerski narodi pridobili velikanske zasluge za krščansko vero in vse človeštvo, prelivaje svojo srčno kri v večstoletni borbi s turškimi mohamedovci. Društvo je molče poslušalo Mezmerja, čigar besede so vsaj toliko zalegle, da so veseljaki nehali zabavljati Magjarjem in se zadovoljili s tem, da so si pripovedovali o njih vsakovrstne smešnice, katere so pobrali v „Letečih listih“ in v drugih šaljivih časopisih. Ko so se naveličali čekati, poklicali so služkinjo, plačali svoje račune in se razšli. Mezmer je ostal sam in zdajci se mu približa lep mož srednjih let, ki ga začne kar obsipati z zahvalo, da je branil tako iskreno in uverljivo njegove rojake Magjare. Priznal mu je, da je tudi on Oger, ki je radi

nesreče svoje domovine iz nje pobegnil in blodi po svetu, ne bi li našel kje kako tolažbo za njo. In takega plemenitega tolažnika se mu je izkazal ravno on, spominjal se ga bo z najiskrenejšo hvaležnostjo do svoje smrti. Ta Magjar je ljubil svoj jezik bolj nego vse dobrote tega sveta, nemščino pa sovražil huje nego peklenskega rogatca radi tega, ker so govorili zatiralci njegovega naroda nemški jezik. Na svojem popotovanju je govoril z vsakim človekom samo po magjarski, brez brige, ali kdo razume ali ne. Mezmer je bil jedini Nemec, s kojim se je pomenkoval prav rad po nemški, ker ga je spoznal za pravičnega moža in prijatelja Ogrom. Isto tako kakor Magjare zagovarjal je Mezmer o drugih prilikah Čehe, Poljake, Ruse in Hrvate. Samo Slovencev ni branil nikoli, ker ni vedel, da smo na svetu. Zemljepisec, katerega je poslušal na vseučilišču v Insbruku, mu je premolčal naše pravo ime, naselil pa nam je domovino z Vindi, Kranjci, Čiči in Ilirci. Prišedši na Reko se je blagi Mezmer že prvi mesec sprijaznil in pobratil z vsemi rodoljubnimi učitelji. Kmalu po oktoberskem diplomu je začel učiteljski zbor razpravljati na svojih zasedanjih, kako bi se dala hrvaščini večja veljava v naši gimnaziji, katere predmete treba začeti predavati na narodnem jeziku. Mezmer je glasoval vedno z narodno večino, kateri so nasprotovali samo Vidic, Morasi in Mihić. Predno pa je prišlo na vrsto naše zahtevanje, da se mora pohrvatiti vsa gimnazija in ne le nekateri predmeti, dobil je Mezmer zaželjeno stalno službo menda v svoji tirolski domovini. Kmalu potem smo zvedeli, da hira za neko čudno neznano boleznijo, ki ga je spravila tudi pod zemljo. Mezmer je bil tudi oženjen in je živel s svojo gospo v najlepši, sveti

slogi in prijaznosti. Dolgojezični njegovi znanci so trdili, da jo je ljubil morda še preveč in da je umrl tako mlad in cvetoč za — romantiko!

Huber. Tudi on se je rodil na Tirolskem, odkoder je sploh vlada najrajši jemala svoje agente za nrvnost in germanizacijo. Razun nemščine govoril je precej gladko tudi laški jezik, kar ga je za Reko posebno priporočilo. Huber je imel jako miren, srečen temperament. Prilagodil se je zlahkoma vsem prilikam in razmeram. Na Reki se je brzo udomačil. Najbolj ga je mikalo in veselilo morje. Po leti se je hodil pridno kopat; včasih sva si zajedno najela čoln, ki naju je odpeljal celo uro od brega. Ugajale pa so Hubru še mnoge druge reči: živahne ulice, morske ribe, smokve, oljke in oljkove jagode, primorski kostanj, primorsko vino, lepe gladke ceste, krasni izprehodi z dražestnimi pogledi, posebno pa tudi primorske deklice. Huber se ni ogibal ženske družbe, dasi je bil duhovnik, ali vladal se je v njej tako modro, zastavno in pošteno, da ni mogla priti nanj niti senca kakega suma. Midva sva se brzo sprijateljila in pobratila. Ker je bil jako odkritosrčen, mu je opazovalec kmali spoznal ves značaj, vse slabosti in kreposti. Slabosti ni imel mnogo in nobene take, koja bi človeka razžalila. V verskih rečeh je kazal prelepo strpljivost in blagodušnost, občeval je rad tudi z drugoverci. Često sva razglabala in mozgala politična pitanja. Bahov sistem je strogo obsojal in mu prerokoval kratko življenje. Gnjusilo se mu je vsako zatiranje, najbolj pa zatiranje drugih narodov. Zagovarjal je o vsaki priliki enakopravnost. Slavjani so se mu smilili; on ni mogel pojmiti, da se postopa z zvestim narodom tako kruto in brezdušno,

še mnogo huje nego s puntarskimi Lahi in Magjari. Izrekel je večkrat svoje trdno uverjenje, da se bo ta politična glupost še bridko maščevala. Gospodje se bodo kesali, ali bo najbrž prepozno. Kakor Lorenc in Penc razlagal je tudi Huber naravoslovje, ali ne s tako dičnim uspehom kakor Lorenc, ker se ni domislil, da bi dal svoje nemško ali laško predavanje prelagati na narodni jezik. Na Reki je bil Huber še suplent. Drugo leto ga je minister potrdil za profesorja in poslal na službovanje v celjsko gimnazijo. Od tam mi je večkrat pisal kratko pisemce, v kojem me je vselej vprašal, kaj kaj delajo in kako se zabavljajo „die feschen wälschen Madeln?“ Za Lahe je Huber smatral ne le vse Rečane nego tudi hrvatske Primorce. Nekoč je popotoval sam ob morju več ur daleč. Od konca so ga še nekoliko razumeli, že čez dobro uro pa je došel do vasi, v koji se govori tako čudno „laško“ narečje, da niso razumeli ne on ljudi, ne ljudje njega. Odtod je povzel Huber, da so italijanska narečja še bolj različna med sabo nego nemška. Zaman sem mu pravil, da stanujejo v tem Primorju Slavjani hrvatskega plemena. On se nikakor ni dal preveriti, da bi to ljudstvo moglo biti druge krvi nego italijanske. Zmotile so ga najbrž mnoge laške besede, ki se nahajajo v čakavskem narečju. Kakor Huber, sodili so še mnogi drugi Nemci o primorski narodnosti. Prebivalce so smatrali za prave Italijane, k večjemu če so priznavali, da so pomešali svoj jezik tudi z nekaterimi slavjanskimi besedami. V Celju se je vladal Huber od konca prav pošteno proti Slovencem, pomagal jim je, kolikor je le mogel, v šoli in zunaj šole. Pohvalile so ga radi tega tudi neke slovenske novine. Ali v Celju je živelo že takrat mnogo nemških

fanatikov, ki so mehkosrčnega Hubra jeli obdelavati in ga predelali sčasoma v zakrknjenega švabomana. Ta izpremena mi je ostala več let neznana. V nekem listu sem pač čital, da je dal v šoli ta-le nauk Slovincem. Najprej je treba, da vržejo narodnost popolnoma na stran. Glavna skrb jim mora biti, da jim bodo žvenketali zlati in srebrniki v žepih, ki so jim zdaj tako neusmiljeno prazni. Jaz sem mislil in mislil, ali nisem mogel pogoditi pravega smisla tem besedam. Huber je bival že tretje leto v Celju, ko sva se zopet videla. Šel sem tja nekoliko baš radi njega. Na domu mi ga ni bilo treba iskati, dobila sva se na ulici. Pogovarjala sva se po stari navadi o sto raznih rečeh in tudi o politiki in narodnostih. O Slovincih je dejal Huber, da se bavijo preveč s politiko in boje brez vzroka za svoj jezik in posebno narodno življenje. Slovinci imajo natanko določeno zemljišče svoje, jasno je vsem očem, da jih deli od Nemcev Drava. Kadar se uredi svet po narodnostih, ne pride nobenemu pametnemu politiku na misel, da bi jim jemal in kratil to njihovo domovino. Čehom pa se zagode takrat drugačna pesem. Ti prokleti lopovi so se zarinili in ugnjezdili v osrčju nemškega naroda, njih treba iztrebiti in uničiti, „sie müssen ausgerottet werden!“ To čuvši sem menil, da me je zadel grom. Razkačen skočim pred Hubra in mu pomolim pod nos figo z glasnim kričem: Ti si divja zver, ne pa duhovnik! Prestrašen zarudevši začne nekaj jecljati. Jaz ga pa nisem poslušal nego hitel, kar so me mogle noge nositi proti kolodvoru. Od takrat se nisva več videla. Slišal sem, da zahaja vsak dan k neki protestantski rodbini, ljudje so sodili, da zaradi neke

gospe. Ne vem, ali je bila to prazna kleveta ali resnica. Gotovo je, da to znanje ni dolgo trajalo. Hubru so se „omehčali možgani“, kakor pravijo zdravniki, po naše bi se reklo, da je zblaznel. Pa saj ni imel prave pameti že takrat, ko je hotel češki narod iztrebiti in uničiti.

Bena Hukepak. Rodil se je ta mož na Tirolskem blizu bavarske meje. Bil je prav Tirolec i po truplu i po značaju: krepak, debeloglav, močnih kosti, ješč do neverjetnosti, brbljav, bahaški, ali jako marljiv in vstrajen, kadar se je lotil kakega nujnega dela. Z besedami je slavil strašno svojo Germanijo, ali novci mu zanj niso šli radi iz rok. Po njegovi misli Avstrije ni ustvarila turška nevarnost, nego reka Dunav, katero je smatral za nemško reko. Vse dežele ob njej in pritokih njenih imenoval je nemško vlastino in nemško dedino. Germanizacijo je hotel pospeševati na Hrvatskem ne le radi ukaza Klemenovega, ampak tudi po svoji volji, ker ga je ta posel veselil in oduševljal. Služil je najprej v Trstu, o katerem mi je pravil, da je že na pol nemški in da je našel tudi v okolici ljudi, s katerimi se je je pomenkoval lahko po nemški. Jaz sem se mu seveda smejal, veliko bolj pa me je zanimalo molčanje njegovo o Vidicu, ki mu je bil v Trstu ravnatelj. O kaki zlobi njegovi ni zinil nikoli ne besedice. Bena Hukepak je torej želel razširjati ugled in veljavo obožavane nemščine, samo to je bil šment, da ni prav vedel, kako bi se lotil tega zanimivega dela. Nagovarjal je učence, naj se uče pridno nemški, da se bodo mogli lahko tudi med sabo pomenkovati po nemški. Ali naši mladiči so mu ugovarjali in dejali, da se uče nemški zato, da bodo mogli občevati z Nemci, ali med sabo se bodo pa po-

govarjali vedno le na svojem materinskem jeziku. Bena Hukepak je hvalisal na vse pretege in kriplje slavno mater Germanijo, povzdigoval jo visoko nad vse narode tega sveta, imenoval jo domovino vseh znanosti, glavni vir vse poezije, prvo zastopnico vse človeške omike in prosvete itd. Dijaki so poslušali povse hladno te superlative. Neki Slovenec se oglasi: Vsak berač svojo malho hvali! Hrvatski dijaki pa so ga jeli izpraševati, kako je to, da imajo ti prvaki kulture toliko sovražnikov med narodi, koji bi jih morali častiti in ljubiti, če je to res, kar jim on pripoveda? Hukepak dogovori smehljaje se: Vsak odličnjak ima nasprotnikov. Nemce sovražijo tujci zato, ker jim zavidajo, pa tudi radi tega, ker jih dobro ne poznavajo. Nemci jedini se trudijo, da spoznajo korenito druge narode, oni so tudi jedini, ki priznavajo in poveljujejo dobra svojstva in zasluge vseh inorodcev. Oni jedini znajo biti pravični vsem ljudem in narodom. Tem glupim čenčam in lažem so se dijaki smejali in mu povedali kar v brk, da mu ne verjamejo. Odtod se vidi, da si Hukepak ni pridobil dosti ugleda, tudi o drugih prilikah so ga imeli fantje za Pepčka. Nekoč jih je vprašal, kako se pravi Nemcem po njihovem jeziku? Rekli so mu: Nemci. Bena veli: Kaj pa pomeni koren te besede? Dijaki odgovore: Nem je v našem pismenem jeziku to, kar nemški „stumm“, v našem narečju pa pomenja „dumm“. Nemec je torej po smislu naše govorice to, kar „ein dummer Mensch“. Bena se osupne in silno vznemiri. Dijake svoje je začel zdaj ne le pregovarjati in zaklinjati, ampak jih tudi lepo prositi, naj svojim ljudem doma dopovedó, da so Nemci jako pameten narod, ne pa bedaki. Grdo ime „Nemec“ morajo Hrvatje

vsekako zavreči in pozabiti, naj imenujeje Nemce odslej Germane, kakor jim pravijo rimski pisatelji. Hukepak bi bil rad zvedel, kaj mislijo ljudje o Nemcih, kakova svojstva jim pridevajo. Pozval je torej k sebi izvrstnega dijaka Asangerja, ki je znal dobro nemški, in ga prosil, naj mu pove brez bojazni in sramu vse, kar govore o Nemcih kmetje, meščani in izobraženi možje. Asanger se zablede in najde v stiski, ker se ne domisli precej, kaj bi povedal svojemu profesorju. Hotel ga ni naravnost razžaliti, še manje pa se mu lagati in prilizovati. Sčasoma se ohrabri in veli: E, ljudje so že taki, da imajo o tujcih rajši slabo nego dobro mnenje. Najprvo se zdi našim kmetom strašno čudno, da Nemci ne nosijo spodnjih hlač, njihove gospe jih pa nosijo. Nemce imajo seljaki za grozno nemirne ljudi, ki napravljajo neprenehoma nepotrebne vojske. Ali sami ne marajo iti v boj, prali jim preveč smrdi, mesto svojih pošiljajo zoper sovražnike naše hrvatske dečke, naj oni prelivajo kri svojo in jim dobivajo dežele. V mestih imajo Nemci dosti prijateljev med tistimi slabimi Hrvati, ki se sramujejo svojega rodu in jezika, vsi drugi pa jih gledajo pisano in se jim včasih tudi rogajo. Pa veste, zakaj? Skoraj vsak Nемец veli, kadar hoče kaj potrditi: Ja wohl — ja wohl! Izgovarjata pa se ti dve beseda: ja vol, ja vol, kar pomenja v hrvatskem jeziku: Ich bin ein Ochs! Ljudje se ne morejo nasmejati in prečuditi, da zmerjajo Nemci tako pogostoma sami sebe, da so voli. Ali to se ve, da se meščani tako samo šalijo, kajti dobro vedo, da je v Nemcih mnogo prebrisanih in velerazumnih glav, ki so vredne vsake hvale ne pa grdih priimkov. Izobraženci naši pa smatrajo Nemce vsi za naše najhujše in najbolj nevarne

narodne sovražnike, ki bi hoteli, ko bi mogli, ves svet podjarmiti, posebno pa so izbulili svoje oči v slavjanske dežele. Naši razumniki tudi trdijo, da so Nemci največji bahači na svetu, da se hvalijo tudi s takimi krepostmi, kojih niso nikoli imeli, n. pr. s skromnostjo in pravičnostjo. Nемеc doma zvečine žuli svoj krompir, še bog če ga je; ako pride v tuje kraje, pravijo naši gospodje, da je pa tako izbirčen, da mu ne ustreže nobena kuharica. Moji rojaki imajo sploh Nemce za silne jedce, za ljudi, ki še zmerom radi zalagajo, dasi bi morali biti že zdavnaj siti. Čital sem tudi v italijanski knjigi tožbo, da gospodar nemških gostov nikoli ne more napasti. Pa saj se pripovedujejo take reči, tudi o domačinih. Doma sem često čul, da gladen Ličan pojé kar celo ovco, tudi to vemo, da Črnogorci niso junaki samo na borišču, ampak tudi za dobro obloženo mizo. Bena Hukepak je poslušal pazljivo svojega dijaka, potem pa je dejal: Prav hvaležen sem vam za vse, kar ste mi povedali. Narodi so si očitali že od nekdanj vsakovrstne bedastoče. Ta napaka je splošna. Koliko zabavljic se čuje na Nemškem zoper Francoze, Lahe, Čehe, Magjare! Ali to me pa vendarle jezi, da jemlje vaša inteligencija Nemcem skromnost in pravičnost. Skromni smo mi, žal, še preveč, zato meni vsak paglavec, da ima pravico nas oštevati. Tudi to se je že zdavnaj dokazalo, da čut pravičnosti in resnice ni v nobenem drugem narodu tako živ, razvit, splošen in dejanski kakor v našem germanskem, pa naj taji in zanika tudi ves svet ta zgodovinski in modroslovni aksijom. Asanger se je o teh besedah zasmel, pomignil z ramama in dejal: Kako pa se strinja s temi vašimi besedami očitno dejstvo, da Nemci baš zdaj tako

kruto zatirajo Hrvate in naš jezik? Hukepak mu je jel nekaj kvasiti o kulturni nalogi, kojo so prejeli Nemci od usode in svojega genija in jo zdaj izvršujejo. Take čenče niso preverile nobenega dijaka, nikari tako nadarjenega mladeniča kakor je bil Asanger. Vsi učenci višjih razredov so imeli Hukepaka za blebetavasto prismo. Odtod mu je došlo tudi nazvanje Bena. Podpisal je nekemu dijaku svoje krstno ime skraćeno Ben. Dečko pa je dejal: Hukepak je izpustil črko **a**, on je bena, bena ne pa Ben. O ješčnosti njegovi bi se dali povedati mnogi izgledi. Nekoč sva hotela južinati na Trsatu. Krčmarica nama ponudi kuhana jajca. Jaz ji velim, naj mi pripravi tri, Hukepak jih je zahteval — deset. Po končani južini sva šla po „svetih“ stopnjicah navzdol proti Reki. Na sredi pota se tovarišu mojemu jajca spuntajo in začno bruhati na dan. Obrizgal je gotovo 50 stopnjic ali pa še več na veliko pohujšanje pobožnih ženic, ki so lazile memo naju navzgor proti Trsatu. Nekoč mu je skuhala koroška kuharica tistih velikanskih cmokov, ki so v nekojih planinskih deželah narodna jed. Použil jih je veliko skledo, tri pa si je dal zaviti v papir, češ, da jih ponese svoji gospodinji. Kuharici se ta namen ni zdel preveč verjeten. Šla je tiho za njim in opazila, da je precej, ko je došel na cesto, razvil papir in začel hlastno zalagati tudi te cmoke. Hukepak in neka lepa, vedno lačna nemška gospa sta bila glavna krivca, da so zasloveli Nemci tudi v hrvatskem Primorju za požeruhe. Po vsem tem ni čudo, da je izgubil Bena povsod svoj ugled. Ali dijaki ga niso smatrali niti za dobrega učitelja, dasi je znal izvrstno tiste latinske in grške klasike, ki se rabijo v gimnaziji. Kadar je predaval, delal je vselej

tako dolge perijode, da ga mladina često ni razumela, mnogi ga baš radi tega niso marali poslušati. Neko nesrečno naključje pa je celo zakrivilo, da so ga dijaki nehali spoštovati, ker se je razširil glas, da je nenraven človek. Jaz in on sva se šla kopat z Reke pod „Pečine“. Skalnato je tam pri kraju tudi morsko dno. Tod se nahaja mnogo hobotnic (polipov), zato je nevarno plavati blizu brega. Jaz sem plul skoraj četrt ure daleč, Hukepak pa se je sukal navzlic mojim opominom samo med skalami, češ, prav Tirolec se ne boji nobene nevarnosti. Kar začujem glasen krič: Na pomoč, jaz pogibljem! Hitro, kolikor se je dalo, plavam nazaj proti bregu. Bena zajavka: Neka žival me je udarila ali pičila, morda bom moral poginiti. Plavaje bil je zašel med hobotnice in jedna ga je usmuknila na jako občutljiv ud. Jaz skočim brž iz morja, se oblečem in tečem v mesto, da prosim hrvatskega doktorja Avgustiničiča za zdravilo. Jaz in doktor greva v stanovanje Hukepakovo, ki je bil prikrevsal ves otožen ravno domov. Doktor mu je položil na rano led in jo dobro obvezal. Nevarnost je brzo minula. Jaz sem svaril tovariša, naj nikari nikomur ne pripoveda, kaj se mu je pripetilo, ker bi utegnili ljudje kaj družega misliti, kar mu ne bi bilo všeč. Brbljavec pa tudi zdaj ni mogel molčati. Že prvi dan je povedal gospodinji svojo nezgodo. Ona pa se je namrdnila, neverjetno odkimavala in velela: Zasačili ste, česar ste iskali. Tiste hobotnice, katerih jedna vas je ugriznila, stanujejo v starem mestu na Gomili. In kakor ta baba sodili so tudi drugi ljudje. Zaman sem ga branil in zatrjal, da lahko prisežem na njegovo nedolžnost zastran te bolezni. Zvedeli so seveda tudi dijaki to nesrečo njegovo. Ko se je

čez dober teden zopet prikazal v šoli, sprejeli so ga z neskončnim šumom in krohotanjem. On pa je bil tako priprost, da je smatral ta krič in smeh za veselo, dobrodušno pozdravljenje! Oktoberskega diploma Hukepak ni čakal na Reki. L. 1859., ko se je razgorela na Laškem vojna, smo ga še imeli med sabo in se mu dostikrat smejali, ko nam je dokazoval z nekakimi skrivnostnimi trokoti, da Avstrijci morajo zmagati. L. 1860. so ga premaknili na slovensko zemljo, da oznanjuje nemško kulturo tudi našim dečakom. O njem sem slišal pozneje le to, da se je oženil in da mu je vsa rodbina tako ješča kakor o sam. V Ljubljani pri „Slonu“ so jedli nekoč od poludneva do poltretje ure brez presledka. Čez nekaj let povišala ga je vlada za ravnatelja gimnaziji v nemškem kraju ali v slovenski soseščini. Od tod je čestital kranjskim mestom, da so si ohranila nemški značaj in nemško srce. V Ljubljani je naredil dosti smeha ta razglas njegov. V svoji službi je prejel Hukepak dve precej veliki odliki. Naši ljudje pa so govorili: Kako lahko se dobe odlike, ako je človek nemški kričač ali pa nemškutarski podrepanik!

Hiler je prišel v Avstrijo iz srednje Nemčije. Vseučilišče je pohajal najprej doma, potem na Dunaju. V jezikoslovnem semenišču se je jako odlikoval. Težko umevna mesta v starih klasikih je pojasnil večkrat jako bistrourmno. Glasovitemu germanizatorju in filologu Bonicu se je izredno priljubil, štel ga je med svoje najboljše poslušalce. Po izvrstno prebitih državnih izpitih poslala ga je vlada najprej v Trst. Ker se ji je zdelo to mesto menda že dovolj ponemčeno, potrdila ga je drugo leto za pravega profesorja reške gimnazije, da bi pomagal ponemčevati tamošnje Lahone

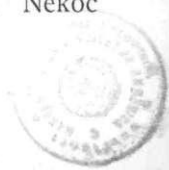
in Slavjane. Hiler je bil vitke rasti, svetlih las, v lice pa lepo bel in rudeč kakor kak gorenjski dečko iz bolj imovite hiše. Občevalo se je ž njim prav lahko, ker ni bil prepirljiv in aroganten, kakor zvečine drugi njegovi rojaki. Midva sva se brzo sprijaznila in pobratila. Prehodila sva večkrat vso reško okolico in izpraznila zajedno marsikatero kupico Kostrenjca in Dražana. Na teh potih sem spoznal natanko vse njegove nazore o veri, narodih, znanostih in umetnostih. Moral sem priznati, da je Hiler veleizobražen mladenič, objednem pa sem ga pomiloval, da se je za telebal tako neumno v klasične starine. Po vnanjem je izpolnjeval vse običaje in zapovedi katoliške vere, v srcu pa jo je črtil in preziral. Strašno je obžaloval, da je poginilo poetično in prekrasno grško poganstvo. Po njegovem naj bi se bilo ne le ohranilo, ampak se tudi razširilo v vseh drugih narodih, koje bi bilo osrečilo stokrat bolje, nego jih osrečuje žalostno, vedno na smrt misleče krščanstvo. Med katolištvom in protestanstvom Hiler ni delal mnogo razlike, obe veri sta se mu zdeli jednako duhomorni in prazni. V njegovi domovini so živeli katoliki in lutrovci pomešani, ali se niso nič sovražili ali prepirali radi vere. Ti so govorili onim: Vaša vera je bolja od naše, ker daje duši več paše in tolažbe. Katoličani pa so jim odgovarjali: Ni res, vaša vera je bolja od naše, ker se je oprostila brezštevlnih peg in izmislic, ki kaze našo. Če je začel kak škof kaj rogoviliti proti vladi, dala ga je precej zapreti in vse ljudstvo je to odobravalo. V večjih mestih se je nahajalo nekoliko bogastva v rojstveni deželi Hilerjevi, ali na kmetih je gledala iz vseh oken gladna revščina. Skoro vse strehe so bile slamnate. Ljudje so drli ku-

poma v Ameriko s trdnim namenom, da se ne vrnejo nikdar več v svojo izstradano domovino. Tudi Hilerjev oče je zamislil iti preko morja, ostal je doma samo radi svoje rodbine. Hiler je imel dolgo mene za pravega Nemca, ravno tako kakor Hukepak. Ker je pripadala Kranjska k nemški zavezi, mislila sta oba, da so Kranjci po večini nemškega rodu, k večjemu če se nahaja tu ali tam kak boren ostanek nekdanjih slovenskih prebivalcev. Bena nas je primerjal k tirolskim Ladinom, ki so bili staroselci te dežele. Ko me je bolje spoznal, smatral me je za — nemškega renegata! Hiler ni bil tako nespameten, ali za Nemca me je imel vendarle in je menil, da sem za nemštvo tako mrzel zato, ker je pri nas še premalo vzbujena nemška narodna zavest. Pozneje me je priznal za pravega Slavjana, ali te misli se ni mogel nikdar znebiti, da Kranjci zvečine govore nemški in pripadajo k veliki Germaniji. Od tod se jasno vidi, kako slabo se uči na Nemškem zemljepis, čeravno se nemški učenjaki na vse pretege bahajo, da samo Nemci poznavajo korenito vse tuje narode. Silno pa se je razlikoval Hiler od Hukepaka za neko drugo reč, namreč za denar. Živel je pristojno in dobro, ali tako, da mu je ostajalo vsak mesec nekoliko goldinarjev od plače. Za počitnice si je prihranil par stotakov, da je mogel prijetno popotovati. Hukepaka pa je vedlo zmerom trdo za denar, dasi ni bil ne pijanec, ne igravec, ne babjek. Ali že za pravo hrano je potrošil veliko, ker si je dal prinesti vsake boljše jedi po dve in tri porcije, razun tega je bil jako sladkosneden. Miznica mu je bila vedno polna slastic, sladkorja, datol in pomaranč. Svoje prihodke je toraj največ zajedel. Za boginjo Germanijo

sta bila oba, Hiler in Hukepak strastno oduševljena. Oba sta si spodabljala tudi v tem, da se nista zadovoljila z njeno imovino in resnično lastnino, nego sta ji hotela razprostrti veljavo in govorico tudi na tuji, hrvatski zemlji, trudila sta se po svoji moči, da bi nadomestila v njej slavjansko omiko in prosveto nemška omika in prosveta. Po načinu svojega delovanja pa sta se znatno razlikovala. Hukepak je hvalil in priporočal nemštvo in nemški jezik kot čenčar in klepetec, Hiler kot učenjak in pedagog. V gimnaziji je razlagal Hiler stare grške in latinske klasike in nemški jezik. Dijaki so ga spoštovali radi velike jezikoslovne učenosti, ali so ga često kaj težko razumeli, ker je izgovarjal besede preveč po običaju svojega rojstvenega kraja. Pravili so mi, n. pr. da mu je ušel včasih celo kak u f mesto a u f. Mržnjo svojo proti dogmatičnemu katolištvu je kazal Hiler tudi v šoli. Lesinga je na vso moč povzdigoval, posebno pa so morali učenci prav natanko znati ves razvoj njegove drame: „Modri Natan“, ki oznanja precej očitno versko indiferentnost. Pohujšalo jih to berilo ravno ni, ker so bili še premladi, da bi pojмили ves smisel in duh te igre. Od Klemana je prejel Hiler obilo naukov, kako treba delati v šoli propagando za nemški jezik, nemško mišljenje, nemško kulturo: Z zgovorno besedo je slavil in povečeval mogočnost nemškega naroda, njega sijajno zgodovino, neizmerno bogastvo nemškega jezika in slovstva, duhovitost nemških klasikov, ogromne napredke v vseh znanostih in umetnostih, pomenljivost in zaslužnost za ves človeški rod. V tem predavanju je bilo mnogo resnice, ali pravlec mu je bil preveč jednostran, stališče pa prečesto subjektivno in za

mladino previsoko. Vsi ti trudi in naponi pa so se tudi Hilerju žalostno izjalovili, nekaj zato, ker je govoril preučeno in predoktrinarno, še bolj pa radi tega, ker so bili naši dijaki že dobro zavarovani zoper take tuje izkušnje s svojim žarkim hrvatskim domoljubjem in občeslavjanskim rodoljubjem. Mladež naša se je čudila, kako da hočem občevati z germanomanom Hilerjem, katerega je imela sploh za mojega antagonista in antipoda. Kakor je imenovala mene navadno „Janez“, imenovala je tudi njega Johan. Janez in Johan sta ji bila dva nasprotna pola, Janeza je smatrala za glavnega zastopnika narodne, Johana za glavnega zastopnika nenarodne, hrvatstvu sovražne misli in propagande. Hiler je vedel, da znam hrvatski, ali ker me je štel med svoje rojake, govoril je proti meni odkrito o narodnem vprašanju. Nekoč je modroval po priliki takole: Te mnoge narodnosti so za Avstrijo velika nadloga in nesreča, ali zdaj smemo upati, da bo kmali konec temu neredu. Trst se je v malo letih na pol ponemčil in Trst je bil velika italijanska občina. Po uradih, šolah in vojaki nakopičilo se je v njem toliko nemškega življa, da pod njega težo laška narodnost umira na vseh koncih in krajih. Tod na Reki in v njenem Primorju se izvrši ta premena še mnogo laglje. Tu živi neka zmes, koja ni pretežno niti laška niti slavjanska. Ta zmes se bo veselila, da dobi z nemškim jezikom čvrsto narodnost in ž njo združeno prosveto. Tako mi je trdil na Dunaju Kleman, ki je uverjen, da se bo čez dva ali tri pokolenja razlegala po vsem tem Primorju nemška govornica in nemška pesem. In tako sem zdaj zvedel, odkod je došla Hilerju predrzna vera v bližnjo smrt krepkih hrvatskih Primorcev. Da ga

nekoliko kaznim, objednem pa tudi poučim, sem ga pregovoril, da sva se šla izprehajati proti Kostrenji. Prej je bilo nebo precej oblačno, nagloma pa se je ujasnilo in solnce je začelo hudo pripekati. Od konca sva hodila po gladki cesti ob morju, potem sem ga zavlekel med pečine. Krenila sva proti Podvežici in potem po drugem potu nazaj proti Martinščici in od tod skoz sotesko proti Dragi. Lazila sva povsod po grapastih tesnih stezah in stezicah med gomilami skal in kamenja. Ali skalnate so bile tudi steze, na mnogih mestih je štrlelo iz njih robato, šiljasto in ostro kamenje. Hiler, ki je nosil mehke, tanke botice, javkal je neprenehoma: Aj, aj — aj, aj — ti za Boga — kam si me zapeljal, jaz poginem v teh razbeljenih, režočih pečinah. Ko sem dovolj namučil njega in sebe, se mu nasmejem: No, zdaj veš, kaj je Primorje. To si gotovo že često čital, da je vsak narod tak, kakoršna je njegova zemlja. Kršen in zobat je primorski svet, ravno tako trd in oster pa je tudi primorski Hrvat. Kleman se je lotil v svojem glupem napuhu naloge, katere ni kos z vsemi svojimi podrepniki. Jezik in narodnost vzamejo Primorcem šele takrat, ko prestvarijo primorsko kamenje v medeno potvico ali vsaj v rahlo prst. Hiler me zavrne nejevoljno: Odloži to narodno filozofijo za kako drugo priliko, zdaj pa me privedi kar se da hitro v kako dobro ali če tudi slabo krčmo, da se poživim, kajti čutim se bolj mrtvega nego živega. To prošnjo sem mu izpolnil tem rajši, ker sem bil tudi jaz sam ravno tako kakor on potreben krepila. Od takrat se ni šel nikdar več izprehajati z mano na deželo. V mestu pa sva se še večkrat zajedno zaletela v kako gostilno. Nekoč

pride kmali za nama v krčmo sodni uradnik Šepić, ki je sodil med prve rodoljube v hrvaškem Primorju. Ko mu sluga prinese vino, trči z mano in veli: Tertius primus! Ti dve besedi sta bili geslo tistih udov reške čitalnice, ki so se bili med sabo pobratili. Hiler gleda debelo in me vpraša, kaj to pomenja. Zdaj se več ne spominjam, kaj sem mu odgovoril. Če me je vprašal kak drug človek za pomen našega gesla, razjasnil sem mu ga takole: V Avstriji prebivajo trije glavni narodi: Nemci, Magjari in Slavjani. Nemci imajo vse pravice, ki jim gredo, in še nekaj več; Magjarji so izgubili ustavo, svobodo in vseučilišče, ali so ohranili skoro vse srednje šole, skoro vsa sodišča in tudi svojo dično akademijo, Slavjani pa niso mogli ničesar izgubiti, ker zvečine že prej niso ničesar imeli. V sv. pismu pa se čita zlato tolažilo: Tisti, ki so zadnji, bodo prvi, zasedejo prva mesta in baš zato pravimo: Tertius primus, to je tretji, slavjanski narod, ki je zdaj zadnji, naj postane po božji milosti prvi. Prvotni smisel našega gesla je bil strožji, Nemcem zelo sovražen, jaz sem ga ublažil iz politike, da nas ne doleti kaka sitnost. Mislim, da sem naše geslo tudi Hilerju tako raztolmačil, toda za gotovo ne vem. Dobro pa pomnim, da ga moja pojasnitev ni zadovoljila. Od takrat nisva več občevala. On je sedel največ doma pri knjigah, ker se je pripravljajl za doktorat. Na Reki je služil samo jedno leto. Moral je spoznati, da ni ustvarjen za ta kraj in da doseže na Nemškem bolje uspehe. Vidic mu je res da naklonil po svoji priporoki pohvalen dekret za koristno delovanje, pravzaprav pa je komaj čakal, da se ga znebi. Že njegova nekoliko čudna nemščina mu ni ugajala, zdela se mu je pre-

tuja za avstrijske šole. Zavohal pa je ravnatelj tudi duh in pravec njegovega predavanja. „Modrega Natana“ je smatral za pohujšljivo čtivo, radi kojega bi mogla vlada prijeti tudi njega. Vohuni so mu ovadili še druge zalete Hilerjeve. Govoreč o Devkaleonu in Piri je dejal, da je ta klasična bajka podobna svetopisemski bajki o Adamu in Evi i. t. d. Na koncu leta je Hiler izginil, nihče ni vedel kdaj, poslovil se ni pri nikomer. Vrnil se je zopet med Nemce, ali v gimnaziji je služil tudi tu le malo časa. Preselil se je na vseučilišče, kjer je začel razlagati znanstveno jezikoslovje. S tem se je pridružil učenjakom in v Avstriji je malo mož, ki bi se mogli ž njim kosati v jezikoslovni kritiki grške in latinske slovesnosti. Tudi vlada sama je priznala bistri um in vednosti njegove podarivši mu z vestnim delom pošteno zasluženi red železne krone. S politiko se že dolgo več ne bavi. O tujih narodnostih je dobil sčasoma bolj pravične pojme. Pravili so mi njegovi rojaki, da zagovarja zdaj načelo, katerega se drže slavjanski rodoljubi že od nekdanj: da morajo imeti v Avstriji vsi narodi jednake dolžnosti in torej tudi jednaka prava.

Prijap-Šufterle. Rusi govore o Tartarih, Slovenci pa o Kočevarjih, da so ali popolnoma pošteni ali pa popolnoma spačeni, srednje mere za njih nima. Ravno tako bi se dalo soditi o Tirolcih. Med ljudi, ki so povse spačeni in zavrženi, treba vsekako uvrstiti profesorja Prijapa ali Šufterleta. Života je bil ta Tirolec nizkega in čokljatega, las in brade pa rudeče. Izpod nizkega čela gledale so potuhnjene njegove zlobne, mačje oči. Nosil je brke. Z desnico se je neprenehoma držal zanje ter jih mencal in prifrkal. Truplo mu je

pokrivala debela suknja z visokim ovratnikom. Glava mu je molela neposredno iz nje, kakor da nima nič vratú. Šole je izdelal na Tirolskem, profesorski izpit pa je prebil na Dunaju. Potrjen je bil samo za pol gimnazije. Hvalil se je, da ima spričevalo tudi za višjo realko, ali mu nihče ni verjel, ker je bil zakrknjen lažnik. Služil je najprej v šleski Opavi, za kazen premestili so ga v Zagreb. Sam je pravil, da so ga zato odtirali iz Opave, ker je trdil v šoli, da je bil Luter oče nemškega pismenega jezika in novonemške literature. Ali meni se zdi mnogo bolj verjetno, da je moral oditi iz Šlezije radi kakega pohujšljivega dejanja. V Zagreb je prišel s trdnim namenom, da bo pospeševal na vso moč vladino politiko germanizacije. Take napotke je dobil seveda tudi od Klemana. Že v Zagrebu je poniževal in zasramoval vse, kar je bilo slavjansko in hrvatsko, rogal se je narodnim šegam in težnjam, ometaval z blatom vse prave narodnjake. O vsaki priliki je zatrdil z zlobnim smehljajem, kako trd, neskladen, prostaški in grd je hrvatski jezik. Mnogo je zahajal v kavarne. Čitaje na videz novine, vlekel je tanko na ušesa, kaj se pomenkujejo gostje. Naučivši se kakih 50 hrvatskih besed začel je pazljivo poslušati tudi hrvatske pogovore. V društvu se je bahal rad s svojim znanjem starogermanskega jezika. V dokaz molil je rad gotski očenaš: Ata unsar tu in himinam. — Gostje so se delali, kakor da jih strašno zanima ta molitev, pa so ga prosili neprenehoma, naj jim jo ponovi. Ker je bil strašno nečemuren, jim je seveda rad ustregel. Molil je včasi gotski očenaš po desetkrat zaporedoma, neko nedeljo pa se od 7. do 10. ure ni slišalo nič drugega v tistem kotu, kjer je navadno posedal, nego:

Ata unsar tu in himinam itd. Tepče ni zapazilo, da ga imajo gospodje, kakor pravimo, za Pepčka. Šufterleta vlada ni hotela potrditi za pravega profesorja v Zagrebu, najbrž zato, ker se ji je zdel preveč bedast. Poslala je k nam na Reko ta divni zaklad nemške omike in npravnosti. Od konca je hlinil proti vsem profesorjem neko navidezno prijaznost. Jeli smo ž njim občevati, hoditi v njegovem društvu v gostilnice in kavarne. Ko smo mu povedali, kako prijetno se zabavljamo v čitalnici, zapisal se je tudi on za uda. Posnemal je v tem doktorja Lorenca. To zaupanje naše pa ni dolgo trajalo. Najprej razžalila je vsakogar njegova sarkastična zabavljivost. Sodil je nemilo in raznašal človeka, ne da bi ga le količkaj spoznal. Često smo ga zasačili v debeli laži. Posebno zopern in neprenosen nam je bil radi vednega bahanja in samohvalja. Čital je res prav veliko ali brez kritike in prebave. Verjel je vsaki knjigi, naj je bila glupa ali pametna. Nekje je bral, da so bili stari Etruski — Nemci in to neumnost je imel za povse dokazano resnico. Takih izgledov bi se dalo še mnogo naštet. Najrajši je čital knjige, ki so postavljale Nemce nad vse druge narode, ali pa take, ki so Slavjane sramotile in jim prerokovale same poraze in narodno smrt. Laški jezik je za silo znal, mogel se je z Lahi pogovarjati. Mnogo se je bahal tudi s svojo francoščino in angleščino ali, kar nam je kvasil o posebnih svojstvih teh dveh jezikov, ni dokazovalo baš velike vednosti in bistrournosti. V šolskem programu je dal natisniti prvo polovico svoje zgodovinske študije o nekem vladarju srednjega veka. Proti meni se je strašno razkoračil in napihoval, koliko truda ga je stalo to delo. Ali zato je pa tudi povse izvirno, zajeto iz najstarših listin

in tako korenito, da se o tej tvarini ne napiše lahko še kaj novega. Na skoro pa smo se uverili, da je vsa ta hvala prazen humbug. Čitaje Leotovo zgodovino srednjega veka sem spoznal, da je Šufterle prepisal iz nje kar cele strani ali brez kake kritike. Slavjanska beseda Kum mu je došla n. pr. iz sanskrita, ne pa iz latinščine. Sodba nemških učenjakov se je glasila o tej razpravi tako nepovoljno, da naš ravnatelj ni hotel dati natisniti druge polovice na neskončno jezo slavohlepnega šušmarja. Tudi v šoli je pokazal Šufterle vsak dan svojo učiteljsko nesposobnost. Razlagal ni nikoli ničesar. Vsa njegova modrost je bila ukazovanje: Von da bis da! Izpraševal je samo po šolskih knjigah, ki so ležale vedno pred njim. Kar se ni nahajalo v njih, ni imelo zanj nobene veljave. Radi te starokopitne metode so ga vsi dijaki zaničevali. Soglasno so trdili, da je on najslabši učitelj izmed vseh, kar so jih poznali. Zato ni čudo, da jim je služil kakor Zagrebčanom za objectum foppabile. Vsak dan so si ga narisavali sedečega za mizo v nerodni, visokovratni suknji, vihajočega si desni brk in zijajočega glupo v šolsko knjigo. Naša mladina pa je Šufterleta tudi z vso dušo črtila in preklinjala radi nesramnega napadanja vseh narodnih svetinj in uzorov. Čekal in čeljustal ji je neprenehoma, da so Nemci prvi narod na svetu, ki nosijo in dele vsem drugim narodom prosveto in znanost, filozofijo in umetnost. Hagedorn, Ramler, Kleist se štejejo v nemški literaturi le za pesnike srednje vrednosti, ali vsi Slavjani skupaj nimajo nijednega, ki bi se mogel ž njimi primerjati, nikari s Klopstokom in drugimi nemškimi velikani. Slavjani se hvalijo s svojim Miklošičem, na Nemškem pa živi

več stotin učenjakov, ki se morejo ž njim kosati. O našem narodu je govoril ta švabski pritepenec tako zaničljivo, da je razdražil in razkačil celo take dijake, ki so bili po slabi svoji nadarjenosti prav malo vneti za domovino. To gnjusno slavofobstvo so mu vsi rodoljubi tem bolj zamerili, ker ga je začinjal z debelimi očitnimi lažmi. Pravil je mladini, da so Nemci veliki, močni in lepi ljudje, Slavjani pa majhni, slabotni, nečedni in često pokvečeni. V gimnaziji je služilo do 1858. l. sedem Nemcev, izmed kojih je bil močan jedini Bena, visok jedini Mezmer, vsi drugi so bili bolj majhne rasti in slabotni, dočim smo bili učitelji slavjanskega rodu do malega vsi veliki in tudi precej močni, pokveke ni bilo med nami nobene. Dijaki so seveda to videli in so se strašno smejali Šufterletovim blednjam. Drugikrat jim je čenčal, kako hitro da se širi na vse strani nemški jezik. Na Kranjskem se je že zdavnaj tako ukoreninil, da ga znajo dobro vsi prebivalci. Viharno krohotanje nastane v šoli o teh besedah, kajti živelo je na Reki mnogo stotin naših rojakov, ki niso znali ni pisniti po nemški. Ali Šufterle je poveličeval in slavil o vsaki priliki tudi nemško poštenost in moralnost, na vso moč pa je grajal slavjansko nenravnost. Dejal je proti meni in drugim, da označuje Slavjane najbolj spolna razuzdanost. Za živ izgled si je izbral carja Nikolaja, o kojem je trdil, da je živel v krvoskrunski zavezi s svojo hčerjo Olgo. Take nesramne klevete si je izmišljal ta lopov, ki je bil sam učlovečena svinja! Čital sem o carju Nikolaju mnogo spisov, koji so prišli izpod peresa njegovih huliteljev in sovražnikov, ali v nobenem nisem našel nijedne besede, ki bi bila sumnjičila uzorno poštenje

tega vitežkega vladarja. V čitalnici se je začel Šufterle brez povoda prepirati z vrlim trgovcem Jakićem. Izustil je predrzne besede: Naj Hrvatje na kolenih Boga hvalijo, da so hoteli Nemci k njim priti! Naučijo jih vsaj po človeški živeti itd. Jakić se je seveda strašno razpalil in ga psoval tako glasno, da se je čulo na tretjo ulico. Rekel mu je vse, samo tega ne, da je človek. Od takrat se ni predrznil več skruniti čitalniških dvoran s svojim ostudnim gobcem. Kmalu potem se je v našo največjo zadovoljnost izbrisal izmed udov čitalnice. Saj je hodil vanjo samo zato, da vohunari, da opazuje izbruhe narodne nejevolje radi vedno okrutnejšega zatiranja. Ta svoj glavni posel je opravljal z največjo gorečnostjo tudi v naši gimnaziji. Hodil je poslušat k vratom, kaj in kako razlagajo profesorji, izmikal je tuje naloge pa jih pazljivo pregledaval, kako jih popravljalo profesorji, razširjal je po mestu najgrje klevete in laži proti svojim službenim tovarišem, da jim ukrade dobri glas. Ko je nabral dovolj gradiva, se je usedel, napisal več pol ovadb ter jih poslal deželni vladi v Zagreb. Tožil je ravnatelja Vidica, mene in še več drugih profesorjev, da smo ignoranti in ne izvršujemo svojih dolžnosti. O meni je naglašal posebno to, da se bavim najrajši s slavjanskimi fantomi, s katerimi okužujem tudi šolsko mladino. Šufterle se je jako varal, če je mislil, da mu bo kdo verjel. Revišče, ki je prebilo z velikim trudom komaj, komaj svoj izpit za dve šoli iz grškega in za 4 iz latinskega jezika, predrznilo se je očitati nevednost kolegam, ki so bili vsi po dobrih izpiti potrjeni za vso gimnazijo. Mene je črtal ta švabuh najbolj, brez dvojbe zato, ker sem vnmel mladino za narodni jezik in domovino in mu

zapiral vsa pota do uspeha. Gotovo bi se bil iz srca rad pohvalil vladi, koliko privržencev je znal pridobiti materi Germaniji. Ravnatelj Vidica je sovražil že radi nesprejete druge polovice svoje razprave, pa tudi zato, ker ga ni priporočil vladi za pohvalni dekret in mu povedal naravnost, da njegova učna metoda ne more prinesiti mladeži nobene koristi. Zagrebška vlada je poslala po zakonu Šufterletove ovadbe ravnateljstvu reške gimnazije, da pove o njih svoje mnenje. Mi učitelji smo končali to grdo spletko prav naglo in korenito. Zbravši se smo sklenili, da z denuncijantom ne moremo in nečemo več služiti. Baš tiste dni je došel na Reko nadzornik Jarc. Da mu naznanimo svoj sklep, šli smo in corpore k njemu, vodil nas je starešina Lorenc. Ta je povedal nadzorniku, da mora učitelj Šufterle ostaviti naš zavod, če ne se odrečemo vsi profesorji službe na reški gimnaziji. Razložil mu je seveda natanko tudi vzroke. Šufterletova usoda se je odločila še tisto uro. Nadzornik nam je dal častno besedo, da Šufterle ne bode več ud učiteljskega zbora reške gimnazije. Po natančnem preiskovanju uverila se je deželna vlada, kako nesramno se ji je nalagal zlobni Tirolec. Odstranila ga je ne le iz naše gimnazije, nego ga odpustila popolnoma iz službe. Pomoči si je šel iskat na Dunaj, kjer jo je tudi našel. Takega besnega Germana bi bilo seveda škoda žrtvovati. Kleman poslal ga je najprej v Koper, pozneje pa celo v Trst. V teh dveh mestih je razkazoval Šufterle občinstvu kar očitno svojo zversko nenravnost in pohotnost. Na Reki je znal svoje grdobe skrivati, ni ravnatelj ni učitelji nismo vedeli zanje. Dijakom pa so bile prav dobro znane, ali ga niso nikomur ovadili, ker so se sramovali praviti

take nečedne reči. Zasačili so ga bili na šetališču, ki se zove Školić, tri pote in flagrantibus. Kar se je Mefistu v Favstu Getejevem samo sanjalo („Einst hatt' ich einen wüsten Traum“ itd.), to je izvrševal Šufterle dejanski, ali dijaki so, kakor pravim, molčali. V Kopru je med kopanjem v Adamovi opravi letal za pericami po belem dnevu. V Trstu je napadel tudi po dnevu neko ugledno gospo tako predrzno in nesramno, da mi ni mogoče povedati. Gospa ga je tožila, začela se je proti njemu preiskava, ki pa zanj ni imela prehudih nasledkov. Kot strasten germanizator in marljiv ud tajne policije našel si je pokroviteljev. Službo je res da moral pustiti. V šoli ga niso mogli in smeli več rabiti, ali dali so mu petsto goldinarjev letne pokojnine. Da je delal tako pohujšanje kak Slovenec, zapodili bi ga bili brez pokojnine in mu prisodili za nameček še kako leto zopora. Še predno je doslužil, prijelo se ga je ime Priapus ali po naši pisavi Prijap. Tako so ga imenovali tudi Bleiweisove „Novice“. Iz Trsta se je preselil najprej v središče naše Slovenije. Naši sovražniki so mu izročili glasilo svoje stranke. Truditi se mu ž njim ni bilo dosti treba, urejal ga je s škarjami. Radi nesposobnosti so ga kmali odpustili, ali so mu naklonili učiteljstvo v privatnih hišah. Tako se je potikal po naših krajih semtertja, dokler je nekam izginil. Prijap-Šufterle je bil oženjen z neko častito zagrebško rodoljubko, ki mu je pa pobegnila precej, ko je zvedela, s kakim razuzdancem je poročena. Baš radi nje in njene rodbine mu nisem mogel povedati pravega imena. Med vsemi Bahovimi huzarji je bil Šufterle najbolj besen, divji in nesramni protivnik hrvatskega naroda, ali ravno zaradi tega je nakanam dunajske vlade mnogo

več škodil nego koristil. Naši dijaki so kazali s prstom za njim in govorili porogljivo: Evo vam apostola njemačke kulture! Jaz sem že dolgo na svetu in sem poznal mnogo ljudi, ali po duši moram zatrditi, da je bil Šufterle najhjudobnejši in podlejši človek, na katerega sem se nameril.

VI.

Štefan Vidic, ravnatelj reške gimnazije.

Moj ravnatelj Vidic se je rodil okoli 1800. l. na Gorenjskem blizu blejskega jezera in gorenjska stran mu je ostala do smrti najkrasnejša izmed vseh dežel tega sveta. Tudi Gorenjce je častil in ljubil bolj nego vse druge zemljane, morebiti še bolj nego so tisti čas zaslužili. Večkrat mi je dejal, ako bi se osnovala gimnazija v Kranju, oglasil bi se jaz precej za ravnatelja in še za manjšo plačo nego jo imam na Reki. Kako rajsko veselje bi užival med našimi brhkimi, bistroumnimi gorenjskimi fanti, v tem zdravem planinskem zraku! — Večje sreče si na svetu ne morem misliti in želeti. Že te besede dokazujejo, da Vidic ni bil tisti brezčutni puhloglavec, za kakoršnega so ga bili razlajali njegovi tržaški sovražniki. Kdo ga je učil v otročjih letih, mi ni znano, pohvalil pa se mi je dostikrat sam, da je pohajal ljubljansko gimnazijo ob času francoske vlade (1809—1813). Kakor drugi njegovi vrstniki smatral je tudi on to dobo za jedino srečno v vsej kranjski zgodovini. V šoli se je bil navzel najživahnejših simpatij za prvega Napoleona in Francoze. Ko se je vrnila avstrijska oblast, moralo se je to čuvstvo na vso moč skrivati. Vidic se je dal izpitati za gimnazijskega pro-

fesorja. Ta izkušnja je bila tako lahka, da se je vselej sladko zamuzal, kadar jo je omenil. Kje je služil od konca, ne vem. Vlado je prosil, da bi ga poslala v Galicijo. Hotel je živeti med Poljaki zato, ker so se spominjali Napoleona z isto ljubeznijo kakor on sam in so častili in ljubili ves francoski narod tako iskreno kakor on. Vidic mi ni nikoli pravil, koliko let je služil tam za profesorja in kdaj so ga potrdili za prefekta v Ržežovu. Življenje med Poljaki mu ni preteklo brez sledú. Občeval je vsak dan z narodom, ki se je ponašal po pravici s svojo zgodovino in zaslugami, koje si je pridobil za krščanstvo, za vso Evropo in za človeško prósveto. In ta narod je bil slavjanski. V Vidičevi slovenski domovini se je zaničeval narodni jezik, češ, da je dober le za kmeta in delavca: izobražencu pa treba govoriti po nemški ali po italijanski. V Galiciji pa je zapazil precej prve dni, da se glasi slavjanski jezik ne le iz prostaških, ampak tudi iz gosposkih ust, da ga govore tanko omikane gospe najrajše in najlepše in da ga ljubi do malega vsak človek, začenši od težaka do najvišjega aristokrata. V poljski deželi ni našel nič takih malopridnežev, kakoršnih je bilo pri nas vse polno, kateri bi bili blatili svoje gnezdo in se celo bahali in ščepirili s svojim podlim izdajalstvom. To opazovanje je naučilo Vidica, da treba spoštovati in ljubiti tudi slavjansko govorico in narodnost. On torej ni čutil v srcu nobene mržnje ni proti Slovencem ni Hrvatom. Da se ni naučil njih pismenega jezika, krivo je bilo to, da ga v službi ni potreboval, tudi je bil za tak nauk že prestar, ko se je vrnil med južne Slavjane. V plemenitaški Galiciji se je bil nalezal tudi on velikaškega duha in nekega čudnega ponosa,

na kakoršnega se človek ne nameri z lahka v naši Sloveniji. Oblačil se je vedno ne le spodobno, ampak tudi elegantno, dasi ne vselej po najnovejši šegi. Kadar se je nahajal s kom v pomenku, razžalila ga je včasi kaka majhna beseda, pa je po najprijaznejšem razgovoru kar nagloma umolknil ali pa se tudi prav osorno zadril. Kdor je ž njim občeval, ni smel nikoli pozabiti, da ima posla z jako trmastim človekom, čigar duh je podoben spremenljivemu aprilu. Vidic je užival v Galiciji mnogo let poljsko gostoljubje. Vabili so ga v gosti tudi meščani in grajščaki in o takih prilikah se je povsod izborno jedlo in pilo, včasi tudi prepevalo, godlo in plesalo. Izustila se je na teh shodih marsikatera pametna, slana in svobodna beseda. Tudi ta narodni običaj je ugajal Vidicu, držal se ga je kolikor toliko tudi on sam do smrti svoje. Nas profesorje je povabil večkrat med letom na kosilo in nam postregel vsikdar z najboljšo pijačo, ki se je dobiti mogla in s tako obilnim in slastnim obedom, da bi bil ž njim vsak grof zadovoljen. Po vsem tem, kar sem o njem povedal, se ne bo zdelo nikomur čudno, da je Vidic na vso moč hvalil in povzdigoval poljsko gospodo in sploh ves poljski narod. Kadarkoli se je govorilo o Poljakih, ponavljal je besede: Ja, die Polen sind eine noble Nation, die man schätzen und lieben muss. Wer über sie schimpft, ist ein Schuft! Ne vem natanko, katerega leta so ga poslali v Trst za začasnega ravnatelja tamošnje nemške gimnazije. Tu se je mnogo potil in trudil, da se je naučil laški. Govoril je ta jezik precej dobro, pisal pa ga je nespretno in hrapavo, kakor kak učenec glavne šole. V tržaški gimnaziji so služili takrat nekoji jako učeni in nadarjeni možje n. pr.

naš rojak Čižman, ki je vzbujal v mladeži prav uspešno veselje za zgodovino. Ali glavne potrebe — sloge pa na tem zavodu ni bilo. Ravnatelj in profesorji so se neprenehoma porečkali, obirali in rovarili drug proti drugemu. Zarodili sta se v učiteljskem zboru dve sovražni stranki, ki se nista dali pomiriti, dokler ni posegla v to kolobicijo vlada. Razgnala je učitelje na vse strani in jih nadomestila z novimi, bolj krotkimi. Za gotovo se ne more povedati, kdo je zakrivil ta razdor, ali javno mnenje je pripisovalo večjo polovico zla ravnatelju Vidicu. Imelo ga je za rojenega spletkarja, kar pa nikakor ni bil. Tudi Verne ga je sodil nasproti meni nekoliko preostro. Vidic se je pokazal včasih res zlobnega, še večkrat pa prav dobrega in milosrčnega. Midva sva občevala prijateljski z jako redkimi presledki. Kdaj pa kdaj sva se precej dolgo pričkala ali brez jeze. Na začasne izbruhe njegove zlobe smo se pripravili že koj od konca, ko sem prišel na Reko. Moji novi tovariši so bili zvečine prav vrli možje, s katerimi sem se kmali sprijaznil. Med njimi so se nahajali razun Slavjanov tudi Nemci Lorenc, Penc in Huber. Prijatelji smo se dogovorili, ako bi hotel Vidic koga nahujskati na kolego, da si bomo to precej priobčili in šli skupno nadenj, da ga naučimo pameti in poštenja. Vernetovo svarilo ni bilo povse prazno. Vidic je hotel menda tudi med nami narediti zdražbo, saj meni se je tako dozdevalo. Najprej me je začel obdelovati nekaj proti profesorju Hilerju, ki je služil preteklo leto zajedno z njim v Trstu in ga je torej nekoliko poznal. Po kratkem pomenku sva si s Hilerjem preporno stvar pojasnila in se uverila, da se strinjava in ni nikakega vzroka, da bi se prepirala. Še bolj me je hujskal Vidic proti

katehetu. Ta je trdil, da na podlagi ravnokar sklenjenega konkordata treba izvrševati neko cerkveno naredbo ali šego tako, kakor on namerja ne pa kakor želi ravnatelj. Vidic mi je dejal z zabavljivim smehom: Ali ga vidite farja! Taki so ti svetniki! Da se pripeti kaj takega drugje, ali bi ga naučili moliti kozje molitvice. Tukaj pa se nihče ne gane, vzdramite se in pokažite črnuhu zobe itd.! Jaz sem odgovoril: Naš narodni pregovor pravi: Kjer te ne srbi, se ne čehlaj! Za cerkvena opravila naj skrbe duhovniki, zame so deveta briga itd. Vidic, prekanjeni lisjak, je na skoro menda zapazil, da moramo imeti med sabo nekak dogovor, da si sloge ne damo porušiti. To spoznanje ga je napotilo, da odslej ni poskušal nikoli več sejati med nami seme razdora in sovraštva. Ni dolgo trajalo, da smo zvedeli drug izgled njegove zlobe. Čuli smo, da obrekuje proti Rečanom sploh vse profesorje, kake sitnosti da ima ž njimi, ker so nesposobni za svojo službo. Proti meni se je tožil na učenjaka Lorenca: On je naravoslovec — drugo pa nič. Wozu kann ich ihn brauchen? Jaz mu odgovorim: Vaša sodba o njem je krivična. Lorenc spada med najporabnejše učitelje našega zavoda. Na gornji gimnaziji razlaga naravoslovje in propedevtiko, pa bi razlagal lahko tudi nemški jezik, a na spodnji gimnaziji se mu izročé slobodno vsi predmeti razun grškega jezika. Vidic me pogleda srepo in zabavljivo in veli: Glauben sie? No, wir werden sehen. Od takrat ni zinil proti meni nikoli več nobene besede proti kakemu profesorju. Temveč pa je kvasil proti drugim ljudem. Dejal nas je na rešeto vse po vrsti, o vsakem je trdil, da ni za rabo. Vedno je ponavljal svoj: Wozu kann ich ihn brauchen? Nekoji kolegi so se nanj

strašno jezili radi te razžaljive klevete. Jaz sem jih tolažil: Naj čenčá dedec, kar hoče! Mi smo dokazali svojo znanost na strogih izpitih. V rokah imamo o tem spričevala. V šoli se trudijo nekateri gospodje bolj nego zahteva naša dolžnost. Vest nam torej ne more nič slabega očitati. Pravično sodbo o svojem delovanju pa lahko pričakujemo od javnega mnenja, ki sluša o profesorjih poročila naših učencev in precej dobro ve, kateri so boljše ali manje sposobni. Tak kakor Vidic so tudi mnogi načelniki drugih uradov. Podložne si uradnike obirajo proti občinstvu in jih ovajajo celo vladi. Ali ljudje se jim smejajo, kadar slišijo grajanje kakega vrlega uradnika, in pravijo: Ta predstojnik je malopridnež — filú, iz njega govori zavist in zloba. Občinstvo obsodi tako tudi našega ravnatelja — ne bojte se, ta kazen se mu ne oprosti. Najbrž se bo še kesal, da ni znal brzdati svojega hudobnega jezika. Tudi moji tovariši so se sčasoma pomirili. V mestu nam Vidičevo klevetanje ni čisto nič škodilo, mnogi ugledni meščani so nas omilovali, da moramo služiti pod oblastjo takega ujedljivega človeka. Za nesposobne niso imeli profesorjev, nego njega samega, posebno potem, ko so zvedeli, da poučuje latinski jezik v najnižjih razredih. Posmehovali so se mu zaničljivo: Da je res kaj učen, razlagal bi bahač latinščino v osmi šoli ne pa v prvi. Vidičeva kritika o našem delovanju ni bila povsod jednaka: presojal nas je na treh krajih in na vsakem drugače. Proti meščanom in drugim zasebnikom nas je opravljal in obrekoval, kar se je le dalo; deželni vladi pa nas je v svojih poročilih popisoval mnogo bolj vestno in pravično. V njih ni bilo ni črke o naši nesposobnosti, često nas je celo na

vso moč hvalil. Vsako leto so dobili nekogi profesorji pohvalne dekrete od zagrebškega namestništva baš na podlagi ravnateljevih priporok. Meni so došli štirje zaporedoma; brez njih mislim, da ni ostal noben profesor reške gimnazije. Po takih nepričakovanih izkušnjah nismo več gledali Vidica tako pisano in nezaupno. Na njegove klevete smo se pač še zmerom jezili, kadar smo jih zvedeli, ali razkačile niso nikogar več, prestopili smo o njih, bi rekel kak parlamentarec, na dnevni red. Tretje mesto, kjer je izrekal naš ravnatelj svoje misli o profesorjih, pa je bil **Mari bor**. O velikih počitnicah je zahajal tja grozoviti gospodar avstrijskega šolstva, Kleman s svojo ženo. O prihodu je sporočil vsem bližnjim ravnateljem, naj pridejo k njemu na prijateljski pomenek. Prišli so zagrebške gimnazije ravnatelj Premru, naš Vidic, tržaški, ljubljanski, celjski, celovski in še nekogi drugi gimnazijski ravnatelji. Ostali so skupaj po dva ali tri dni. Časa in prilike je bilo dovolj, da so se razpravljala vsa šolska vprašanja. Na teh shodih so se preiskavale korenito osrčje in obisti vseh profesorjev. Klepetalo se je o njih z mnogim smehom, pravile so se anekdote, ki se niso nikdar pripetile, ali so bile navzlic temu jako pikantne in zanimive. Kleman je hotel od svojih podrepnikov sosebno to zvedeti, kateri izmed njih profesorjev bi imel vsa potrebna svojstva za ravnatelja. Za to službo je želela vlada mlajših mož, ki so bili filologi in izpitani po novem učnem sistemu. Vidic je presojal po vrsti vse svoje profesorje in izustil naposled svoje uverjenje, da na Reki ni nikogar, da bi ga mogel priporočiti za ravnatelja. O meni je povedal, da me vidijo večkrat v prostih krčmah, kamor zahajajo romarji in vozniki,

v mestu da občujem največ z narodnimi ultraši, na deželi pa z mornarji in ribiči. Vidic se ni lagal. V vozniške krčme sem res hodil, ker se je dobivalo v njih najbolje vino. Z mornarji pa sem se rad družil že zato, ker so mi pravili toliko zanimivega o južni Rusiji, kako so živeli v Odesi, Berdjansku, Taganrogu.

Zdaj moram omeniti še Vidičevo hudobnost, katero je kazal proti suplentom. Zahajal je pogostoma k njim v šolo. Po pretekli uri, včasi pa še prej, začel jih je pikati, zmerjati, očitati jim napake v metodi, ali pa jih kar naravnost pitati z bedaki in ignoranti. Če je tak revež izpremenil metodo, mu ni to nič koristilo, kajti Vidic je došedši z nova na njega predavanje obsodil in grajal odločno vse to, kar je prej sam zahteval. Nagajal je kolikor toliko tudi pravim profesorjem, kadar jih je prišel poslušat. Katkića, ki je razlagal življenje in šege starih Egipčanov, opominjal je z ostro besedo, da mora biti predavanje bolj nazorno, „anschaulicher“. Katkić ga dobro zavrne, da ne more prinesiti v šolo piramide ali obeliska. Podob o njih pa tudi nima, ker jih ravnateljstvo dozdej še ni kupilo, dasi bi bila njega dolžnost priskrbeti gimnaziji dobre podobe za vse starine. Od takrat ni prišel Vidic nikoli več k njemu. Nekoč je začel nadlegovati tudi mene zaradi grščine, jaz sem ga pa odpravil tako osorno, da se niti na mojem predavanju ni prikazal nikdar več. Posebno brezsrčno je postopal s suplenti na koncu leta. Ne da bi jim bil to prej naznanil, odpovedal jim je službo in dal ustaviti plačo, da niso siromaki za počitnice nič dobili. Jeden njih, vrli češki rodoljub Šah se je glasno zajokal o toliki brezčutnosti in okrutnosti ravnateljevi, ki je vrgel nadarjenega, vestnega

in marljivega suplenta na cesto, samo zato, da se more pohvaliti vladi, da ji je prihranil nekoliko forintov. Šah je bil takrat že oženjen, imel je blago soprogo in je pričakoval ravno prvo dete, zato ga je moral tem strašneje zadeti ta službeni udarec, kojega, bogme, ni bil zaslužil.

Naštel sem zdaj glavne slabosti svojega ravnatelja, nepristranost zahteva, da omenim tudi njegova dobra svojstva. Stara avstrijska šola pred l. 1848. ni bila tako malopridna kakor so jo razlagali privrženci novega sistema. Med učitelji se je nahajalo dosti izvrstnih pedagogov, mnogo odličnih Latincev, semtertja tudi kak dober zgodovinar in matematik. Do 7. šole je imel vsak razred samo po jednega profesorja in vseh 6 razredov samo jednega kateheta. Profesorji so si morali torej prisvojiti neko splošno izobraženje in poznavanje vseh svojih predmetov. Sedanji gimnazijski učitelji so često brez te omike, brigajo se samo za svojo stroko. Tudi nekdanja metoda je bila bolj praktična od sedanje. Vidic je v prvih dveh razredih vežbal otroke jako spretno v latinščini in dosegel najlepše uspehe. Veselila ga je nekoliko tudi zgodovina. Prečital je o njej več dobrih knjig in si ohranil v spominu vse važnejše podatke in tudi duh in pravec vsake knjige. Ugajali so mu tudi pedagoški spisi, vedel je marsikako pravilo in reklo Komenskega in Pestalocijevo. Če se pomisli še na zdravi in bistri njegov um, treba priznati, da ni bil učitelj samo po imenu, ampak tudi po poklicu in sposobnostih. Ravnateljske posle in dolžnosti svoje opravljal je točno in vestno, nikoli ni ničesar zamudil, ničesar pozabil, uradovanje mu je teklo redovito in pravilno kakor dobra ura. V pisarnici je ždel do malega ves

dan, po zimi še pri luči do pozne noči. Pisaril je navadno stoje za visoko mizico, dolgo ni posedal rad, ker se je bal krvotoka. Med delom je pokadil kdaj kako smodko najlaglje vrste, pušil jo je, dokler mu mu ni dogorela prav do ust in baš ta napaka je bila vzrok njegove zadnje bolezni in smrti. Vidic je strogo pazil, da se ne poruši šolski red, da se ponaša mladina naša pošteno in spodobno o vsaki priliki, hotel je pridobiti gimnaziji naši ugled in simpatije občinstva. Za druge reči je dijakom rad odpustil in prezrl marsikako neumnost, nepremišljenost in prešernost. More se reči, da je bil bolj pedantičen proti profesorjem nego proti učencem. Večkrat je celo, če se je sprl kak dijak z učiteljem, branil dijaka in očital profesorju breztaktnost. Bilo je vidno, da ga taki prepiri malo preveč vesele, porabil jih je kot dobrodošlo priliko, da poniža učitelja. Ta običaj njegov mora vsak pedagog obsoditi, ker je izviral vsekako iz zlobne nakane. Po vseh srednjih šolah je vladala v naši državi že od nekdanj ostudna navada, da so se izbirali ravnatelji med dijaki vohune, ki so jim poročali ne le grehe svojih součencev, ampak so mu ovajali tudi svoje profesorje. Ako je izustil kateri v šoli kako bolj svobodno ali izpodtakljivo besedo, nesel jo je še isti dan dijak ravnatelju. Za take zasluge dajala se je seveda tudi primerna nagrada. Ravnatelj je skrbel za vohuna, da so mu podarili učitelji prvi red, dasi je zaslužil dvojko, naklonil mu je s svojo priporoko inštrukcije ali pa brezplačen obed. Tudi Vidic si je dal poročati po takih vohunih vse grehe in napake gimnazijskih dijakov in učiteljev. Vendar treba priznati, da tem tožbam ni vselej verjel ali pa jih je smatral za prazne in neznatne. Kar jaz

vem, niso imele skoro nikoli slabih nasledkov ni za mladež ni za učitelje. Kadar je obavil Vidic posle svoje v pisarnici, šel je navadno domov k svoji čedni in preblagi ženi, ki mu je ljubeznjivo stregla in preizvrstno kuhala. Vino je pil zmerom svoje. Kupil si ga je vsako zimo nekoliko veder. Za jed in pijačo je bil velik epikurovec, objednem pa vendar jako zmeren in previden. Pred kosilom je srknil vselej po izgledu poljske in vse slavjanske gospode kupico dobre slivovke, po obedu pa je izpraznil poliček starine, kak kozarec še tudi popoldne. Zvečer je posrebal skodelico kave in šel potem zgodaj v posteljo. Kadar je dobil goste, se je živelo seveda precej drugače. Take dni je prišlo na mizo vse, kar je bilo najbolj slastnega v kleti, hramu in kuhinji. O takih prilikah oglašali so se vselej tudi pevci. Najljubše so mu bile slovenske in hrvatske pesmi. Vidic ni bil tak borniran bedak kakor toliko drugih birokratov, ki niso mogli slišati slovenske besede. Razun službene plače prejemal je obilne obresti in je torej prav lahko zdeloval. Kot dober gospodar si je mnogo sam prihranil, žena pa mu je prinesla do 25.000 gld. dote. Bogastva svojega pa ni le sam užival, delil je prihodke kolikor toliko z reveži, posebno je podpiral rad uboge dijake. Z darežljivostjo svojo se ni nikoli hvalil. Ker ni zahteval hvaležnosti, ni očital nikdar nikomur kake nehvaležnosti. Z Rečani je občeval samo toliko, kolikor je moral po službeni dolžnosti. Večje prijateljstvo je imel le s trgovcem Dežmanom, očetom slavnega hrvatskega pesnika, ki je bil rojen Gorenjec iz Lancovega. Na svežem zraku se je izprehajal premalo. Na deželo je šel z ženo vsako leto enkrat ali dvakrat. Nekoč pa se mi je vendar posrečilo,

da sem ga spravil v Kastav. Hodila sva peš. Dasi je bil on že jako v letih, korakal je dosti urno, da sem se čudil. Ali pozneje mi je tožil, da ni bil ves teden za nič, tako ga je pot utrudil in zdelal. Kakor da bi bil slutil bližnjo smrt, zaželel je videti še jedenkrat lepi gorenjski kraj, v katerem se je rodil in preživel blažena otročja leta. Usedli smo se zajedno na poštni voz, on, jaz in trgovec Dežman. Jeden dan smo ostali v Ljubljani, potem hajdi dalje! Vozili smo se skupaj prav do Bleda. Tam smo se ločili. Vidic je krenil proti domu, Dežman v Lancovo, jaz pa nazaj v Ljubljano. Vidic se je vrnil na Reko zdrav, čil, vesel, rudečega obraza. Sam je trdil, da mu je to potovanje za pet let podaljšalo življenje, da je bilo zanj največja veselica, katero je užival v vsem svojem življenju. Jaz sem mu to radost prav iz srca privoščil, saj se na Reki ni udeležil nikoli nobene javne zabave. Plesi in koncerti so mu bili zoperni, celo gledališče ga ni nič mikalo. Vpisati se ni hotel niti v laško kazino, niti v hrvatsko čitalnico. Čital je doma dunajsko „Presse“ ali pa kako zgodovinsko knjigo. Največje veselje pa mu je delala pisarnica. Pisal je marsikaj potrebnega, še več pa nepotrebnega. Ker je bil razumen mož, se je dostikrat sam smejal svojemu črčkanju, sam pred sabo se je opravičeval s pravilom: Dolžnost treba izvršiti pa naj je neumna, kolikor hoče. Vidic se je zdel dijakom in Rečanom jako pobožen, do malega tercijal, kajti videli so ga vsak dan pri maši; tudi je prejel večkrat v letu sv. obhajilo. Ljudje so ga poznali le površno. Hodil je res vsak dan v cerkev, ali samo k dijaški maši, po službeni potrebi, kajti bi bil moral on odgovarjati, če bi se bil pripetil kak nered o priliki

dijaške službe božje. Meni so bile nekoliko bolj znane njegove misli o veri in cerkvi. V glavne dogme je morda veroval, o mnogih manj važnih cerkvenih rečeh in naredbah pa je majal z glavo in se posmehoval. Cerkevno oblast je spoštoval in se vladal proti njej vsekdar pristojno, objednem pa je zagovarjal odločno načela Jožefa II. Po njegovem mnenju mora biti cerkev popolnoma podložna in pokorna vladi in državi. Vidic je bil trdo zapečen Jožefovec. Da ne zagazi v kako sitnost in nevarnost, je o novem konkordatu najrajši molčal. Če ga pa je omenil proti človeku, kateremu je zaupal, govoril je o njem silno zabavljivo in zaničljivo. Vera se je razlagala v reški gimnaziji hrvatski mladini v nižjih razredih po laški, v višjih po nemški. Ker ni zvečine nobenega teh jezikov dobro umela, učila se je krščanski nauk na pamet, po papagajski, ne vedoč, kaj blebeče. Z vero je v tesni zvezi nrvnost, sosebno za mladih let. Ker se krščanski nauk po tej metodi ni mogel prijete srca in duše, zabredli so naši dijaki včasih že radi tega v prav grde napake in grehe. Nekoč sem jih čul na svoja ušesa, da so se rogali sv. obhajilu. Za nekatere smo zvedeli, da so zahajali k služabnicam blodne Venere. Ta sodrga se je bila ugnedzila v vseh ulicah okoli gimnazije. V 7. šoli je je bilo neko leto samo osem učencev, ki so skoro v isti čas vsi zboleli. Da bi se ne zdelo profesorjem preveč čudno in sumno, ako bi ostali vsi doma, dogovorili so se, da je prišla vsak dan jedna polovica njih dopoldne, druga popoldne v šolo. Vidic je po svojih vohunih lahko zvedel, kaj se je pripetilo, pa se je lotil energično težavnega dela, da ta gnjusni nered ustavi in odpravi. Z resno in moško besedo in s ko-

renitimi popisi zla je dvignil mestno gosposko, politično oblast, državno in mestno policijo na borbo zoper javno pohujšanje in že v dveh tednih je dosegel naj-sijajnejši uspeh, s katerim se je lahko ponašal. Nesramne vlačuge so morale brez oklevanja ostaviti vse ulice in hiše okoli gimnazije in se preseliti v zapadni del starega mesta — Gomile. Policija je odslej strogo pazila, da jih dijaki ne pohajajo. Da je zasačila katerega pri njih, odtiral bi ga bil učiteljski zbor brez usmiljenja iz gimnazije.

Ker Vidic ni bil sovražen narodnemu jeziku, mogel sem delati zanj propagando kolikor sem hotel. Vzbuja sem v mladini ljubezen do naroda in domovine, naglašal o vsaki zgodni priliki potrebo in korist slavjanske vzajemnosti, priporočal „Neven“ in dobre narodne knjige, zabičeval dijakom, da morajo govoriti po hrvatski z vsakim domačinom, naj bo kmet ali gospod, kmetica ali gospa. Na vso moč se nam je truditi, da spravimo zopet svoj jezik v gosposke družbe in dvorane, od koder je izginil po zanikarnosti naših prednikov in po žalostnih zgodovinskih prevratih. Vidic je dobro vedel, kaj delam, in vendar me ni nikoli grajal radi tega, nikari da bi me bil ovadil vladi. Zunaj šole nisem govoril z nobenim hrvatskim dijakom drugače nego po hrvatski, z nobenim slovenskim drugače nego po slovenski, tudi sem opominjal učence, da se morajo med sabo pogovarjati vedno na materinskem jeziku. Da je bil moj ravnatelj kak nemčurski podrepanik, naslikal bi me bil mojim poglavarjem tako črnega, da se nikdar več ne bi bil mogel oprati in očistiti. Nekdo me je bil ovadil Vidicu, kadar začne med mojim predavanjem ura biti, da neham demonstrativno po nemško govoriti sredi stavka,

ki ga nadaljujem potem po hrvatski. Moj ravnatelj se je strašno smejal tej tožbi in me podražil večkrat z mojimi na pol švabskimi na pol slavjanskimi stavki. Vsak drug birokrat bi me bil, če ne ovadil, pa vsaj prav surovo ozmerjal. V gostilnici sva se seznanila jaz in Katkić z goriškim duhovnikom, ki je ves gorel za naš narod, njegov jezik in pismenost. Po obedu sva mu razkazala Reko. Potem smo se šli izprehajati po cesti na Trsat, kjer nas je povabil predstojnik samostana, da pridemo drugi dan tja na kosilo. Povabilo smo sprejeli vsi trije. Med obedom smo se pogovarjali o slavjanstvu, slavjanskih slovstvih, posebno pa o jeziku in književnosti hrvatski in slovenski. Vrli goriški rojak se je odpeljal še isti dan dalje proti Karlovcu. Drugi dan me pozove ravnatelj v pisarnico in mi veli: No, — včeraj so se godile lepe reči v trsatskem samostanu. Vi, Katkić in neki neznan duhovnik ste napravili tam prave panslavistične orgije. Vidic, ko mi je to pravil, se je držal na smeh, jaz pa sem se zakrohotal na ves glas in mu razložil, kakove nedolžne pomenke smo imeli za mizo. Vidic veli: Zdaj vidite, kako nevarno je dandanes baviti se s slavistiko v pričo drugih ljudij. Vašemu poročilu verjamem, kajti za panslavistične orgije je samostan najzadnje mesto na svetu. Za take komedije bi bila bolj pripravna vaša čitalnica ali pa kaka samotna beznica v mestni okolici. Kdo je bil tako hudoben, da je naš literarni pomenek predelal in ovadil za vseslavjansko orgijo? Katkić je mislil, da je krivec neki Tirolec, ki je služil v samostanu za kozla. Zvali so ga navadno homo bonlucus a non lucendo! Mogoče pa je tudi, da nas je ovadil kak menih. Patri so bili slovenskega rodu, ali prišedši iz

Meternihove šole nemškega duha in mišljenja. Hrvat se je nahajal med njimi samo jeden, ki je bil vsaj nekoliko naroden. Jako me je veselilo, da se je ta narodna beda kmali izgubila iz trsatskega samostana. Čez 15 let je vladal v njem že prekrasen duh; patri so bili od prvega do zadnjega zvesti sinovi matere Slave in zakleti sovražniki požrešne Germanije. To mi je potrdil moj sorodnik, ki je živel precej dolgo v tem samostanu.

V nemški trdnjavi Mogunciji nahajali sta se takrat poleg ustanove nemške zaveze avstrijska in pruska posadka. Avstrijski vojaki so bili meščanom vedno dragi gostje, dočim so gizdave Prusake sovražili. Pripetila se je v tem mestu grozna nesreča, da se je vnela in razletela zaloga strelnega prahu, kar je povzročilo veliko škodo tudi privatnim hišam in ljudem. Po vsej Nemčiji so se jeli nabirati darovi za nesrečne Moguncijane. Tudi avstrijska vlada je pozvala svoje narode, da bi pomagali tem nemškim „bratom“, in avstrijske novine na Dunaju so dokazovale silno politično korist, katero prinese ta pomoč naši državi. Pridobimo si ž njo simpatije vsega nemškega naroda. Avstrija in Nemčija se združita moralno še tesneje nego sta že zdaj združeni. Ali baš ta politična tendencija je ostrašila slavjanske rodoljube, da niso marali podpirati tujih revežev. Saj so imeli doma dovolj svojih. Na Slovaškem in v Lombardiji so bile naredile povodnji škode za več milijonov. V čitalnici smo se dogovorili, da zvržemo vsak kak goldinar in pošljemo te novce Slovakom. Tudi Vidicu sem povedal naravnost, da se jaz ne udeležim zbirke za Nemce, naša dolžnost je pomagati najprej avstrijskim podložnikom, posebno Slovakom,

katerim je v nekaterih krajih odnesla voda ne le razno blago, ampak tudi zemljo in celo hiše. Vprašal sem Božiča, če je kaj dal za Moguncijane. Dejal mi je, da 1 gld. ali da ni prav vedel, za koga se pobirajo darovi. Ko sem mu stvar pojasnil, bilo mu je jako žal, da ni naklonil svojega daru Slovakom. Še isti dan je prinesel goldinar tudi zanje. Vidic je od konca renčal in godrnjal, da se politika ne sme mešati v dela usmiljenja. Čez nekoliko dni pa mi je rekel: Vi ste prav govorili, da mora država podpirati najprej svoje ljudi. Ali naši sedanji vladi so tuji Nemci ljubši nego domači Slovaki. Na to vi niste pomislili: „Janez, Janez, sie werden nie Direktor werden!“ . . .

Nekoč nas je ravnatelj na zasedanju prav resno svaril, da naj se ne vtičemo preveč v politična vprašanja in, če ljubimo svojo narodnost, mora imeti to samo po sebi dobro čuvstvo neke meje. Saj veste, kaj pravi Latinec: Omne quod est nimium, vertitur in vitium. Dovršil je svojo pridigo z besedami: Seien si also, meine Herren, keine übertriebenen Pan-slavisten! Ali smo se smejali, da se mu je zareklo tako nerodno. Po takem bi mi smeli slobodno biti zmerni panslavisti, kar nam gotovo ni mislil priporočiti.

Občevalni jezik je bil našemu ravnatelju nemški. S profesorji, večjimi dijaki in sploh z izobraženci je govoril po nemški, po italijanski samo z reškimi meščani. Tudi uradoval je seveda vse po nemški, tudi privatno dopisovanje mu je bilo nemško. Le, kadar se je udobrovoljil, izustil je proti slovenskim dijakom kako domačo besedo. Midva sva pa često po cele ure kramljala slovenski. Na potu v Kastav in na Bled mislim, da mu ni prišlo iz ust vseh skupaj ni sto nemških besed.

Slovenska govorica se mu je ustavila le ob kakem znanstvenem terminu, ki mu je bil znan samo na nemškem jeziku. Gorenjščine se je bil popolnoma odvadil, rabil je v pomenku ljubljansko narečje, ki mu je teklo še dosti gladko. Iz njegove pisarnice je prišel celó jeden slovenski akt. Vidic bi bil kaj rad dobil v gimnazijo kakega odličnega Latinca. Vprašal me je, če vem jaz za katerega. Rekel sem mu, da vem. Naj pozove na Reko mojega součenca Božiča. Popisal sem mu tudi druge vrline in kreposti tega poštenjaka. Vidic me prosi, naj mu napišem povabilo. Jaz sem se usedel in v dobri četrti uri je bilo pismo dogotovljeno. To se razume samo po sebi, da sem mu pisal slovenski. Vidicu preberem povabilo, on se podpiše, pritisne pečat in priredi pismo za na pošto. Zdaj se začne strašansko smeјati in veli: Zdaj sva naredila novico vseh novic, morda prvi (?) službeni akt na slovenskem jeziku, kar svet stoji!

Pravo politično mišljenje svojega ravnatelja sem zvedel takrat, ko sva popotovala v Kastav. Bil je tisti dan posebno dobre volje. Ko sva dospela bolj na višavo med drevje, prevzel ga je sveži zrak in pogled na neskončno morje s toliko silo, da je začel od radosti vriskati in ukati. Malo dalje nego na sredi pota sva prišla do prijazne krčmice in se usedla na klop za hišo, da se malo odpočijeva. Popila sva bokal vina, ki je bilo rezno in jako pitno. Zdajci se Vidic razigra kakor kak objesten dečko pa začne zabavljati mene in vse krčmarjeve z jako slanimi burkami in bajkami, potem pa prepevati z močnim glasom: „Napoleon reče: Ilirija, vstan'!“ itd. Jaz sem zazijal kakor kapelj. Iznenadilo me je že to, da je znal na pamet Vodnikovo

„Ilirijo oživljeno“, še bolj pa, da jo je prepeval, kajti nisem prej še nikoli slišal, da ima ta pesem kak starinski napev. Vidic mi je zdaj povedal, da so se morali za francoske vlade vsi dijaki naučiti „Ilirije oživljene“, ki je dobila svoj napev kmali potem, ko je bila zložena. Ko sva ubrala zopet pot pod noge, pravil mi je moj sopotnik z mladostnim oduševljenjem o srečnih časih, katere je doživela kranjska dežela pod blago francosko oblastjo. Kmet naš se je oprostil, kakor bi trenil, vse tlake desetine in grajske mogočnosti. Med njim in grajščakom ni priznavala nova vlada nobenega razločka, — oba sta imela iste pravice in dolžnosti. Inteligencija naša pa se je šele takrat zavedla svojega človeškega dostojanstva: državne in druge javne službe dajale so se po vrednosti ne pa radi visokega rodú. Francozom je veljal grof toliko kakor kak pometač. Službo je dobil tudi on, če jo je zaslužil, drugače pa ne za noben denar. Stan in priporoke niso pomagale nič, priporoke so mu lahko še škodile, če so bile nadležne. Pod tako razumno vlado ni čudo, da se je širilo blagostanje prav očitno po mestih in na deželi. Francoska vlada je bila, da povem vse ob kratkem, nobel. Znala je povzdigniti k sebi tudi najnižje stanove, da so se jeli ponosno zavedati svojih pravic in svoje važnosti v državnem organizmu. Oh, da — preradostno se je živelo tista blažena leta od 1809. do 1813. More se trditi po vsej pravici, da je bil tisti čas jedina slavna doba v vsej kranjski zgodovini.

V Kastvu je Vidicu jako ugajal lepi, vzvišeni kraj, še bolj pa delavno in napredno meščanstvo najčišče hrvatske krvi. Ko sva se vračala, prašal me je, zakaj ne prosim nič, da bi prišel kam za ravnatelja? Od-

govoril sem mu, da sem si izvolil učiteljski stan iz poklica zato, da bi poučeval in vzgajal mladino, ne pa da bi avansiral. Meni je tudi zoperna vsaka policijska služba. Gimnazijski ravnatelj pa mora poročati tajno o raznih rečeh in tudi o profesorjih. Njegovo službo smatram torej za policijsko in že radi tega si ne želim in ne maram ravnateljstva. Vidic se zakrohoče: Sie sind ein unverbesserlicher Idealist! Ali pomislite, da ravnatelj lahko vendar malo udobneje živi nego kak profesor. Jaz sem dejal: Jaz ne pogrešam nobene udobnosti. S svojim stanom na Reki sem povse zadovoljen. Življenje ni predrago. Dijaki so bistré glave in učni, kolegi pa so mi zvečine tako dobri prijatelji, da si boljših skoro ne morem želei. Tudi mi ugaja na vso moč primorska pokrajina in primorsko podnebje, v katerem je prava zima do malega neznana. Vidic se mi zopet zasmeje: No, vi ste, bogme, skromen in srečen človek. Ali to mi se pa vendar dozdeva, da se o svojih službenih tovariših močno motite. Verjemite mi, da nobeden njih ne bi bil pripravljen za vas kaj trpeti ali žrtvovati. Vsaka služba in tudi državna je sužnjost, ki zamori v človeku plemenitost, katera se razvija in razcveta samo na božjem solncu svobode. V sužnjosti veljajo le zapovedi načelnikove, ne pa dobra čuvstva. Ako bi vas n. pr. jaz tožil, da sovražite našo vladu pa bi poklical vaše kolege, da se podpišejo pod mojo tožbo za priče proti vam, kaj mislite, da bi se večina njih dolgo premišljala in branila? Videč mojo odločno voljo in boječ se hude zamere, podpisal bi se zdaj ta zdaj oni in, predno bi petelin trikrat zapel, izneveril bi se svojemu prijatelju drug za drugim in podpisal svoje ime pod mojo lažno ovadbo. Mojim

besedam smete verjeti, ker sem videl take izgleda v Galiciji. Jaz pa Vidicu nisem mogel verjeti nego sem odbil z največjo nejevoljo njegovo natolcevanje. Nekaj let pozneje pa me je preverila prebridka izkušnja, da je govoril resnico: možje, koje sem smatral za svoje najbolje prijatelje, podpisali so se zoper mene za krive priče! — — —

1859. I. vnela se je vojna s Francozi in Piemončani. Uradni tržaški list „Osservatore triestino“ prinese velevažno novico, da so Avstrijci pri Maženti sijajno premagali trinoga Napoleona in mu vojsko uničili. Vidicu se je obraz kar svetil od radosti, ko nam je priobčil to prigodbo. Napovedal je precej učiteljem in dijakom dan, kateri pojdemo vsi zajedno v bližnjo Drago praznovat o njegovem strošku avstrijsko zmago. A že drugi dan se je zvedelo, da se je službeni list zlagal in da so bili pri Maženti premagani naši ne pa Francozi. Solferinska bitev je odločila vojno na korist združenim Francozom in Lahom. Sovražnike smo videli tudi na Reki, ker je priplulo k njej več francoskih bojnih ladij. Avstrijska posadka je odšla iz mesta, istotako vsi uradniki razun profesorjev, ki nismo dobili o tem nobenih napotkov iz Zagreba. Tiste dni me je poklical Vidic k sebi v pisarnico in vprašal krohotaje se, kaj mislim o avstrijski nesreči. Jaz sem pokimal z ramama in molčal. On pa me prime za roko in veli: Janez, jaz vam čestitam! Vi ste še mlad mož, zdaj šele se vam odpira pot do vaše prave sreče. Francozi ne bodo mirovali, dokler ne dobe zopet svoje 1813. l. izgubljene Ilirije. Potem se prične pri nas v novo po človeški živeti, v Avstriji se le životari. Pri nas je vse gnjilo: vojska, uprava, sod, šolstvo — vse, ali Napoleon

mahoma ustanovi red, da bo veselje. Službe se bodo delile po zasluženju, ne pa proti protekciji kakor zdaj. Ha ha ha! Pri nas je pred vojno kar deževalo zaupnic, ki so se pošiljale vladi od vseh strani vetrov, tudi jaz sem se udeležil komedije. Ali vse to pismeno zaupanje je bilo posiljeno, le na papirju, v srcu pa ni pri nas nič pravega patrijotizma itd. Govoril je tudi take reči, katerih ne morem ponavljati, ker nečem imeti posla z državnim pravdnikom. Na koncu svojega nemškega govora me vpraša po slovenski: Kaj ali se res nič ne veselite? Jaz sem dejal odločno: nič. Moja želja je ta, da dobodo Slavjani take pravice, kakor jih imajo Nemci, da se osvobodimo nemške in vsake sužnjosti. Jaz ne maram nobenega jarma, ni nemškega ni francoskega, čeravno vem, da bi bil francoski laglji od nemškega. Vidic me pogleda zabavljivo in sikne. Te vaše sanje se ne uresničijo nikdar! Slovenci in Hrvatje so bili vedno pod tujo oblastjo in pod njo tudi ostanejo. Ali pod francosko vlado nismo bili sužnji, kakor vi mislite, nego svobodni, srečni možje, kojih ni smel nihče zatirati in odirati. Uradniki so morali izvrševati državne zakone, oblasti pa niso imeli nikakoršne: strašna zver, birokracija je bila takrat neznana na Kranjskem. Vidic je še dalje in obširno popisoval vse sreče, koje nas čakajo, in na obrazu se mu je bralo, da ni bil zadovoljen z ravnodušnostjo, s kojo sem ga poslušal. Naposled sem se naveličal tega frankofilskega besedovanja pa sem se poklonil in odšel. Veselilo me je samo to, da sem spoznal zdaj prav do korena politični program in zanimivo lojalnost svojega ravnatelja. Smejati pa sem se moral njegovi nadi, da bodo zmagoviti Francozi zahtevali nekdanjo svojo Ilirijo

in da jim jo bo Avstrija vsekako morala vrniti. Ta iluzija dokazuje, da se Vidic ni bavil mnogo s politiko in da so mu ostale neznane tiste novodobne ideje, kojim so se dale voditi vse napredne vlade in vsa razumna diplomacija.

Po oktoberskem diplomu je prosil Vidic vlado za upokojitev. Ker je služil dalje nego je zahteval zakon in delal vse Klemanu po volji, ni mu bilo treba dolgo čakati. Kleman je bil proti njemu celo tako prijazen, da ga je vprašal pismeno, kaj mu je za nagrado njegovih zaslug ljubše ali kak red ali 300 gld. doklade k pokojnini, naj si izbere. Vidic, praktičen mož, izvolil si je doklado. Pokoja si je želel tembolj, ker ga je skrbela čedalje huje rana, ki se mu je naredila na jeziku. S pušenjem si ga je bil na koncu ožgal, iz te spečenine se je razvil sčasoma rak. Da si olajša bol, dal si je izdreti več zdravih zob, ali za dolgo mu to ni pomoglo. Zadnje tedne pred odhodom z Reke je bil strašno čmeren in zadirčen. Razžalil je človeka brez povoda in vzroka. Odhajaje se ni poslovil z nikomer. Gospa njegova je poslala moji ženi za spomin lepo vazo z veliko umetniško cvetico. Pošta ga je odnesla v Trst, kjer se je mislil naseliti za stalno. Pokojnine pa ni dolgo užival. Umrl je po groznih bolečinah za rakom. Vsi nasprotniki so se bili ž njim spravili. Ločil se je od tega sveta z zavestjo, da nima več nobenega sovražnika pa tudi nobenega prijatelja razun svoje plemenite žene. Mesto njega je potrdila deželna vlada za začasnega ravnatelja našega dragega nam tovariša Lorenca. Pregledujoč račune nameril se je novi ravnatelj na čudno službeno skrivnost in kljuko Vidičevo. Vlada je določila reški gimnaziji za kurjavo

120 laških črevljev drv. Šolska drvarnica jih je jemala samo 90 črevljev in šolski sluga Lemut je zatrdil, da jih Vidic nikoli toliko kupil, da bi bila polna. Prihranilo se je torej vsako leto več nego 30 črevljev drv, ali Lorenc ni našel nikjer nobene beležke, da se je denar zanje vrnil državi! O tej povesti Lorenčevi, ki je govoril vedno resnico, spomnil sem se neke zgodbe iz l. 1857. Po končanem šolskem letu je poklical Vidic mene in mojega tovariša Rubeša v pisarnico. Rekel nama je, ker sva učila po več ur na teden nego zapoveda zakon, da nama gre vsekako nagrada za te ure, ali ta pot naj ne prosiva zanj, kajti on dobro ve, da ne dobiva ničesar. V blagajnici, ki je namenjena za taka plačila, so denarji pošli, ker je bilo preteklo leto mnogo drugih nujnih potreb. Napravila bi mu le sitnost in nepotrebno pisanje, ako bi mu izročila prošnjo za nagrado. Kaj sva hotela? Vedoč, da živiva v absolutizmu, pomignila sva z ramami in rekla: z Bogom! Mislila sva za trdno, da Vidic govori resnico. Nagrade po takem nisva dobila nič, mesto nje pa sta došla obema tako mastna pohvalna dekreta, da se ju nisva usodila komu pokazati, ker sva se sramovala teh pohvalnih superlativov. Čuvši iz Lorenčevih ust poročilo o šolskih drvih spomnil sem se, kakor pravim, svoje zaslužene ali neprejete nagrade in jele so me obhajati sumnje, če se ni izgubila morda po raznih ovinkih v kak tuj žep, ki ni imel do nje nobene pravice. To bi ne bilo baš nič čudnega. Treba je pomisliti, da je služil Vidic mnogo let v domeni poljskih plemenitašev, v Galiciji, kjer je bila vsa oprava že od nekdanj jako nepravilna in pokvarjena. Tudi v šoli in sodiščih premagali so se z denarjem vsi pomisleki in vsi paragrafi. Moji poljski tovariši in

znanci na Dunaju so mi pravili včasih o tej korupciji jako debele in označilne izgledе. Vidic je prinesel torej tudi na Reko nekoliko tistega koristolovskega duha, ki je vladal nekđaj v skrajno zanemarjeni Galiciji na veliko škodo in sramoto narodu, deželi in državi.

VII.

Šolski nadzornik dr. Anton Jarc.

Jarc se je bil rodil v Ajdovcu na Dolenjskem, nekoliko ur od Novegamesta. O mladostnih letih njegovih mi nič znano. Izdelavši gimnazijo je šel v bogoslovnico in pozneje na Dunaj, kjer se je izučil za doktorja sv. pisma. On sam je pravil, da je čital prav malo knjig razun šolskih, romane samo tri ali štiri Valter-Škotove. Glavo je imel dobro in učil se je na vso moč marljivo. Pastirstvo, zlasti na kmetih, ga ni veselilo, tembolj pa ga je mikala šola. Tej želji njegovi je vlada ustregla, potrdivši ga za kateheta na ljubljanskem liceju, kjer sem bil tudi jaz njegov učenec. Krščanskega nauka nas ni le izpraševal po bukvah, ampak nam ga tudi razlagal in to jako korenito. Jarc ni bil samo po naslovu, nego v resnici doktor teologije. Govoreč o stvarjenju sveta nam je povedal, da se ujemajo s poročilom sv. pisma za čudo natanko tudi posledki geologičnih preiskav. Razkladal nam je najstarejšo zgodovino sveta, kolikor se je dalo, racijonalno. Meni je to neizrečeno ugajalo, ker so mu mučile že dve leti vsakovrstne verske dvojbe in sumnje. Pozneje mi pa njegovo razlaganje ni bilo več tako povšeči. Nadejal

sem se, da nam naznani pravi vzrok, da so prišli Izraelci ne zmočivši se čez Rudeče morje, ali o tem potu nam je pravil tako, kakor se je nahajalo v šolski knjigi. Isto tako o vseh drugih čudežih, koje nam pripoveda sv. pismo. Prekrasno nam je pojasnjeval pisma in delovanje sv. Pavla. O sv. Avguštinu pa bi bil jaz rad kaj več zvedel. On sodi med najznamenitejše spreobrnjence. Potrdil in dokazal je s svojim izgledom, da se lahko tudi veleizobražen človek sprijazni s Kristusovimi nauki in postane njegov najiskrenjši učenec in oznanjevalec. Kar smo čuli iz Jarčevih ust o reformaciji Lutrovi in Kalvinovi, zdelo se mi je že takrat preveč pristransko. Vso nesrečo in krivico razkola je pripisoval nasprotni stranki, popolnoma pa je zamolčal napake, ki so razjedale katoliško cerkev pred tridentskim zborom. Tudi njegovo dokazovanje nekjih dogem ni uverilo vsakogar o njih resnici. Kaj čudno se mi je zdelo, da ni omenil trditve naravoslovne vede, da na svetu ne more nobena stvar poginiti. Poginiti ne more torej niti duša in ta dokaz za brezsmrtnost njeno mi je med vsemi najbolj ugajal, ker je najbolj jasen. Sploh pa je govoril Jarc v šoli in na prižnici tako hladno, suho in doktrinarno, da ni mogel nikogar oduševiti za vero in ga v njej utrditi; verskih dvomb ni pregnal nikomur. Njegovo predavanje torej ni donášalo mnogo ploda in blagodatnih nasledkov za dušo. Ali kriv ni bil Jarc, nego vladajoči šolski sistem, ki je deval krščanski nauk v isto vrsto z drugimi šolskimi predmeti. Očetje tega sistema niso pomislili, da posvetni nauki razvijajo in dajo svoje zaklade razumu in spominu, krščanski nauk pa je namenjen najbolj pameti, vesti in srcu človeškemu. Razlika med njim in

drugimi šolskimi predmeti je ogromna, zato pa ga treba tudi bistveno drugače razlagati. Učitelj, mu ne sme biti fanatik, ali mora biti na vso moč oduševljen za vzvišeno vero Kristovo, govoriti mora iz srca do srca, buditi vest, blažiti pamet, vnemati čuvstvo za resnico, pravico, blaginjo, dvigati poslušalca v vedre nebeške višave do idealov. Nemški šolski sistem se za vse te reči čisto nič ne briga. Krščanski nauk se ne uči za poboljšanje duše nego zato, da se dobi iz njega dober ali slab red v spričevalu. Huje se ta božestveni predmet pač ne more ponižati in osramotiti. Jarcu se, bogme, ne more očitati, da ni vršil svoje dolžnosti, ali napačni sistem ni dal dobremu semenu, da bi kalilo. Padalo je na kamenita tla. Kakor noben drug katehet tudi Jarc ni mogel popraviti npravnosti šolske mladine, ki je živela precej ohlapno, lahkomiselnost in skrivaj včasih tudi jako razuzdano. Dandanes javkajo nekotji stari gospodje, kako zlobna in spačena je sedanja mladina in hvalisajo dobo svoje mladosti, ko so živeli učenci mnogo bolj npravno in po krščanski. Jaz dobro pomnim, kaki so bili dijaki pred 60 in 50 leti, pa moram potrditi po duši, da so sedanji na vsako plat bolji in zastavnejši. Zdaj se nahaja v vsaki srednji šoli vse polno takih, ki prebirajo strastno slovenske knjige in časopise, ki se zanimajo za razvoj našega jezika in slovstva in tudi za tuje literature. Nekdaj je bilo tega jako malo — mesto s knjigami in časniki, zabavljala se je mladina s kartami, vinom, dekletih in z dulce far niente. Povem vam nekoliko črtic iz dijaškega življenja l. 1848—1850. V cerkev smo hodili, kolikor smo morali. Izmed 80 učencev jih ni bilo ni pet, koji bi bili čitali med mašo kake pobožne bukve ali molili. Mnogi pa

so se učili v cerkvi kakega šolskega predmeta. Izpovedne listke smo morali prinesiti katehetu menda petkrat na leto. Mnogi pa niso šli k izpovedi sami, listke so si kupili, takrat vem, da so bili po deset krajcarjev. Ta prodaja je bila prava dijaška obrtnost. Nekateri so se izpovedali po petkrat, morda tudi po desetkrat. Dobljene listke so zveli brez truda in se tako prislužili lep kupček krajcarjev. Nekoč sem stal pri izpovednici in slišal tale pomenek. Karl: Ti, kadar se izpoveš, prinesi listek k meni, koliko ti dam zanj? Gustelj: Tistega velikega žizka, ki tako lepo poje. Karl: Prav rad ga ne dam ali naj bo, meni se ne ljubi k izpovedi hoditi. Gustelj: Priduši se, da mi ga daš! Karl: Pri moji duši! Nekikrat se nas je zbralo več takih, ki smo imeli premalo denarjev, da bi listke kupovali, pa smo se posvetovali, kako bi jih dobili zastonj. Tovariš Kočar veli: Hajdimo k patru Alfonzu, on je pameten mož, ki dobro ve, da prisiljena dijaška izpoved nima nikake vrednosti, morda ga omečimo, da nam podari listke brez izpovedi. In šli smo res k patru Alfonzu. Kočar stopi predenj in mu začne dokazovati z raznimi modroslovskimi frazami, nabranimi po časnikih, da je vsak človek suženj, ki ne časti Boga po svoji volji in kadar je zato pripravljen. Taki sužnji smo tudi mi dijaki; katehet nam je napovedal izpoved, na katero se nismo čisto nič pripravili itd. P. Alfonz mu seže v besedo: Jaz vašega učenega govora sicer ne razumem dobro, ali močno se mi dozdeva, da bi dobili radi izpovedne listke. Kolikor jih imam, dam jih drage volje. To rekši, potegne iz rokava mal zvezek in zdajci začno leteti na tla zaželjeni listki. Mi planemo po njih kakor lačni volkovi na čredo ovac. Jaz sem pograbil tri, kar mi

je zadoščalo za vse leto. Ko so drugi součenci to zvedeli, drli so krdeloma k patru Alfonzu, ki jim pa ni mogel ustreči, ker smo mu odnesli mi vse listke. Svetega obhajila ni prejelo po vrednem gotovo ni deset dijakov iz naše šole. Pater Benvenut, pri katerem se je zbiralo največ grešnikov, ni dal skoraj nobenemu odveze, ker je poznal do korena lahkomišelnost mladino. Drugi duhovniki so odvezo rajši dajali (razun Volca), ali dijakom ni bilo mari, da bi šli k sv. obhajilu. Za vero je vladala v višjih razredih gimnazije splošna mlačnost in ravnodušnost. Mnogi so jo že popolnoma izgubili. V naši šoli smo imeli nekega Dolenjca T—, ki je bil dečko jako bistre glave ali lahkoživec prve vrste. Ta je zavpil, ko še ni bilo profesorja: Zdaj se štejmo, koliko nas je, ki ničesar ne verujemo! Oglasilo se jih je 18, izmed njih so šli potem nekateri v bogoslovnico! Ali brezvercev je bilo še več nego 18, mnogi so se bali priznati svoje brezverstvo tako očitno. Mislim, da profesorji niso vedeli, na kako nizki stopinji se nahajata vera in nramnost. V 7. šoli nismo spadali po starem sistemu več k gimnaziji, sedmi in osmi razred sta se zvala licej. V njem je vladala mnogo večja svoboda nego v latinskih šolah. Profesorji so nam med letom razlagali, izpraševali pa so nas samo na koncu vsakega polulelja in imenovali so svoje dijake že „gospode“. Novi sistem se je uvedel, ko smo vstopili v 8. šolo. Poleg njega smo bili zdaj zopet gimnazijci, objednem smo izgubili častni naslov „gospodje“. Mnoge dijake je to silno razkačilo. Profesorji so nas izpraševali z nova tudi med letom, drugače se pa za nas niso dosti brigali. V liceju menda ni bilo nič vohunov, ki bi bili tožarili svoje součence. V 8. šoli je

bil jedini Kleman, ki mu je nekdo obešal naše grehe na ušesa. Sploh pa se niso menili ni profesorji za dijake, ni dijaki za profesorje. Ostali smo po takem precej neznani drug drugemu. Ohranilo se je za nas tudi v 8. šoli kolikor toliko prejšnje licejske svobode. Doktor Jarc nam je razlagal poleg vere tudi pedagogiko in to jako pametno in racijonalno, rabil je res dobre vire. Posebno nam je ugajalo, da spolne ljubezni ni spoznal za grešno in prepovedano. Učil nas je, da čista ljubezen mladega človeka poboljša in ga varuje uspešno vseh grehov zoper 6. božjo zopoved. To resnico potrjajo vsi razumni pedagogi. Ideja narodnostna se je bila rodila že davno pred l. 1848., bila je pravzaprav hči francoske revolucije. Ali l. 1848. se je razširila iz posameznih glav kar na cele velike narode ali pa vsaj na njihovo razumništvo, polastila se je vsega javnega mnenja, postala je os, okoli katere so se vrtela vsa druga pitanja. Ako se vpraša, kako jo je sprejel dr. Jarc, treba odgovoriti, da niti prijazno niti sovražno. Čakal je kaj poreče vlada. Njenemu mnenju, pravše ukazu pridružil se je tudi on. Brez privoljenja dunajske vlade ni maral nobenega političnega in nepolitičnega načela. Stopivši v državno službo zapisal se je za vselej vladi, njene želje in težnje je smatral za sveto zapoved in sveto dolžnost, ki se mora izpolniti, in če bi ga tudi ves svet za to grajal in obsodil. Že 1848. l. so nakanili osmošolci, da bodo prepevali v cerkvi med mašo po slovenski. Jarc jih je odločno zavrnil, da so morali odjenjati. Dejal je, da bi vlada v to nikoli ne privolila, ker hoče, da ostanejo šole nemške. Sedmošolci so ga prosili, da bi jim pridigoval po slovenski. Jarc jim veli s trdim, skoro

jeznim glasom: To je prepovedano! Vlada zahteva nemške ekshorte. Nikari ne mislite, da govorim tako zato, ker ne znam pridigati po kranjski. Po domače sem pridigal preje nego po nemški. Ali vlada se ne sme nikdar razžaliti, moje pridige ostanejo torej nemške. Tudi jaz in dva druga součenca smo šli k njemu s prošnjo za slovenske ekshorte. Obraz se mu pomračil, osorno zavpije: Unmöglich! Po kaj hodite k meni, ali še res ne veste, da take prošnje ne morem in ne maram izpolniti? Jarc je dokazoval z vsem svojim govorjenjem in vedenjem, da je mož stare, Meternihove šole. Z učenci svojimi se ni hotel pomenkovati nikoli po slovenski ne v šoli, ne zunaj šole, niti na domu. Slovenščino je imel za občevalni jezik prostih, surovih kmetov in težakov, inteligenciji pa se pristaja, da se pogovarja po nemški. Vsi starokopitniki so smatrali nemščino za glavno znamenje prave omike in prosvete. Dijaki so često jako poredni dečki, tudi v meni je zaigrala včasi mlada žilica na negodno plat. Jarčevo nemškovanje me je strašno jezilo, pa sem mu hotel malo ponagajati. Nalogo smo dobivali takrat ne le iz raznih jezikov, ampak tudi iz krščanskega nauka! To je bila tako strahovita neumnost, da se kaj bolj abotnega ne more lahko misliti. Te naloge smo pisali v šoli, doma nas ž njimi niso trapili. Jaz sem spisal že precej prvo nalogo iz krščanskega nauka po slovenski in sem bil silno radoveden, kaj poreče in kako se bo jezil name doktor Jarc. Neizrečeno sem se čudil, da me ni nič pograjal. Dejal je: Ta spis je slovenski, ist aber recht gut. Tudi pozneje sem mu pisal vse naloge po domače in nekateri součenci so isto storili, ali nikdar nam ni rekel radi tega žal-besede. Uverili smo

se, da nam ni zameril naše svobode in da torej ne pase v svojem srcu nikake mržnje zoper slovenščinó. Tako ravnodušnost je kazal tudi pozneje o vsaki priliki. Nemški jezik je postavljaj na prvo mesto, ker je bil v nemškem duhu vzgojen in ga je postavljala na prvo mesto dunajska vlada.

Po glasu javnega mnenja bi bil moral postati ravnatelj ljubljanske gimnazije Krsnik, ki je bil najstarejši in najbolj popularen med vsemi učitelji. Ali vladi se je zdel preveč naroden in premalo birokratičen. Med tem, ko je iskala pripravnega kandidata, lazil je Kleman pridno na Dunaj in se dobrikal in priporočal ministru Tunu s takim uspehom, da ga je ta postavil za direktorja. Drugi profesorji ga niso pozdravili z veseljem. Jarc pa je kmali zapazil, da mora biti Kleman v veliki milosti na Dunaju, ker je prejemal od ministra tudi privatna pisma, v kojih ga je popraševal za dober svet v šolskih rečeh. Mislil si je, takega moža se treba okleniti in ž njim sprijazniti. To se mu je lahko posrečilo, ker je kazal svojemu ravnatelju najiskrenejšo udanost. Na konferencijah je glasoval, kakor sem že povedal, vedno tako kakor Kleman in proti drugim ljudem ni mogel prehvaliti ravnateljevih sposobnosti in vednosti. To obožavanje je častilakomnemu Klemanu seveda ugajalo in prineslo Jarcu sijajno nagrado. Ko je Tun poklical Klemana v svoje ministerstvo, začela sta precej ugibati, koga da bi poslala vlada za šolskega nadzornika Hrvatom. Minister je hotel dati to važno službo slovenskemu rodoljubu, Kleman pa je začel na vso moč priporočati Jarca in po nedolgem omahovanju mu je Tun pritrnil. Na Hrvatsko je došel Jarc menda že 1851. l., ko je imela

Avstrija še ustavo, saj na potrpežljivem papirju. Na ponemčevanje je vlada že takrat mislila, ali javno se še ni usodila razglašati svojega programa. Na Hrvatskem je dobil novi nadzornik v roke čisto narodne srednje šole razun reške realke, ki je bila italijanska. Moral si je kupiti ilirsko slovnico in se začeti učiti hrvatskega jezika, ki se je imenoval takrat tudi uradno ilirski. Tudi drugih opravkov je imel dovolj: trebalo mu je urediti srednje šole tako, kakor so bile urejene v zapadni polovici monarhije. Nastanil se je Jarc seveda v Zagrebu, v sredini hrvatske kraljevine in svojega delovanja. Svojih novih dolžnosti se je lotil resno in vestno. V ilirskem jeziku je napredoval počasno. Proučil je ilirsko slovnico pazljivo od prve do zadnje strani. Čital je novine in kdaj tudi knjigo. Lotil se je celo Gundulića, ali ga kmali opustil, ker mu je bil pretežek. Kdaj pa kdaj je tudi poskušal govoriti po hrvatski, ali gladko mu ta jezik ni tekel nikdar, še manje pa ga je znal pravilno pisati. Bilo je kazno, da za tuje jezike nima ni dosti daru ne pravega veselja. V pisarnici svoji je uradoval že precej od konca vse po nemški. Po nemški je poročal ne le dunajski, ampak tudi deželni hrvatski vladi. Kaj takega jaz ne bi bil verjel, da nam Jarc ni tega sam pravil. Ban Jelačić je vedel, da se uči pridno ilirskega jezika, da kaže dobro voljo in radi nje ga ni pokaral nikoli radi nemškega dopisovanja, še manje pa mu ga prepovedal. Bil je proti njemu vsekako preveč popustljiv. Poleg ilirščine se je učil Jarc tudi grškega jezika, kateremu se je pripisovala po novem pruskem sistemu silna važnost in vzgojevalno sredstvo prvega reda. Prečital je Kinerjevo slovnico, nekoliko spevov Ilijade in kakih 10 strani

Ksenofontove anabaze. S tem se je zadovoljil, kajti se je uveril, da se v svojih letih ne more grški nikoli popolnoma naučiti. Dasi se je v bogoslovnici izvrstno izuril v latinščini, usedel se je vendar dostikrat k Tacitu in k Ciceronu in se bavil ž njima po več ur zaporedoma, dobro vedoč, da cerkvena latinščina ne zadošča za korenito razumevanje rimskih klasikov. Ponavljal je tudi najvažnejše zgodbe in dobe starih vekov, ki so v zavezi z grškimi in latinskimi klasiki in se popisujejo obči zgodovini. Jarc ni hotel biti le kak najemnik, ki dela kolikor baš mora, da ulovi svojo plačo. Pripravil se je vestno za svoj poklic in si služil svoje lepe dohodke z mnogim delom in trudom. Vladajoči sistem je zahteval tudi od njega birokratično natančnost in pedantstvo. Pisaril je včasi od zarje do mraka in še pri luči, kar bi se bilo dalo opraviti na pol pole papirja ali s kratkim ustnim poročilom. Ali te bedastoče ni zakrivil on, nego sistem, ki bi se mu bil zdel brez dvojbe jako neumen, da ni dohajal od njegove boginje, dunajske vlade. L. 1852. je zapihala ostra sapa, ki je pregnala meglo nikdar ne uresničene, oktroirane ustave. Zavladal je absolutizem in ž njim združeni centralizem z germanizacijo. Glavni faktorji v državi so bili zdaj vojaščina, policija, žandarmerija, birokracija, katoliška aristokracija, ultramontanski škofje. Vsa država je imela sedaj iste zakone, iste uredbe, iste oblastnike, ki so se razlikovali na Ogerskem in Hrvatskem le nekoliko po imenu. Povsod je veljal zdaj tudi novi avstrijski šolski sistem. Vpraša se, je li bil ta sistem reš toliko vreden, kakor so ga hvalili in hvalisali njegovi privrženci. Nečem govoriti o kvaru, ki je došel mladini od tod, da je predaval zdaj vsak

profesor samo tista dva predmeta, iz kojih je bil izprašan. Pogledjmo rajši površno, kako so se učili zdaj posamezni nauki. Vera se je razlagala po novem sistemu ravno tako napačno kakor po starem. Mesto oduševljenega namestnika Kristusovih apostolov, ki bi oznanjal njegov sv. evangelij z milim glasom in gorečim čuvstvom, iz srca do srca, vidimo za mizo državnega uradnika-kateheta, ki predava verske dogme hladno in ravnodušno kakor kak posveten predmet. Dijaki ga poslušajo, da bi kaj znali in dobili dober red v spričevalu, ne pa, da se poboljšajo in nravno povzdignejo. Ob nedeljah in praznikih hodi isti uradnik-katehet na prižnico. Morda bo vsaj tu spoznal in izpolnjeval svoj poklic? Kaj še! Mož se usede in čita svojo pisano „ekshorto“. Dijaki ga poslušajo zehaje, vsak si lahko misli: Tako bi znal pridigati tudi kak črevljarski dečko, ki je zdelal z dobrim redom začetno šolo. Med verske dolžnosti dijaške se štejejo tudi prisiljeno pohajanje sv. maše in posiljena, večkratna izpoved, za katero se izmed desetorice komaj jeden nekoliko pripravi. — Latinskemu jeziku daje tudi novi sistem silno število ur pa kakov uspeh se doseza? Ali znajo na koncu osme šole vsi dijaki po latinski govoriti, kakor se je godilo to nekdej? Nobeden! Pa saj ne znajo tega niti njihovi profesorji. Ali morejo čitati gladko vsaj latinske klasike brez pomoči kakega slovarja? Tudi ne — brez slovarja ne morejo razumeti besedila najlagljih latinskih pisateljev niti odličnjaki. Tudi za grški jezik je opredeljenih jako mnogo ur, dasi manje nego za latinski. Zato pa tudi dijaki še težje bero grške klasike in jih često niti s slovarjem ne morejo razumeti. Mladina ne čuje v šoli tudi skoro ničesar o divni kulturi grškega naroda,

o prezanimivi in poučni zgodovini grške literature, grške umetnosti, grške filozofije itd. Ob latinskih urah premljavajo profesorji zvečine samo slovnico in skladnjo od prve do osme šole, istotako ob grških urah začeni od tretje šole. Vem, da n. pr. profesor Jagić ni razlagal mladini samo slovnico, ampak tudi življenje in mišljenje grškega in rimskega naroda, ali taki možje so bili rari nantes, saj jih novi sistem ni zahteval in morda niti ni maral. Tako bi se dalo tudi o drugih predmetih brez truda dokazati, da ta sistem ni vreden nobene posebne hvale. Zgodovina avstrijske monarhije in njenih krepkih narodov, se je razlagala le mimogrede in povse površno, za mnoge gimnazije pa vem, da se je v njih popolnoma zanemarjala. Obširen in korenit bi moral biti tudi zemljepis prekrasnih avstrijskih dežel; po novem sistemu izučeni dijaki pa često v šoli ni pojma niso dobili o njihovi naravi in njihovem bogastvu. Računstvo se predava preveč teoretično, to je, premalo v zavezi s praktično rabo te lepe znanosti. Vsi profesorji fizike, koje sem poznal, so mi tožili, da jim ostaja tako malo časa za kemijo, ki spada dandanes med najvažnejše prirodoslovne vede. Jediní pravi napredek, ki ga je prinesel novi sistem srednjim učilnicam, je telovadba, koja razvija telesne moči in pospešuje zdravje in je vsekako velika blagodat zlasti za mestne otroke. Gimnastika je imela na Dunaju hude nasprotnike. Minister Tun jo je uvrstil med šolske predmete navzlic njihovim ugovorom. O koristi njeni preverila ga je izkušnja, kajti baš ž njo si je okrepčal on sam svoje oslabeledo truplo in zdravje.

Več let ni imel Jarc med učitelji nobenega sovražnika, ker se je vladal proti njim vedno jako prijazno, pri-

ljudno in ugodljivo. Varoval je skrbno ugled vsakemu profesorju in celo suplentu. Nikdar ni grajal nikogar vpričo drugih ljudi, nikari dijakov. Na zasedanjih poslušal je pazljivo mnenja učiteljskega zbora in je pritrdil svetu ali predlogu tudi najmlajšega suplenta, ako se mu je zdel umesten in pameten. Jako radodarno je delil pohvalne dekrete. Če je ravnatelj o kakem učitelju le količkaj dobro poročil deželni vladi, došel mu je gotovo od nje pohvalen dekret po priporoki nadzornikovi. Tudi se nikdar ni protivil, ako je prosil kak učitelj male denarne podpore. Po vsej pravici se more trditi, da je bil doktor Jarc vzor za vse poglavarje, kako jim treba postopati s podložnimi uradniki. Ali to se ve, da so odločevali tudi v tej reči nazori in želje dunajske vlade. Jarc je častil najbolj učitelje klasičnih jezikov, ker jih je častila najbolj tudi vlada sama, ki je izbirala samo izmed njih ravnatelje za gimnazije. Vlada Bahova je dosti očitno prezirala naravoslovje in naravoslovce, menda zato, ker so jih smatrali tercijali za zastopnike materijalizma. Tudi Jarc ni odlikoval nikoli teh mož, še poslušat jih bojda ni maral iti, kako predavajo. Tako je zanemarjal le še učitelje narodnega jezika in zopet samo zato, ker je smatrala vlada slavjanski jezik za peto kolo pod šolskim vozom. Kar je meni znano, kazal je Jarc očitno mržnjo samo proti varaždinskemu profesorju V., ali ne zato, ker je bil naravoslovec, ampak radi tega, ker je bil nekdanj bogoslovec pa je iz semenišča pobegnil.

To sem že omenil, da me je tožil samosilnik Švab našemu nadzorniku za panslavista. Jednake ovadbe mu je pošiljal zoper mene tudi nekdo z Reke. Moji znanci

so ugibali, da me je ovajala deželni vladi mestna policija. Mogoče bi že bilo, ali meni se zdi najbolj verjetno, da me je tožaril neki Vestfalec, za katerega sem vedel, da je političen agent in moj zakleti sovražnik. Tudi v Ljubljani so pravili Jarcu prijatelji marsikaj o mojem narodnem rogovilstvu, ali brez zlobne namere, tako za šalo in kratek čas. Ob počitnicah sem se mudil vsako leto nekaj časa v Ljubljani. Najljubša zabava mi je bila tam hoja na narodni lov. Mahnil sem jo v kako krčmo, kjer se je zbirala mladina, ali pa sem se napotil v Šiško h „Kameniti mizi“, včasih tudi pod Rožnik. Če sem zapazil v teh krajih kakega večjega dijaka ali rokodelskega pomočnika, začel sem se z njim pogovarjati in napeljal pomenek vselej na slovenščino. Dokazoval sem mu našo pravico in sramoto in ga skušal ogreti za naše narodne svetinje in ideale, posebno pa ga oduševiti za naš prelepi slovenski jezik. Dostikrat se mi je ta trud povse izjalovil, včasih pa se mi je vendarle posrečilo, da sem ujel kako bistroumno človeško ribico v narodno mrežo. Ta šport mi je naklonil mnogo srečnih ur, in še zdaj se ga spominjam z največjim veseljem. Nekoč sem se sešel pri Lozarju z mladimi obrtniki, ki so bili udje podpornega obrtniškega društva. Povedali so mi, da se volijo v tem društvu vselej le nemški odborniki. Jaz sem jih prepreveril, da je na vso moč sramotna za nas taka volitev, in jih nagovarjal, da si izbere zanaprej, kakor se spodobi, samo slovenske odbornike. Mladiči so me poslušali. Neki stolarski pomočnik pa je še tisti dan naznanil policiji, da je družba zavrгла nemške odbornike, ker sem jo nato jaz nahujskal. Policija je hotela začeti proti meni uradno preiskavo, ali je bila vendar

toliko pametna, da je poslušala profesorja Vončino, ki je bil menda predsednik družbi in ni pripisoval tej volitvi nobene važnosti, češ, društvo sme voliti svobodno take odbornike, koji mu ugajajo. Razun več manjih, doživel sem v Ljubljani še jedno večjo nepriliko. Potujoč po Dolenjskem sem nabral razna poročila o turških vojnah in tudi nekoliko ulomkov pesni, ki so omenjale Turke. Dežman me je nagovarjal, da bi predaval to tvarino v zgodovinskem društvu, ki je imelo jako malo delavnih sotrudnikov. Pri „Slonu“ sva se pomenkovala o tem s čuvajem tega društva, s slavnim penezoslovcem Jelovšekom, ki me je vprašal, kako mislim govoriti na shodu zgodovinske družbe? Jaz sem dejal: „Seveda po slovenski.“ On pa odkima in veli: „Naše društvo sprejema poročila na vsakem jeziku razun slovenskega, kateremu ne more in neče priznati te pravice iz jako tehtnih razlogov!“ Jaz se razkačim in začnem strašno zabavljati in psovati nesramno nemčursko druhal, ki razglašá naš jezik brezpravnim celo v Ljubljani, v osrčju naše slovenske domovine. Drugi dan dobim od zgodovinske družbe nemško povabilo, da bi prišel predavat. Jaz vržem ta spis pred noge slugi, ki mi ga je bil prinesel, in velim: „Recite gospodom, kakor oni nečejo razumeti naše slovenščine, nečem razumeti niti jaz njihove nemščine!“ Ta prigodek se je popisoval potem v mnogih nemških novinah in je prišel celo v francoske i. t. d. Časnikarji so trdili o tej priliki, da se je osnovala v Ljubljani zaveza mladih „Slovencev“, ki so se zarotili, da bodo rabili odslej v besedi in pisanju samo slovenski jezik. Vse te reči so nosili znanci Jarcu pridno na ušesa, to seveda tudi z dodatki in polepšavami.

Jaz se čudim še dandanes, da je tako dolgo molčal in mi z nobenim znakom ni dal vedeti, da je name nejevoljen. Naposled pa je vendarle sedel in napisal Vidicu privaten list, v kojem mu je naznanil, da ima mnoge neovržne dokaze o mojem panslavističnem rovarstvu. Opominjal ga je, naj me posvari resno in strogo in mi razloži žalostne nasledke, ki me čakajo za tako nezakonito delovanje. Vidic me pokliče v pisarnico in mi začne čitati Jarčevo pismo, v kojem je bila tudi grožnja, da me vlada brez milosti zapodi iz službe, ako ne opustim za vselej svoje panslavistične agitacije. Proti koncu lista pisal je Jarc, da je trdno uverjen, da njegov opomin ne bo nič koristil, ker sta mu le predobro znana moja trdokornost in narodni fanatizem. Čitaje pismo je Vidic večkrat čudno jecjal, razne besede popravljal in se včasi tudi nekoliko ustavil in premišljal, predno je dalje čital. Jaz sem ga bistro opazoval in kmali spoznal, da mi lista ne čita tako kakor je pisan, nego z dostavki in izpremembami. Prebravši dopis začel me je svariti tudi od svoje strani. Jaz sem ga nekaj minut poslušal, potem pa ga prosil, naj mi prečita pismo še jedenkrat ali pa mi ga izroči, ker mislim Jarcu vsekako in to precej odgovoriti. Vidic mi lista ni hotel dati, jel ga je zopet sam čitati. Besedilo pa je bilo zdaj precej drugačno nego prej, tiste grožnje, da me vlada zapodi iz službe, ni bilo nič v njem! Še isti dan sem sestavil svoj odgovor, ki je bil odločen in precej trd. Pisal sem Jarcu, da je človek, ki me je zatožil malopridnež in nesramen lažnik, kajti najnesramnejša laž je, da sem jaz kak panslavističen rovar. Prosil sem ga, da mi pove ime tega ovadnika, ker ga mislim pozvati v cesarsko sodišče radi zlobne

klevete. Neki paragraf kaznenega zakonika veli: „Wer Jemanden im Dienste falsch anklagt, kann bis zu zehnjährigen Kerker verurteilt werden.“ S tem paragrafom kanim počegetati lopovskega tožnika. Panslavizem je težnja, združiti vse slavjanske rodove in dežele pod oblastjo ruskega carja na razvalinah Avstrije, Turčije in Prusije. S tako veleizdajsko agitacijo se jaz nisem nikdar ukvarjal. Vnemal sem le v hrvatski mladini ljubezen do hrvatskega naroda, do materinskega jezika, do narodnega slovstva, do domovine hrvatske. Objednem razlagal sem ji tudi korist in potrebo slavjanske vzajemnosti, koje oče, pesnik Jan Kollár, predava nepreganjan na dunajskem vseučilišču. Po moji misli morajo se cesarski uradniki tako vesti in tako delovati, da dobe narodi dobro mnenje o svoji vladi, da jo smatrajo za svojo prijateljico in dobrotnico. Jaz se torej trudim, da ustrežem ne le hrvatskemu narodu, ampak objednem tudi naši vladi, kateri pridobivam njegove simpatije. To je, bogme, jako lojalen slavizem, za koji sem zaslužil pohvalo in priznanje, ne pa graje in kazni. Grajati in kaznovati treba tiste uradnike, ki nenemške avstrijske narode zaničujejo, žalijo in zatirajo, ker jih s takim postopanjem dražijo, hujskajo in razkačujejo zoper avstrijsko vlado in državo i. t. d.

Drugi dan sem prečital svoj odgovor ravnatelju. On mi veli: „Veste kaj, dajte ta list meni, da ga pošljem jaz nadzorniku, to seveda tudi s svojimi pripomnjami. Če ga daste Vi na pošto, poslal bi mi ga vsekako nadzornik, da povem o njem svojo misel. Ta stvar se opravi torej najbolj ob kratkem, da ga izročite meni, prihranite si s tem poštino. Jaz sem mu res pismo oddal in pričakoval prav prav težko, kaj poreče nad-

zornik. Čakal sem več tednov, potem sem vprašal Vidica, če mu ni Jarc še ničesar pisal o mojem odgovoru. Vidic pravi: „Še ničesar.“ Zopet prejde več tednov, jaz se oglasim znova pri ravnatelju. On pa se zasmeje: „Janez, bodite veseli, daß die Sache so glimpflich abgelaufen ist. Nadzornik je vrgel vaše opravičevanje menda v koš, meni še ni pisal ne črke o vaši aferi.“ Mislim sem, da mi bo Jarc, kadar pride na Reko ustno kaj pridigal in očital, ali tudi to pričakovanje me je prevarilo. In tako je vsa ta reč zaspala brez kakih nasledkov. Jarc je ostal še več let moj nadzornik, ali panslavizma mi ni nikdar več očital. Ta prigodba je potrdila moje mnenje, da Jarc ni hudoben človek.

S hrvatsko duhovščino je živel naš nadzornik prva leta v najlepši slogi in prijaznosti. Zlasti nadškofu Havliku je bil persona gratissima. Često so ga povabili župniki in samostanci na kosilo. Nekoč sva obedovala zajedno pri varaždinskih frančiškanih. Bilo je tudi drugih gostov, med kojimi so se nahajali dobri pevci. Po kosilu se je mnogo popevalo in na moje čudo pridružil se je pevcem tudi nadzornik. Pel je z močnim glasom povse pravilno: „Pridi, Goren'c . . .“ Te simpatije pa je brzo izgubil v duhovščini, ko je začel l. 1854. odločno iz šol izganjati narodni jezik. Dala mu je ne baš častni pridevek: švabski mameluk. Skoro še bolj pa jo je razkačil, ko je poklical za kateheta gornje gimnazije Slovenca Brodnika. Celo Havliku se je s tem zameril. Dejal je: „Moji duhovniki niso baš cerkveni očetje, ali za katehete so še zmerom saj toliko sposobni kakor Kranjci.“ Jarc je pozval Brodnika zato v Zagreb, ker je vedel, da noben hrvatski svečenik ne bi hotel razlagati

krščanskega nauka po nemški, on pa je hotel vsekako tudi ta predmet ponemčiti. Brodnik je res prišel na Hrvatsko, ali se je kmali bridko kesal, da je poslušal Jarca. Že prvi mesec je zapazil, da ga grdo gledajo domači duhovniki in ne marajo ž njim občevati. Leta 1859. začela ga je tudi šolska mladina zasmehovati in dražiti. Ko se je vnela na Laškem vojna, bleknil je pred učenci nepremišljene besede: „Če vlada še pravičen Bog, Avstrijanci morajo zmagati.“ Bog je ostal pravičen vladar, Avstrijanci pa so le doživeli huda poraza pri Maženti in Solferinu. Poredni dijaki so mu nagajali malone vsak dan s tem nesrečnim prerokovanjem in ga povpraševali krohotaje se, če res misli, da Bog ni več pravičen? Kmali po oktoberskem diplomu so jeli čedalje glasneje zahtevati, naj se jim predava krščanski nauk po hrvatski. Brodnik se je pridno učil tega jezika, ali ni mogel lahko napredovati, ker se je bal občevati s Hrvati. Tih in bojzljiv je bil že po naravi svoji. Težek kamen se mu je odvalil od srca, ko je ostavil hrvatsko zemljo, šele takrat je začel zopet srečno živeti. Greh bi bil misliti o Brodniku, da je bil kak nemškutar ali bedak. Po nemški je predaval, ker mu je ukazovala to višja oblast, kojo je smatral za božjo namestnico. Tisto prerokovanje pa mu je ušlo nekaj iz avstrijskega patrijotizma, še bolj pa zato, ker so bile razglasile vse cerkvene novine borbo zoper Francoze in Lahe za versko vojno. Saj se je nahajal v tej čudni zmoti celo naš velerazumni prvak — vladika Slomšek!

Nemščina je vladala zdaj res v zgornji gimnaziji reški, ali Bahovci so hoteli, da se mladina ne le nemškega jezika nauči, ampak da se tudi sama ponemči

in se razgovarja med sabo po nemški. Na Reki se je doseglo kaj takega tem težje, ker je bil občevalni jezik tamošnje inteligencije laški ne pa nemški, kakor n. pr. v Celju ali Ljubljani. Trebalo je torej dobiti dijakov, ki so govorili med sabo po nemški, da bi zanesli ta običaj tudi med druge součence. In res je ulovil Jarc na Štajerskem tri šesto- ali sedmošolce, ki so bili pripravljeni iti na Reko. Ondi jim je priskrbel inštrukcije, dvema celo brezplačen obed. Po svoji navadi in zdaj tudi po višjem nalogu so hoteli ti mladiči občevati s svojimi tovariši po nemški. Ko pa so se namerili na upor in se preverili, da hrvatsko Primorje ni ustvarjeno za nemškovanje, jeli so se pridno učiti hrvatski in čitati hrvatske in slovenske knjige in časopise. Predno je minilo leto, stali so vsi trije v narodnem taboru in se niso več niti med sabo pomenkovali po nemški. Z rojaki so občevali po slovenski, s Hrvati po hrvatski. Nadzornik nam je poslal na Reko še jednega dijaka, ali ne z namenom, da bi razširjal nemščino nego da bi — vohunaril! Sosebno mu je priporočal, naj pazi dobro na moje predavanje in si zabeleži vse take besede, ki cikajo kolikor toliko na slavjanstvo in rodoljubje in kar je ž njim v zavezi. Ta nečedni posel so dijaki brzo zavohali. Asanger ga je vprašal, zakaj zapisuje za mano samo stavke o slavjanstvu, za drugo moje razlaganje pa se nič ne briga. On je zarudel in dejal, da ga samo taki stavki zanimajo, ker je že od nekdanj Slavjan z dušo in telesom. Asangerju in drugim se je zdelo to malo verjetno, ker ga niso nikoli videli, da bi čital kako hrvatsko knjigo in se je družil najraje z nemškutarskimi pisarji in finančnimi stražniki. Nekoč so ga vzeli nalašč

š sabo, ko so šli v bližnje selo pokušat novo vino. Moral se je z vsemi pobratiti in izprazniti v to ime brezšteviline kupice. Ko je bil že povse trd, začeli so ga izpitavati, kdo ga je napotil, da je prišel iz gornje Hrvatske na Reko. Dejal jim je bahaje se: Napotil me je velik gospod, veste kdo, sam nadzornik. In dal mi je pod nadzor vse, kar se giblje v naši gimnaziji, najbolj pa mi je zabičil, da pazim na tistega vražjega Kranjca Janeza, ki vam je vsem zmešal možgane, da zdaj sami ne veste, ali ste samci ali babice. Več nego deset krepkih pesti se vzdigne o tem očitaniu na zabavljača, ki bi ga bile pošteno premikastile, da jih ni prosil s povzdignjenimi rokami za zamero. Čez pol leta je ta vohun izginil iz reške gimnazije. Zvedeli smo o njem le to, da je bil po dovršenih latinskih šolah precej sprejet med uradnike nekega ministerstva na Dunaju. Pomogla je njemu kakor tudi mnogim drugim velikaška priporoka. Ta malopridnež je bil sin jedne tistih hrvatskih rodovin, ki so za Bahove vlade izdale svoj narod in se razglasile za nemške. V službi bi bil brez dvojbe brzo napredoval, da ga ni zavedla ljubezen na kriva pota in strmoglavila naposled pod gomilo. Sploh sem se preveril, da vohunom ni usojeno dolgo, še manje pa srečno življenje.

Kakor strela z jasnega neba udarila in omamila je vse paŋgermane in „Bahove huzarje“ novica, da je prinesel uradni dunajski časnik (Wiener-Zeitung) cesarski zakon, ki daje velike pravice narodnim jezikom v gimnazijah. Učni jezik se znatno izpremeni, polovico ur dobe narodni jeziki, druga polovica ostane še za naprej nemškemu. V dolnji gimnaziji se bo razlagala večja polovica predmetov na narodnem jeziku, v gornji

gimnaziji pa istotako večja polovica predmetov po nemški. Germanizatorji so kar blazneli in besneli, ko so to čuli in čitali. Strangfeld je bil baje tako nasajen tisti dan, da je žalil in psoval svoje najzvestejše podrepnike, služabnico pa za nameček še opljuskal, da mu je ušla, ne da bi zahtevala svoj zaslužek. Ravnatelj zagrebške gimnazije je bridko vzdihoval, da ga čedalje bolj zapušča zdravje — prosil bo za upokojenje. Naš nadzornik pa je sprejel to čudno novico povse ravnodušno. Smatral jo je za umestno in modro, saj je prišla od dunajske vlade, ki je bila za vse reči njegov nezmotljiv in brezgrešen orakul. Čez dva ali tri dni dobi od ministerstva, to je od Klemana, tajno poročilo, da se ta cesarski zakon ne sme priobčiti gimnazijskim ravnateljstvom. Obide ga silna radovednost, kaj to pomeni. Odveze se o prvi priliki na Dunaj, da zve skrivnost od Klemana samega. Našel je pri njem vse polno višjih birokratov, ki so prišli iz raznih dežel in pretresali ž njim novi zakon. Iz Hrvaške so prihiteli v Beč Švab, Hohenvart, Kelersberg, Strangfeld, Šmid in še nekoji drugi. Vsi so srdito udrihali po nepovoljni novici. Kleman jih potolaži, da ni tako hudo, kakor mislijo avstrijski domoljubi. Novi zakon je samo velik škandal, ki pa ostane brez zlih nasledkov. Proti njemu so se vzdignili jako silni faktorji in vsa je nada, da ga ovržejo in za vselej pokopljejo. To se razumeje samoobsebi; da so čitali slavjanski rodoljubi blagi zakon z najiskrenejšim pozdravom in oduševljenjem. Hrvatje so se obveselili, ker se jim vrne zdaj v srednjih šolah vsaj polovica njihovega prava, še veliko bolj pa je zamikala novica slovenske narodnjake. Po vsej Sloveniji so se že od nekdanj

predavali v gimnazijah vsi predmeti samo po nemški. Po nemški nam je razlagal profesor Metelko celo slovenski jezik v osmi šoli! Odslej pa bo vladala slovenščina v spodnji in za nekoje predmete celo v gornji gimnaziji! Od radosti smo takrat kar vriskali in poskakovali, slavili smo zlati zakon pri brezbrojnih kupicah in bokalih. Dali smo mu ime: magna carta — velika listina, ker osvobodi naš jezik sramotne sužnjosti, v koji je tičal in ječal toliko nesrečnih stoletij. Vsi hrvatski in slovenski rodoljubi pa so bili uverjeni, da se je začela s tem zakonom rušiti bahaška zgrada Bahovega sistema, ki je bila komaj ravnokar dogotovljena. Podrl se ji je močen steber, čigar padec je omajal tudi ostalo poslopje. Jaz sem pisal takrat v Bleiweisovih „Novicah“ vrsto sestavkov, kako naj se uredi poučevanje v naših gimnazijah in kateri predmeti in kako naj bi se razlagali na slovenskem in nemškem jeziku. Predno sem še končal razpravo (v kateri pa je bilo dosti tiskarskih in drugih pomot), zvedeli smo iz uradnih virov, da se „velika listina“ ne uresniči, nego da ostane le na potrpežljivem papirju kot nov dokaz, da je Avstrija res država neverjetnosti in nepričakovanih naključij. Tisti čas sem dobil pismo od pesnika Vilharja, ki mi je čestital, da sem nehal pisati o novem zakonu. Sporočil mi je, da so se radi te razprave že zbirali črni, hudourni oblaki nad mojo glavo in bi bilo brez dvojbe vame tudi treščilo. Vilhar je pogodil morda resnico, saj vemo, da je bil naš vrli Raič baš zato kaznovan, ker je zahteval, da se novi zakon izvrši. Prvi mesec po razglášenju njegovem smo na Reki vsi mislili, da se uveljavi na začetku bodočega šolskega leta. Za to važno izpremeno smo se že tudi pripravljali.

Narodni profesorji so zahtevali zasedanje, da se do-
dovorimo, kateri predmeti da naj se bodo razlagali
po nemški in kateri na narodnem jeziku. Ta jezik je
bil brez dvojbe hrvatski ali lahonski. Rečani so želeli,
da bi se naša gimnazija poitalijančila. Vidičevo mnenje
je bilo, da ostani gimnazija nemška kakor je bila do-
zdaj. Pritrdila sta mu samo dva učitelja, ki sta bila
oba Rečana in duhovnika: Mihić in Morasi. Vsi drugi
profesorji, med njimi tudi Nemci Lorenc, Penc in
Mezmer pa so izjavili, da treba učni red preinačiti po
duhu in zmyslu novega zakona in predavati polovico
predmetov po hrvatski. Te predmete smo tudi imenovali.
Vidic pošlje zapisnik te zanimive seje deželni vladi.
Čez nekaj dni mu odpiše Jarc, da je bilo jako ne-
umestno in napačno, da je sklical to zasedanje. Ko
pride kmali po tem na Reko, nam pove na shodu s
trdim glasom, da oni cesarski zakon ne velja za Hr-
vatsko in sploh za nobeno drugo deželo razun Ogorske.
Tam je še kakih 70 čisto magjarskih gimnazij, v kojih
bo zavladal zdaj za polovico predmetov nemški jezik.
Mi smo ostrmeli in kar zazijali o tem poročilu. Nekateri
so se jeli muzati, drugi škripati z zobmi in pogledavati
srepa zdaj v tla, zdaj v govornika. Misli si je menda
vsak kakor jaz: Kaj, ali je res mogoče, da igrajo
resni možje, višji cesarski uradniki tako nedostojno
ulogo? Saj znamo, hvala Bogu, tudi mi čitati. V uradnih
dunajskih novinah je bilo rečeno razločno in jasno,
da velja zakon za vse cesarstvo in torej tudi za Hr-
vatsko. Tam ni bilo nobene vrstice o Ogorski in 70
magjarskih gimnazijah. Vsi smo se zgražali, da se
udeležuje te birokratične spletnje tudi naš spoštovani
nadzornik, da hoče utajiti tako očividno dejstvo kakor

je ta cesarski zakon. Saj so čitali „veliko listino“ in jo razumeli tako kakor mi tudi možje drugih narodnosti, avstrijskih in inostranskih. Pretresale so jo vse nemške novine in jo seveda strogo obsojale radi pravic, koje daje narodnim jezikom. Posebno hudo se je repenčila „Augsb. Allg. Z.“, v kateri je priobčevala včasi svoje nazore tudi avstrijska vlada. Baš pisava tega glasila nemške inteligencije je dokazovala najbolj očitno, da sta se borili v Bahovem ministerstvu dve nasprotni struji. Kakor v mnogih drugih državah je vladala v Avstriji že od nekdanje aristokracije, ki je bila zvečine nemška, centralistična in tesno zvezana z birokracijo. Kdaj pa kdaj se je pa vendarle zgodilo, da so prišli do veljave nazori in zahtevi čeških, ogerskih in poljskih velikašev. Ta stranka je bila nenemškim narodom vsaj nekoliko pravična, dočim je pangermanska zaničevala in teptala njih jezike in jih hotela za Bahove vlade popolnoma uničiti. „Velika listino“ se je razglasila brez dvojbe po naporu prve stranke. Pangermani so se je tako ustrašili, da so napeli vse sile, da jo odpravijo, še predno se uveljavi. In to se jim je, žal, res posrečilo. Jaz bi bil kaj rad zvedel natančno zgodovino tega naglega preobrata. Pisal sem dunajskemu znancu, da bi skušal preiskati nemško spletko in bi mi sporočil posledke svojega truda. Proti zakonu se je osnovala že prvi dan prava vojna in gonja. Imena glavnega činitelja ne smem povedati. Na čelu birokratov, ki so bili jedro opozicije, stal je seveda Kleman, katerega je podpiral najbolj goreče Prusak Bonic, vseučiliški profesor. Tudi Slovenec Čižman je pihal kakor gad na „veliko listino“. Vsak drugi dan je prisopihal h Klemanu in ga zaklinjal, da odvrne od Avstrije to

nesrečno koncesijo. Čižman je bil tako strasten nemškutar, da je smatral za najsvetejšo dolžnost naše države, da ponemči vse svoje narode, posebno pa vso njihovo inteligencijo. Taka usoda kakor ta zakon doletela je prej in pozneje še razne druge imenitne ukrepe n. pr. glasoviti septemberski manifest l. 1871., ki je povrnil češki kraljevini nekdanjo avtonomijo. Takih izgledov imamo tudi v zgodovini slovenskega naroda. Že Marija Terezija je zapovedala, da bi se razdelili občinski spašniki. Ta zakon se je po njeni smrti mnogokrat ponovil, pa je ostal vendarle več nego sto let na papirju. Nasprotovali so mu grajščaki v društvu z birokracijo, ker so se bali, da bodo kmetje, ako obvelja, zaganjali svojo živino na njihova zemljišča. Mnogi mislijo, da je taka nepokorščina mogoča samo v absolutnih državah. Izkušnja tega mnenja ne potrja. Avstrija se zove že dolgo časa ustavna, državni zbor je potrdil že zdavnaj enakopravnost vseh narodov s slovečim § 19. in vendar mi Slovenci še dandanes nimamo skoro ni sledu kake jezikovne pravice. V vseh cesarskih uradih, v vsehsred njih šolah vlada še zmerom nemščina zato, ker se protivi enakopravnosti nemška aristokracija v zvezi z nemško ali ponemčeno birokracijo in z nemško inteligencijo. Radi nepristranosti pa ne smemo prezreti, da se ugodi včasih kakim narodni želji, če se nahaja krmilo države tudi v rokah ministerstva s pangermanskim programom. Tak minister je bil gotovo Bah in vendar se je posrečilo baš pod njegovo vlado našemu Slomšek, da nam je pridobil na Štajerskem čisto slovensko vladikovino. Pogodovala mu ni le višja hierarhija, nego tudi blagohotnost nekotnih čeških kavalirjev, kojih beseda se je poslušala na

dvoru. Tožni konec cesarskega zakona je rodoljubne Hrvate strašno razburil. Nikdar več niso oprostili vladi, da se je igrala tako objestno z njihovimi svetinjami. Takrat je izgubil Jarc v njih vse spoštovanje; imeli so ga za sokrivca tiste birokracije, ki se je predrznila zavreči in utajiti cesarjevo naredbo in voljo, jeli so ga smatrati za svojega zakletega sovražnika. Nekateri slovenski duhovniki so ga skušali braniti, češ, kaj pa je mogel storiti, ko so mu na Dunaju ukazali, da mora zakon povse drugače razlagati nego se je glasil iz prvine? Da se je uprl in ugovarjal, bi ga s tem ne bi rešil, nakopal bi se bil le mržnjo in osveto strašnega Klemanana in se strmoglavil s svoje lepe službe morda celo brez pokojnine. Uklanjal se je sili kakor vsi drugi uradniki. Hrvatski duhovniki niso mogli odobravati tega zagovora Jarčevih prijateljev. Soglasno so trdili, da je bila njegova sveta dolžnost povedati vladi na vsa usta, da priobči ravnateljstvom gimnazijskim cesarski zakon s prvotnim besedilom. Ako ji to ne ugaja, ne daje mu vest, da bi ostal še dalje v službi, prosi jo upokojenja. Jarc bi bil moral vsekako dokazati, da je zanj cesarjeva volja več vredna nego Klemanova. Soparen, težek zrak se je ulegel po zadnji seji na reško gimnazijo. Do malega vsi profesorji so izgubili vero v svojega nadzornika in vendar je to čuvstvo tako nujno potrebno med podložniki in načelniki. Razun tega so se čutili po pravici razžaljene po nekem dopisu deželne vlade, ki je z veliko hvalo priznala sijajni napredek reške gimnazije, potem pa zatrdila, da so se tako povoljni učni uspehi dosegli samo in jedino le po zaslugi neutrudnega ravnatelja. Jaz sem dobro zapazil, kako zmagoslavno se je ozrl Vidic po profesorjih, ko nam

je to prečital. Z dobro vestjo ponavljam trditev, da so prva leta skoro vsi pravi učitelji več storili, nego jim je nalagala dolžnost. To je bilo tudi jako potrebno, ker je bila mladina v nekaterih predmetih silno zanemarjena. Vsako leto so dobili tudi nekateri pohvalne dekrete za svojo marljivost. In zdaj pa se je nam dalo na znanje, da ima vso zaslugo le ravnatelj, torej mi drugi profesorji nobene! Jaz se baš nisem dosti jezil, ker uradni hvali in graji nisem pripisoval nikoli posebne važnosti. Objednem sem bil uverjen, da ta mastna pohvala Vidicu ni došla od Jarca samega, nego od Klemana, kateremu se je znal tako prilizniti, da ga je prišteval najboljšim gimnazijskim predstojnikom v Avstriji. Vidicu se je po takem preizvrstno posrečilo, da nas je proti vladi oklevetal, počrnil in ponižal, sam sebe pa visoko povzdignil in poslavil. Korenito pa se mu je izjalovil ves trud, da bi si naklonil tudi javno mnenje na Reki. Meščani so ga imeli za sebičnjaka, ki odriva, da bi se prikupil vladi, italijanski jezik proti zakonu tudi iz dolnje gimnazije. In res je zadnje dve leti začel učiti prvošolce latinski jezik s pomočjo neznane jim nemščine! Rečani so ga tako malo cenili, da ga na ulici niso hoteli pozdravljati tudi nekoji taki, ki so imeli v gimnaziji svoje otroke. Reška inteligencija ga je smatrala za zakrknjenega birokrata, potuhnjenega zavistnika in komaj srednje nadarjenega starokopitnika, ki bi ujel rad kako odliko o tuji škodi in tujem strošku. Meni niso znani tisti pripetljaji in razlogi, radi kojih ga je javno mnenje tako strogo (po moji misli prestrogo) sodilo in obsojalo.

Čudno naključje je tako nanese, da sva imela jaz in nadzornik Jarc istega ljubeznjivega prijatelja. Ta

učlovečena dobrotu je bil Ivan Markovič, ravnatelj reške realke. Jarc in Markovič sta si bil součenca, njiju prijaznost je bila že stara. Pri Markoviču je Jarc stanoval, kadar je prišel na Reko. Jaz in Markovič pa sva se seznanila, ker je imel v naši šoli svoja sinova, sprijateljilo naju je jednako rodoljubje, ki je obsegalo Slovence, Hrvate in vse Slavjane. On je obžaloval in pomiloval Jarca, da hodi po tako napačnih, nenarodnih potih in se daje rabiti brezsrčnemu renegatu Klemanu za nemškega agenta in poslovodjo. Nekoč ga je vprašal naravnost, kako more on, rojen Slovenec, zametavati slavjanski jezik in narivavati Hrvatom nemščino? Ali ga ni sram in ga vest nič ne peče? Nadzornik mu je odgovoril: Kar delam, moram delati po svoji verski dolžnosti. Saj veš, da je pisano v sv. pismu: „Vsaka oblast dohaja od Boga. Kdor se upira oblasti, se torej upira samemu Bogu. Višja oblast zahteva, da uvajam v hrvatske šole nemški jezik in jaz jo moram poslušati, drugače ne bi bil prav kristijan in katoličan.“ Ta odgovor označuje prav dobro mojega nadzornika. Kdor veruje v tako načelo, mu koristi gotovo i na tem i na onem svetu. Na tem svetu s politiko lahko avansiraš, dobivaš odlike in naposled mastno pokojnino in nimaš nikoli nobene sitnosti v službi. Na drugem svetu te pa čakajo nebesa, ker si tako pridno ponemčeval Slavjane in izpolnjeval s tem zapovedi svoje oblasti in objednem božje! Ako se iztrgajo iz sv. pisma posamezni stavki, se da ž njimi vse dokazati. V južnih pokrajinah ameriških Združenih držav so dokazovali protestantski pastori z besedami sv. pisma božji izvir in potrebo sužnjosti! Sv. pismo se rabi s pridom, kadar se govori o veri in nravnosti. Za politična, narodna

in druga dnevna vprašanja pa naj se pusti ta vzvišena knjiga na miru. —

Na Slovenskem sem našel može, ki so trdili, da je bil Jarc vedno vnet rodoljub, in torej tudi tista leta, ko je služil na Hrvaškem. Take čenče naj se ne kvasijo meni, ki sem mu dobro poznal značaj in vse navade. Jarc je imel mnogo dobrih svojstev, ali v njem ni tlela ni iskrica rodoljubja. On ni govoril nikoli ne v šoli, ne zunaj šole z nikomer nas po domače. Večkrat smo se izprehajali po celo uro zajedno, pa mu ni ušla nikoli nobena slovenska ali hrvaška beseda. Nekoliko potov sem ga pozdravil in ogovoril po slovenski, on mi je odzdravil in odgovoril vselej prav priljudno, ali — po nemški! Ponašal se je na Hrvaškem ravnotako, kakor pri nas v Ljubljani, kjer tudi ni govoril z nobenim le količkaj izobraženim človekom nego po nemški. Jarc je sodil popolnoma med tiste ljudi Meternihove dobe, ki so mislili, da je naš jezik ustvarjen samo za prosto ljudstvo. Da je bil pedagog in birokrat povse ponemčenega duha, spričuje vse njegovo delovanje na Slovenskem in Hrvaškem. Ali to pa se mu mora vsekako priznati, da ni bil nemčurski fanatik in ni preganjal nijednega rojaka (izimši patra Bernarda) radi narodnega mišljenja. Z mojim slovenstvom in slavjanstvom ni bil zadovoljen, ali kaznovati me pa vendar ni hotel, dasi je dobro vedel, da se nikoli ne predrugačim in ne „poboljšam“. Nekateri ljudje so precej pripravljeni razglasiti človeka za rodoljuba, ako jim ugajajo druga njegova svojstva. Naš Miklošič se šteje med prve slavjanske jezikoslovce, slava njegova je svetovna in brezsmrtna. Ali ta profesor staroslovenskega jezika je bil tak figa-mož,

da ni hotel z nobenim rojakom govoriti po slovenski. In vendar se je oglasil nekdo celo javno v časopisu, ki je hvalil Miklošičevo rodoljubje! Naša izobražena mladina pa govori po pravici zaničljivo o pošvabljenem in spačenem značaju tega res velikega učenjaka.

Pri Solferinu ni bila potolčena samo avstrijska vojska, ampak tudi Bahov sistem. Pokazalo se je očitno, da je zidan iz peska in postavljen na pesek. Jel je pokati in se krušiti in rušiti na vseh koncih in krajih. Spričevalo je sto znamenj, da mu dnevi potekajo. Sešlo se je pomnoženo državno svetovalstvo, sledila sta oktoberski diplom in februarski patent. Na Ogerskem in Hrvatskem izgine politična dremota, v javnem mnenju vre huje in huje, prirejajo se hrupne demonstracije zoper Nemce, absolutizem in centralizem, z jedno besedo zoper ves Bahov sistem. V Zagrebu se je pojavila narodna razburjenost najprej v gledališču, ki je bilo izgubilo pod nemško vlado skoro popolnoma svoj slavjanski duh in značaj. Tudi Jarcu se je majalo stališče, le predobro je čutil, da mu ugled zamira, da se ga nihče več ne boji. On radi tega baš ni žaloval, saj mu ni bilo nič mari za javno mnenje. Izpolnjeval je kakor prej voljo svoje vlade in prejemal vsak mesec svojo lepo plačico — vse druge reči so ga malo zanimale. Oktoberski diplom je spravil v habsburški monarhiji ves politični svet pokoncu, Jarc pa je ostal miren in ravnodušen, kakoršen je bil zmerom. Ko se je razglasil februarski patent, nahajal se je na Reki. Napovedala se je seja. Zadnji pride v zbornico Morasi in nam pove, da je ravnokar čital novico, da se obrne na Ogerskem vse zopet na stari red in da za-

vladajo sploh povsod nekdanji zakoni. Jarc je poslušal pazljivo in dejal smehljaje se: Stari zakoni so bili res v mnogih rečeh bolji nego so sedanji. Njegovo Veličanstvo že ve, kaj treba ukreniti, da se narodi zadovoljijo. Ko se ni moglo več dvojiti, da zmaga dualizem, rekel je prijatelju Markoviću: Meni je vse jednako, naj bo absolutizem ali ustava, jednotna ali dualistična država. Jaz bom služil svoji vladi in jo slušal zvesto kakor dozdej. Politične izpremene me ne morejo ni oduševiti, ni užaliti. — Z ravnotežja ga ni mogla spraviti ni zavest, da na Hrvatskem ne bo mogel dolgo ostati. Tolažil se je: Če ne bom služil tukaj, bom pa drugje. Če me nikjer ne bodo hoteli, pojdem pa v pokoj. Stari Vidic nas je bil že ostavil in njegov namestnik Lorenc se je pripravljaj tudi na odhod, ker se mu je podelila dobra služba v ministerstvu. Trebalo je poiskati reški gimnaziji novega ravnatelja. Jarc se spomni svojega senjskega prijatelja, duhovnika S. in ga priporoči vladi v potrjenje. Zagrebški prijatelji so nam pisali, da bo S. potrjen, predno preteče mesec. Po rojstvu je res Hrvat, po političnem in narodnem mišljenju pa švigašvaga — petelin na strehi! Iz Senja pa so nam poročili, da je ta S. grajal rodoljubno mladino, ki se je ponašala s svojim narodom: Kaj hočete doseči s tem Hrvatsvom? S hrvatskim jezikom ne pridete niti do Trsta, z nemškim pa do konca sveta. Ta naznanila so nas strašno vznemirila. Kar nas je bilo rodoljubov, smo se zakleli, da takega ravnatelja ne maramo in ne sprejmemo. Na pomoč smo hoteli poklicati javno mnenje, ki je po oktoberskem diplomu dobivalo vsak dan večjo moč in veljavo. Jaz se usedem in napišem protest, da bi se imenoval našim ravna-

teljem tak nedomoljuben človek, kakor je S. Ta protest so podpisali vsi rodoljubni profesorji, večina našega učiteljskega zbora. Pošljemo ga v zagrebški list „Pozor“, ki je bil glavno glasilo narodne stranke. S svojim ugovorom smo res dosegli zaželjeni uspeh. Potrjenje se odloži in S. umakne svojo prošnjo, ko vidi, da ga nečemo imeti za ravnatelja, ali nam nikdar ni mogel oprostiti, da smo mu priredili tako sramoto. Tudi Jarc se je strašno jezil na reške profesorje, nekaj radi protesta, nekaj zbog raznih zbodljivih dopisov, katere je donášal „Pozor“ o njegovem za Hrvate škodljivem in pogubnem delovanju. Imenoval se je v njih naravnost morilec hrvatskega jezika in ljut sovražnik hrvatskega naroda. Jarc je mislil, da ga mrcvarijo v „Pozoru“ reški profesorji, najbolj je sumničil mene, ali ne po pravici. Dopisnik, ki je našega nadzornika tako nemilo mlatil, je bil duhovnik senjske vladikovine. Jarc se naposled tako razsrđi, da gre v kr. zagrebško sodišče in uloži tožbo zoper vse profesorje, ki smo podpisali protest in ga napadali po njegovi misli v novinah. Nekoji zagrebški učitelji so zdaj zahtevali, da se mu pošlje rezka nezaupnica, pod katero bi se podpisali vsi profesorji vseh hrvatskih gimnazij. Na Reki pa smo se uprli tej nakani. Dejali smo: Jarc je zdaj brez moči, nadzornik le še po imenu. Mi nečemo posnemati tistega osla, ki je čul, da se bliža smrt njegovemu sovražniku volku, pa je pritekel k njemu in ga brcnil na vso moč v glavo, potem pa zarigal ponosno: Tko se ne osveti, taj se ne posveti. Istotako se je izjalovila mačja godba, kojo so pripravljali Jarcu nekoi mladiči na Reki. O tej demonstraciji sem pravil jaz v Ljubljani. Jarcu so prijavili prijatelji, kaj ga čaka na Reki. On

je pisal o tem reški politični oblasti, mestni gosposki in policiji. Ti uradi so ga srečno obvarovali mačje godbe in se silno čudili, da jim ni noben vohun ovadil, kaj se snuje in kuje zoper njega.

Po dolgem omahovanju se je vrnila Ogrom in Hrvatom starodavna ustava. V Zagrebu se snide sabor trojedne „kraljevine“. V njem pride kmali na dnevni red tudi Jarčeva tožba zoper reške profesorje. Poslanec Veber-Tkalčević dokaže, da smo prav storili, ko smo se dvignili zoper dr. Jarca, najhujšega nasprotnika hrvatskemu jeziku in narodu. V saboru se začne razlegati gromovito kričanje: *Pereat Jarc!* Ko se hrup nekoliko poleže, oglasi se ban Šokčević in pove saboru, da je kot predsednik višjemu sodišču tožbo Jarčevo kot neosnovano zavrgel in da je torej te pravde konec. Ne vem, kako je sprejel nadzornik to poročilo. Jaz bi dejal, da je kaj takega tudi on sam pričakoval, kajti videl je na svoje oči, kako visoko se dvigajo valovi narodne nejevolje zoper Nemce in njihove mameluke in podrepnike.

Našemu bivšemu nadzorniku je srce brez dvojbe od veselja poskakovalo, ko je odhajal iz soparnega političnega zraka hrvatske kraljevine. Za drugo službo se njemu ni bilo bati, da bi je ne dobil. Kleman ga je poslal za nadzornika na Kranjsko. Tudi v svoji domovini je služil zvesto dunajski vladi in pangermanski politiki. Rojaki so ga sprejeli z veseljem, imel je med njimi dosti znancev in starih in novih prijateljev. Samo v Novem mestu se je pojavila proti njemu precej velika sovražnost. Po smrti poštenjaka Vilfana so si želeli tamošnji kanoniki za prošta obče priljubljenega g. Gabrijana, mesto njega pa je prišel g. Peter.

Mnogi so mislili, da se je zgodilo to po priporoki Jarčevi in so bili nanj silno nejevoljni, ali brez razloga. Jarc se v to volitev ni nič mešal. Gospod Peter je imel baje nekoja taka svojstva, da ga ljubljanski gospodje niso mogli biti nič prav veseli. Da se ga znebe, poslali so ga Novomeščanom poleg pravila: Promoveatur ut amoveatur! Ravnatelj novomeške gimnazije je bil takrat jako rodoljuben mož in odličen matematik in fizik — pater Bernard. Neki lopov ga je zatožil vladi, da je panslavist, in Jarc mu je verjel. Nasledek je bil, da se je imenoval za gimnazijo drug ravnatelj. Čez nekaj časa pride Jarc v Novomesto, sreča patra Bernarda in ga vpraša, kako mu se godi? Pater mu odgovori: Tako, kakor se mora goditi človeku, ki je bil po krivem tožen in po krivem kaznovan. Patru Bernardu se je storila res velika krivica. Ker ga je občinstvo sploh spoštovalo in ljubilo, nakopal si je nadzornik s svojo lahkovernostjo veliko nepotrebnega sovraštva. Povse iznenada zvedeli smo iz novin, da je vlada Jarca kar nagloma upokojila. Strašno pa sem se mogel smejati, ko sem čital, zakaj je moral iti v pokoj. Učitelji narodnih šol so napravili v Ljubljani shod. Razpravljali so razne reči in tudi vprašanje, kateri jezik naj bi se sprejel za občevalni med slavjanskimi rodovi. Soglasno so dokončali, kar mora vsak pameten Slavjan odobravati, da ta jezik more biti le ruski. Ne vem, zakaj se je udeležil shoda tudi dr. Jarc. Morda zato, ker je bil šolski nadzornik ali pa mu je to ukazala deželna vlada. On se ni čisto nič mešal v učiteljske razgovore in zato ni ugovarjal niti ruskemu občevalnemu jeziku. Na Dunaju so mu to tako zamerili, da so ga stante pede zapodili v pokoj. Ha

ha ha! Jarc, germanizator comne il faut, prvak Bahovih huzarjev v šolskem eskadronu, bil je torej kaznovan radi panslavizma in rusofilstva!!! Kaj tako neumnega se ni morda še nikoli ukrenilo, kar stoji Avstrija. Jarcu je bilo seveda jako lahko otresti se tega nezakrivljenega madeža in dunajski gospodje so se podvžali, da popravijo svojo budalost. Dali so mu pristojno pokojnino z živim in toplim priznanjem velikih zaslug, koje si je nabral za šolstvo na Hrvatskem in Kranjskem. — Jarc je živel odslej v Ljubljani in se prilagodil prav spretno novim prilikam, v kojih se je nahajal. Skoro vsi slovenski duhovniki so stali takrat že v narodnem taboru in se pomenkovali med sabo ne le po domače, ampak često na čisti pismeni slovenščini. V službenih spisih so rabili še nemščino, ali ne več vsi. Po slovenski se je razgovarjala vsaj zvečine tudi naša posvetna inteligencija. To izpremeno je opazil Jarc povsod, i v mestih i na deželi. Narodnemu napredku se niti on ni hotel upirati, saj v srcu svojem ni pasel nikoli sovraštva do slovenščine. Pridružil se je torej narodni stranki in se vpisal za uda tudi v narodna društva n. pr. v „Slovensko Matico“, v kateri so ga rodoljubi drage volje odlikovali. Ker ni bil z oficijalnim svetom v nobeni zavezi več, izginili so vsi pomisleki in razlogi, ki so mu dozdej branili, priznati se za narodnjaka. Občeval je rad z vsakim prijateljem naše narodnosti in domovine in govoril ž njim po slovenski pravilno in gladko, da so se ljudje čudili. Da je prijala nova svoboda tudi njegovemu truplu, dokazovalo je zdravo polno lice z lepo rejenim podbradkom. Živel je še več let v zdravju in zadovoljnosti, obče spoštovan radi svoje človeko-

ljubnosti, pohlevnosti in priljudnosti. Pomagal je mnogim z dobrim svetom in s svojo veljavno besedo in priporoko. Tudi več inojih znancev je dobilo po njegovi blagohotnosti zaželjeno službo in jeden celo bogato, čedno in dobro ženo.

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

00000421900

